

Bárka

X. évfolyam 2002/4. szám

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Tartalom

- 3 Tóth Krisztina: Frizbi; Árnyékfü (*versek*)
4 Schein Gábor: (két szárny) (*vers*)
5 Podmaniczky Szilárd: A DNS okkultista replikációja
a 21. századi vizionárius öntőformájában (*elbeszélés*)
8 Tatár Sándor: (az ifjú) Heidegger a gyökerekig hatol;
A varjuraj a város felé... (*versek*)
11 Lengyel Tamás: idővarjú (*vers*)
13 Déri Balázs: Példabeszéd; Déltengeri parton (*versek*)
15 Berniczky Éva: Laterna magica (*elbeszélés*)
22 Szálinger Balázs: Első Pesti Vérekabaré (Felkonferálás) (*vers*)
24 Orcsik Roland: (M)eszkaláció; Tanka (*versek*)
26 Krizsán Attila: Nincs; A világ öntudatra ébredt kövei (*versek*)
28 Merényi Krisztián: Kánikula; Ellenállva (*versek*)
30 Németh Norbert: Nyelvötlők (*elbeszélés*)
48 Pintér Lajos: herendi rózsza (*vers*)
49 Géczi János: Akinek szeme...; Szédület (*versek*)
51 Solymosi Bálint: [rajtad ki ne fogna] (*vers*)

Műhely

- 53 Kántor Lajos: Reményik Sándor – viszonyítások
59 Balázs Imre József: „A szó nem hasonlat többé”
Hervay Gizella költészete a hatvanas évek második felében
67 Nicolea Balotă: Az elhagyott pásztor éneke
Kányádi Sándorról

- 71 *Gyermekek a történelemben*
Szilágyi Márton: Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála

- 82 Pukánszky Béla: Tizenkilencedik századi magyar neveléstan-könyvek
gyermekszemlélete
*Embereszmény, gyermekkép és gyermekfelfogás a tanítói
kézikönyvekben*
- 91 Fábri Anna: Gyermekkorok
*A családi nevelés és nevelődés folyamata, szereplői és színterei
19. századi magyar emlékiratokban*
- * * *
- 97 Miltényi Tibor: Nincs divat, feeling, trend
Paulovkin Boglárka rajzairól
- F i g y e l ő
- 99 Margócsy István: A dal árnyéka
Tóth Krisztina: Porhó
- 104 Benyovszky Krisztián: Alig – bár...
Háy János: Kotródom el
- 108 Csehy Zoltán: „Testnyi pulzus vagyok”
Déri Balázs: Az utolsó sziget
- 112 Vida Lajos: Vers vagy próza?
Jász Attila: Az ellenállás formái
- 116 Kántor Zsolt: „Mikor anyánk kalácsot tört”
Szentmártoni János: Itt, a papíron
- 118 Körmendi Lajos: Mire semmink sem lesz
Kőváry E. Péter: Ez az a föld...
- 121 Papp Endre: A szó maga is sorsesemény
Bertha Zoltán: Sorstükör
- 126 Szilágyi András: Szarvashajó a vadvizeken
*Baji Miklós Zoltán tárlata
a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban*

E számunk illusztrációit Paulovkin Boglárka rajzaiból válogattuk.

*Lapunk a következő internetcímen érhető el:
www.bmk.iif.hu/barka*

Tóth Krisztina

A síró ponyva ciklusból

Frizbi

Visszasírod majd, *ez a múlt*,
mondtad egyszer a lépcsőn vacsorázva,
mikor napok óta egy fehér frizbiből ettünk,
mert a tányérok becsomagolva álltak.
Néhány év múlva (tányérral-frizbizés után),
mikor a lépcsőn sírtam, vissza-
jössz-e? (becsomagolva álltál),
azt mondtad, elrepült,
jó dobás volt pedig,
de az idő nem kedvez, másfelé húz,
megálltam fehéren a levegőben:
a szívem félrehordott.

Árnyékfű

Nekiláttam, hogy mindent rendbe hozzak:
hogy lenyírjam a fűvet, de előtte
kibogozzam a huszonöt méteres
kerti hosszabbítót.
Az egyik végét egy tujára kötöttem,
(ó jaj, lélektől lélekig az út-)
egy másikkal (legalább négy volt)
elindultam a ház felé.
Rám esteledett és föladtam.
Maradjon, álltam, minden így,
hadd nőjön tovább és szórja szét,
nőjön az égig, szórja magját
szét az árnyékfű,
amit magam vetettem.

Schein Gábor

(két szárny)

mintha vissza is ugyanaz múlna.
tenyérenyi testben múlt idők
korongja forgat hunyt mozdulatot
az alig ébredőbe, és mint egy dal,
keresve elfelejtett dallamát, örökké
önmagára emlékezve mozdul
a kar, a láb, de az első pillanatot
mindig más gipszöntvénybe illeszti
vissza. ki merne hát testvérenek,
apjának nevezni bárkit? mint egy
patak, mely folyton változtatja medrét,
de mindenütt egyformára mélyíti,
úgy lép testből testbe az idő,
és nincs se halála, se feltámadása.

nincs se halála, se feltámadása,
romlik mégis, míg színről színre lép.
a felé hullámzó távolság a holtan
fölkerekedőt mindig saját helyére
sodorja vissza, mintha izmait feszítve
örökös szélnek döntené testét, és amit
közben elhullajt, bukásaival gyűjti
össze. mégis mindig újraindul. ezért
reménytelenebb, akinek van fia: a két
test egyforma haragot öröl, egyforma
keserűség szikkasztja őket, és csak vakon
mozdulhatnak egymás felé, mintha egy dal
elfelejtett dallamát keresnék, nem bocsátva
meg különbségüket, egyformaságukat.

Podmaniczky Szilárd

A DNS okkultista replikációja a 21. századi vizionárius öntőformájában

(próza)

A fenyők zöld pompája vakított a júliusi hóban. A hó sejtelmes fenyőárnyakat rejtett a felszínén. Mozdulatlanul csillogtak a kristályok. A távvezetéken három madár ült felhőtlenül, közülük kettő védett volt, ezért a harmadik, melyre korhatár nélkül vadászhattak az őslakosok, a két védett madár közé húzódott. A távvezeték egy faház tetejéhez csatlakozott, és nem haladt tovább. Az áram itt elérte végcélját: főzőlapot izzított, borotvát hajtott, s egy olajradiátor keringésrendszerét forgatta féktelenül. Az olajradiátoron egy férfi ült, tejfölös flakon szélét nyalogatta, s elnézett a távolba, a hegygerinc felé, amerre turistacsoportot indított útnak két nappal ezelőtt. Három nap alatt fagynak meg, gondolta a férfi, akit nem csak azért hívtak DNS-nek, mert amatőr biológus létére itt, az isten háta mögött végzett génkutatásokat a faházban, hanem mert nevének rövidítése is szálnalmasan ezt a három betűt adta ki: Daniel Niegel Smith. A férfi származását tekintve páratlan genetikai kombinációkat hordozott, szülei nem ismerték egymást. Vallását nem gyakorolta, és néha elsózta az ételeket. A turistacsoport pontosan két napja és négy órája indult útnak, s a férfi, DNS, biztosította őket, hogy minden veszély elől menedéket ad, ha bármi baj történne. A turisták megnyugodtak és igen szerény felszerelésük ellenére útnak indultak. A férfi ma délben sós marhahúsos tésztát főzött, melyet lefagyasztva kisebb adagokra egy hétig képes enni. A szüleit ő sem ismerte. A férfi magányosan élt e házban, minden félelemtől és borzalomtól elzárva, magasan az örök hó határa felett, ami a tudomány mai állása szerint lehetetlen. Ennek ellenére a férfi nem gondolta, hogy csodát művel. A génkutatásokkal jól állt, kéthavonta lejárt a faluba, hogy ellenőrizze a szakfolyóiratokat. Általában ilyenkor vett marhahúst és tésztát is. A kagylóban nagyot csalódott, nem az ő ízlésének való. A turistacsoport tagjaitól elvett minden fölösleges terhet, pizsamát, nyakkendőt, és az élelmiszerek egy részét is visszatartotta, ne etessék az állatokat, csak szigorúan annyit vigyenek, amennyi nekik elég. Két férfi, két nő és egy gyerek. Maguk vállalták a veszélyt. Arra az esetre, ha odavesznek, a férfi nyilatkozatot íratott alá velük. Mert igen kevés az esélyük, ezt minden csoportnak elmondta a férfi, és példaként, hogy helyzetükkel világosan tisztában legyenek, elmondta, ha a nap akkora lenne, mint egy narancs, akkor a földet porszem nagyságúnak kell képzelnünk, amely tíz méterre kering a narancs körül. Ha a föld egy porszem, akkor az ember rajta egy atom. Annak az esélye pedig, hogy egy atom megkívánja a narancsot, semmi. Mi, emberek, mégis rohadt sok narancsot eszünk, mondta a férfi, s ezzel befeje-

zettnek tekintette az út előtti esélylatolgatást. Értelmünk elaltatja veszélyérzetünket, amint magyarázatokat találunk. Ezért is állította a férfi, hogy minden veszély elől megmenekíti őket, holott ez képtelenség. Viszont kutatása rengeteg pénzt emésztett fel, és a turisták is szívesen jöttek, de ez idáig csak két csoport tért vissza, ők mesélték, hogy borzasztó látványt nyújtanak a félúton, színes dzsekikben megfagyott turisták; gyerekek, nők és férfiak. Egész panoptikum áll fönn a hegyen. És valójában ez a panoptikum vonzza a turistákat. A férfi napok óta szüneteltette a kutatásokat, ahhoz a ponthoz ért, ahonnan már nem lehet visszafordulni, a továbbhaladáshoz pedig paradigmaváltásra volt szüksége, amelyre sem szellemileg, sem fizikailag nem állt készen. Visszafordulni azért nem lehetett, mert a kutatásba eddig beleölt energiát nem tudta volna visszafizetni. A saját testéből vett génmintákat a turisták génmintáira vetítette, s megpróbálta a kódrendszert olyan értelmes jelrendszerré átváltoztatni, amely képessé teheti a génminták nyelvi feltárására. Meggyőződése volt, hogy hiába a világűrbe kibocsátott rádióhullámos üzenettenger és hiába az égnek feszített ürteleszkópok százai, az az üzenet, amit várunk, illetve kibocsátunk, egyazon kommunikáció része, méghozzá annak, amit magunkban hordozunk. A génhibák egyszerű, másolás útján fellépő félreütesek, amelyek az üzenet lényegét nem módosítják, csak az idő teltevel homályosítják azt. A nyelv és a génbeszéd közötti paradigmaváltás adhatja meg az üzenettranszformáció lényegét, amely transzformáció oly léptékeket jelent, mintha narancsból levegőben szálló hanganyagot szeretnénk csinálni. Nehéz, de nem lehetetlen. A férfi a paradigmaváltást előidéző összes feszültségforrás között keresgált. Egyben biztos volt, abban, hogy az időérzékelést kell kizökkenteni, az idő megszokott haladtán kell rést ütni. És tegye azt bármivel, át kell élnie. Mindenre ezer szemmel figyelt: a marhahús és tészta keveréke összeállt a hegyekben fagyott turisták látványával, mindez nyelve és a tejföl szeszélyes találkozásával, a tejfölös doboz szemvillanásra éles peremével, szülei ismeretlenségével, a faház oldalán lógó ormóttan trafó zümmögésével, amely a legkisebb szikrával lángra lobbanthatta a házat, és eltörölhetette az egész kutatást. Az idő védtelenné válik majd, amint önmagáról beszél, gondolta a férfi, és figyelmét arra a hasonlóságra fordította, amely a cowboy és a modern ember között fönnáll: amíg a cowboy soha nem szeretett a kocsmában háttal állni a bejáratnak, addig a modern ember nem szeret úgy elhelyezkedni egy helyiségben, hogy a háta mögött megy a tévé. A férfi kinézett az ablakon, a szél megdöntötte az egyik fenyő felső harmadát; ha jól látta, piros selyemkendőt hajított el magától a bölcs és kitartó növény. Valamelyik turistanő nyakáról csavarta le a szél, monogram nem áll rajta, bárkié lehet. A férfi gondolatrendszerét előbb az ember alaptermészetéhez igazította, amely alaptermészet úgy kívánja, hogy minden időben kész, komplett modellel bírjunk az életről, a világegyetemről, annak születéséről, az emberi lét értelméről, és a kacsasültről. Az embernek ez a természete viszont képtelen a paradigmaváltásra, nem tételezi az idegenség érzetét, amely számára homokszem a gépezetben. A gyakorlat tehát arra ösztönöz, hogy minden körülmények között túlélj, s génállományodban megőrizd és tovább add az üzenetet. A permanencia illetén fönnhatósága az emberi természet felett ellenáll a paradig-

maváltásnak, helytelenít minden magyarázat nélküli bakugrást, nem hagy légüres teret két valami között, csak akkor, ha úgy képzei, hogy a légüres tér összeköti, nem pedig elválasztja őket. Ez a magatartás teljesen emberi, nincs miért okolni tehát senkit, és nem áll módunkban minősíteni, sem rossznak, sem jónak, hiszen éppen ebben rejlik tudományos metodikánk, nem bontjuk a világot dichotóm képzettársításokra, hanem feltételezünk egy végtelen egyszerűséget, amely csupán egyet ismer el magával szemben, egy jeltelen szándékot. Ez a jeltelen szándék adja bárminemű fejtés és okfejtés életképességét, még ha ellentmondásra is vezet, vagy a semmibe. A tejfölös flakon szélén a férfi nyelve fölhajtotta a fém fedőt, rajta a nedves tejföldarab csúszva indult a doboz belseje felé. Az olajradiátor piros pecsenyésre melegítette a kutató fenekét, melyen kék vázonnadrág feszült. A trafó hangja a faház léceiben körbezúgta az egész szobát, a fa ötven hercen engedelmesen muzsikál. Az áram bénultan állt a faház többi részében, odakint a felsővezeték lengette az erősödő szél. Egy másik fenyő kétötöd része hajladozott, a többi szélárnyékból várta, hogy a szél hajnalban délire forduljon. A hó kristálycsillámai pengeélesen vakítva metszettek a szemgolyóba. A faház alatt kétszáz méterre piros kabátban állt egy férfi, egyik kezében szivar, a másikkban fekete műbördösszié, pont olyan, amilyenben a bátrabb postások júliusban felhozzák ide a táviratokat. S még alatta ötven méterre a szegecses motorfűrész, amit, ha a hó felszíne jegesre fagy, beakasztanak a jégpáncélba, s mögötte hasra dőlve a legkeskenyebb ösvényeken is felhúzza ide az embert. És talán épp ezért, mert oly rövid az élete, azt hiszi, az útnak sosem szakad vége.

Tatár Sándor

(az ifjú) Heidegger a gyökerekig hatol

Az önző óriás önző volt, nagyon önző.

Minden bizonnyal az eredeti Oscar Wilde-szövegben is önző volt, ezt azonban most nem tudom ellenőrizni

(noha rémlik, hogy – akkor még több reményt fűzve angol-tudásom gyarapodásához, mint mostanság – mintha vettem volna valamikor régen egy kötetben Wilde-novellákat és -meséket angolul);

szóval az óriásra biztos, hogy nem Lengyel Balázs fogta rá, hogy önző, hogy goromba és rútul irigy lett volna – semmi okunk mást képzelni, mint hogy, egészen addig, amíg (de itt ez most nem leckefelmondás; hagyjuk, hová konkludál a Wilde-mese), szóval, míg meg nem változott a *Giant*, szúrós szemű, kérgesszívű, otromba barom volt rendesen. De falat húzni, azt nagyon tudott.

Amit a kertje köré emelt, az például megvolt vagy öt méter is. A magassága persze. A kertből kizárt gyerekek

persze fájó szívvel emlegették a gyönyörű barackfákat, az isteni, nedvdús és zamatos gyümölcsöket odabent: az erődnyi fal túlsó oldalán. A kert, hogy elérhetetlen lett nekik, csodálatosabb s hívogatóbb volt számukra, mint bármikor. Csakhát a fal, a bármely börtönfallal versenyre kelő, melyet ha sikerülne is megmászni, bármelyik pillanatban ott teremhet a (nyilván) ápolatlan, mufure hústorony! (Pitbullról nem szól a fordítás – vélhetően tehát az eredeti se –, de még csak egy farkaskutyát vagy néhány dobermannt [Ach was! hiszen a túlpártján vagyunk a Csatornának, ergo a példák így értendők: angol masztiffot] se juttat a túlméretezett kerttulajdonosnak, aki, ha irigy, akkor nyilván smucig is volt, így aztán egyszemélyben lehetett ő a SECURITY.)

Haláltmegvető bátorság kellett a tilalommal

dacolva birtokháborítani, legalább akkora, mint Rapunzel leendő papájától bemászni* a gyönyörű hersegő-hivogatózöld galambbegy-salátáért egy másik, nem épp kommunisztikus hajlamú tulajdonos veteményesébe (...ez persze már a Grimm-fivérek agrárfabulája...).

De hát ahol veszély leselg, tenyészik ott vállalkozókedv is; hogy is ne akadt volna, kiben kamaszos virtus-hajlam épp elég volt, megkísérteni szerencséjét. A fal tetején, lenézvén, ugyan kissé tétovázott, de *onnan* mászni vissza kurázsi-fogyottan, s megszégyenülten kullogni haza?? Jaj, azt nem! Soha! S le is huppant

a puha fűre, és minden tagja ép maradt. A barack pedig *még* mennyebb, bizisten, mint ahogyan a prohibíciótól sarkallt sóvár képzelet

*Na és hát a Fűvészkert?! A Pásztorok! A rettenetes Áts Feri!?!

képzelní bírta. Hanem hogy érzékei túllontúl elzsonguljanak,
 azt nem engedheti meg magának..., és bizony – lépteket hall közeled-
 ni – a principiális veszély egyszeribe nagyon közeli.

Így látjuk őt, ebben a döntő pillanatban: ott, a kőfal tövében;
 ott áll, csapdába esve.

Egy Meßkirchbe valósi germán kiskamasz.

Rövidnadrágja barackláfoltos, szemében rémület.

A wilde-i óriás megjavulásának is voltak bizonyos feltételei.

Hogy ezek most fennállnak-e!?

Mi más is fogalmazódhatott volna meg a vakmerő kópé
 koponyájában, mint a

létra irányuló kérdés?

A varjuraj a város felé...

Az összeboruló fák sora, az „egykori” allé,
 megvan még, csak már rézmetszet-kopaszon.

A nyirkos avarszőnyeg sem tarkáll
 már igazán; túl gyér ahhoz a paíaszürke égből
 csöpörésző fény. A világ

a nappaltól sem kapta vissza

éjszakára a megőrzőbe beadott színeit

(vagy ilyen fakók voltak már tegnap is?

– napszítta képeslapok az évszak kioszkjának
 köd?füst?maszatos üvege mögött).

Ahogy e mozdulatlanságot

bólongó léptetésükkel és

ágakat meghintáztató letelepedésük-

kel mégiscsak megzavarókhöz (afféle
 büntudatként) illik,

szerfelett komolyak a varjak.

A tó matt, homályosodó foncsorú arca

levél-szeplős, a sínek közt a közúzalék

harmatgyöngyös, a lassan

kókuszrost-szerűvé száradó füvet

reggelenként dér lepi.

Az elnehezült, összefagyott szagokat

hévvel igyekeznek kibontani a hideg
tájból s tárgyakból
a makacs kutyák.

Te ennek az egész képnek háttal állsz,
egy fűtött, zárt dobozban. Könyvespolcodon
végigömlik a lámpa sárga fénye.
S azon tűnődsz, biztonságban érezni
magad, milyen lehet az?
Most akkor *van* otthona annak, akinek, **jaj**, „van otthona”?

Lengyel Tamás

idővarjú

lehet az idő homoszexuális?
nem kizárólag azért
mert olyan óra is van ami
úgy mutatja
(és akkor exhibicionista)
az időt hogy körbejár
(és akkor kerítő)
sokkal inkább azért
mert azt pletykálják
hogy az idő és a tér összefügg
és mivel tudományos tény
hogy az én seggem
betölti a teret
tehát az idő az én
hátsómmal is összefügg
ami azért már felettébb gyanús

öreg varjú ül a fán
mert mondjuk fáradt azért
egy fiú sohase lány
megdobja egy kővel
talán kicsit ideges
vagy kődobó verseny lesz
szóval meghal a varjú
azt mondják lejárt az ideje
pedig inkább leesett
a fáról ha sajnálnám
a varjú halálát
azt mondanák az idő
begyógyítja a sebeimet
ha ráér mert egyébként
nagyon rohan
de hát milyen sebeimet
a varjú döglött meg
én élek

nem érdekel a varjú
annyi köze van hozzám
mint az időnek a seggemhez

voltaképpen az idő az egyetlen
kapocs a varjú és a hátsóm között
remélem nem túl szoros kapocs
ezt nem is gondolom tovább
de vajon tényleg a seggemre fáj
az idő vasfoga
kellemetlen elképzelni
egy napon amint épp ülök a fán
egy fiú sohase lány
megdob egy kővel
persze eltalál mert most jön
a kőhajító versenyről és ideges
én leesem a fáról
és azt mondják felettem is
eljárt az idő
a vén buzi

Példabeszéd

Kairó útjain szabályosan villognak
a jelzőlámpák. Nincs sárga, csak zöld
és piros. Talán, ha jól emlékszem.
Ennek az apró részletnek,
persze, semmi jelentősége,
mert a lámpákra senki nem figyel.
Négy vagy akárhány sávban haladnak
az autók, a pirosra nem kell megállniuk.
Nyilvánvaló, hogy nincs értelme
zebrának sem, vagy ha fölfestették,
akkor feketén fekete csíkos.
Eleinte még sokáig téblábolsz
a föltételezett gyalogátkelőknél, aztán
hozzászoksz, hogy bárhol nekiindulhatsz,
ha elég bátor vagy. A járdaszegélyen
méregeted a távolságot, himbálózol,
mintegy fölvéve a járművek ritmusát,
arra vársz, csak busz ne jöjjön látó-
távolságon belül, az kikerülhetetlen,
aztán föltartod a kezed, jelzésül
és hogy ha mégis elütne egy autó,
a motorházon landolj, könnyedén.
Olykor hátralépsz, néha oldalazol,
de valahogy mindenképpen átjutsz, erre, vagy
arra sodródsz bár az egyenestől.
S ha zöldben indultál, lehet, hogy zöldben
érsz át. Vagy pirosban, akár. De közben
minden halálosan fontos: a jelzőlámpák,
az irányok, a bátorság. És a túlsó oldal,
mindenekelőtt.

Déltengeri parton

Kezed hanyagul zsebre vágva
sétálsz a parti iszapban,
meztélláb, fölhajtott nadrágszárral.
Apály van, apró ragadozók
kutatnak serényen a kinnrekedt
táplálék után. Lábad nyomát
kutyák szaglásszák, s némelyik gödör
a belészivargó víztől megtelik.
Ahogy a hold vonzza, elébb-utóbb
ráhúzódik az ár. Akkor egy előre nem látható
kitörés kiszárítja hevével
az iszapot, majd a láva kitölti
a mélyedéseket. Pár ezer év után
a geológus lábad mását kifejti,
megállapítja súlyod, korod, nemed,
és vélelmezi betegségeid.
Némi töprengéssel kitalálja
a különös csavart, ahogy elfordultál,
s a kavics röptét is beméri.

Akkor az időleges, mi is az?
Az ár és az apály, a homorú és a besüppedő,
korod, súlyod, nemed, a kavics röppályája,
vagy a röptét kiszámító gondolat?...

Berniczky Éva

Laterna magica

A pilóta akkor költözött az ablaktalan hátsó szobába, amikor Teofánia nővérből újra Lina lett, s csak titokban őrizhette és ajánlhatta fel testét az Úrnak. A kedves nővérről odafenn persze továbbra is számoltak, idelelni meg Lina került az égiek miatt nyilvántartásba. És ez a felfordulás olyan hosszúra nyúlt, már kezdtek elfelejteni, hogyan volt azelőtt, annyira megszokták ezt a kavarodást, hogy kiszálláskor a szédült társaságból senki és semmi sem maradt a régi. Mégis megbámultam a beöltözött Lina nénit, amikor végre megint felölthette rendjének viseletét, egyedül madarat láttam eddig ilyen céltalanul gyönyörűnek. Mióta a visszaemlékezését körmölöm, sajnos kiderült, hogy mégsem madár. Lina néni képtelen azonosulni Teofánia nővérről, mintha nem a saját kálváriáját diktálná, gyerekesen örül, ha egy-egy lényegesnek hitt részhez érkezik, valójában ugyanazokat a jelentéktelen részleteket ismétli, megakasztja forgásában az időt. Ahogy a Káptalan utca mosónője, a Bözsi is vizes rongyot tekert az ujjára, úgy merte csak benyomni a naccságosasszony ördögös mosógépének a gombját, hát Lina néni pontosan ugyanezzel az önveszélyes tudatlansággal zárkózik el a jelentőtől és a jövőtől. Inkább elolvastatja újra, amit eddig leírtunk, s az utolsó mondat után odabök a papírra, áminy, mintha attól tartana, ámen nélkül összezavarná. Így is vaklál egy keveset, majd felteszi a szemüvegét, újrabetűzi a sorokat, egykét sorral feljebb csúszik, a fehér papír elnyeli vértelen ujjperceit, előlről kezdi az egészet. Fárasztó ez az öngerjesztés, olyan, mint egy grékus temetés, az ismétlésbe távoli tam-tam vegyül, ám a szertartásból alig látni valamit, mert a halottsiratók jeges lihegése lecsapódik az ablakon, a homályon át a sok tekintet egygyé olvad, de nem a kegyetlen küklopsz szeme világít, hanem egy feketére aszalt hibás arc csillog, az öreg Bözsi lógatja aszott mazsolafejét bele a nagyvilágba, innen meríti földrajzi ismereteit, miszerint Palesztinó és Amerika úgy vannak egymás mellett, mint Ungvár és Domonya, bizony. Domonyáról vitte el az ő drága Gyuriját a karapamacs Ungvárra, amikor infarktust kapott, s aztán már csak temetni hozták vissza Domonyára azok a lelketlen kutyák. Eltelek ezzel a nemes egyszerűséggel, nevezhetném ostoba együgyűségnek akár, s fel nem foghatom, hogy egyáltalán miért cseng a fülemben folyton, ahogyan a nyomkereső kutyának sem lehet nyugalma, keresi azt az egészet, amiből szagot kapott. Szánalmas foszlányokból szeretnék rájönni, mitől olyan magasztos a lemondás, talán be kellene érnem a legkézenfekvőbb magyarázattal, kár szenteskednem, hiszen azt érzem, hogy a fenséges Teofánia nővér közelében közönséges tésztaszag terjeng. Emlékeimben a nagyanyám a gombócos ebédet követő napon rendre ágyneműt mosott, mert szerinte a krumplialapú tésztáról leszűrt nyákos lében öblített ruha keményszik igazán ropogósra. Előfordult, hogy elfelejtkezett az eldugott főzetről, akkor jutott eszébe, amikor a tésztalé már bomlásnak indult. Legtöbbször sajnálta kiön-

teni, csak belemártogatta a frissen mosott ruhát, no ennek a száradó cihának volt olyan édeskés romlott szaga, mint a gyönyörű Teofánia nővér alatt Lina néni-
nek. Önkéntelenül tovább szalad a szemem barna pamutharisnyájára, hiába határoz-
tam el többször, hogy ott, ahol Lina néni kezdődik, megszakítom a must-
rát, nem muszáj mindent megfigyelni. Hiába fogadkozom, soha többé nem ál-
líthatom meg, örökkön jár bennem a páternosztér, viszi fel Teofánia nővért, s a
magasból már dagadt lábát lógatja belőle Lina néni, kalimpál otromba mamu-
szával, amit Bözsi, a bűbáj, félrehallásait tovább gyarapítva, procsáj helyett brocsáj
molodosztyként emlegetett és tisztogatott, mintha ráérezett volna, hogy magya-
rul az *ég veled, iffúság* egy bűgő hangú dívát idéz, s inkább illik egy megerősza-
kolt körömcipőhöz, mint ehhez a durva posztólábbelihez. Belátom, Teofánia
nővér megszenvedett azért, hogy képzeletét azzal tölthesse be, amire rá szeretne
ismerni, egy nyikorgó laterna magicával vetíti magának a válogatott képeket, az
elavult technikán semmit sem lehetett számon kérni, úgy felemelő, ahogyan volt,
nem másképp. A világukat veszített Duncsák-nővérek sem kívánnak egy ideje
látni, egymásba akaszkodva csoszognak reggelente a Káptalan felé, húzzák egy-
más fel a lépcsőn, a boltívek alá érve nagyra nőnek, letről úgy tűnik, mintha ők
nyelnék el a katedrálist, nem pedig fordítva. Lina néni egy láthatatlan karral kí-
vülről tekeri az emlékezetet Teofánia nővéren, így képes a rozoga testben meg-
maradni a rozoga lélek. Néha be kell érnünk a csodák fizikájával, különben nem
értünk semmit. Így aztán teljesen helyénvalónak tartottam, hogy az apáca kiska-
puja csak az utca felől nyílt, belülről hiányzott a kilincs, elkallódott, vagy ma-
gával vihette valaki. Teofánia nővér végtelen türelméből erre is futotta, ha a reg-
geli misére indult, addig álldogált a kapu alatt, míg arra nem jött egy járókelő, s
ki nem engedte. Ebből soha nem lett kázus, valakinek rendszerint éppen akkor-
tájt arrafelé vitt az útja. Míg egy napon a pilóta nyitotta ki neki az ajtót, és
Teofánia nővér kikerekítette a szemét, mert az ajtónyílásban ácsorgó jobban il-
lett volna egy keresztöltéses falvédőre, mint ide. Végigmérte a jövevényt, valami
hiányzott mögüle, talán egy sápadt nyírfaerdő, kezéből elhagyta a berjozkacse-
metéből szomorodott gitárt, ehelyett prémes sapkáját szorongatta. Rekedtes hang-
ját a gyomrából visszaáramló vodka savai marták gyámoltalanra, ellenben hibát-
lanul szalutált. Ez az egyetlen karlendítés hitelesítette, másból nem lehetett felis-
merni benne a pilótát. A pilótákat általában nem ilyen roskatagnak, ellenkező-
leg, szép szálnak, délcegnek teremtik, olyanoknak, akik elhiszik fensőbbiségüket,
ezért fehér csíkkal húzzák keresztbe a magasban azoknak az álmait, akik lezuhan-
tak, s utolsó esélyként életben maradtak egy őserdő közepében. Most maga a
pilóta pottyant ide a Teofánia nővér ajtaja elé, ki tudja, ki küldte, miféle szerzet,
azt bizonygatja, higgye el, ő Izidor és makkegészséges, akár repülhetne, most
kellene elhoznia egy gépet, s csak azért nem vállalta, mert a szerződésben nem
ígérték neki ejtőernyőt, ő pedig nem bolondult meg ejtőernyő nélkül repülni.
Ezt legalább három nyelven adta elő egyszerre, ami még fel sem tűnt volna,
hiszen körülötte megannyi összezavart ügynökben szólt egy Szokol táskarádió,
de az ő fejében esés közben a hullámhosszak is egymásra szaladtak. Épp ezért,
vagy a változatosság miatt, a sikeres landolás után már geológusként mutakó-

zott be, aki merő unalomból csapott fel napszámosnak, engedje csak be, meglátja, bármit megreparál. És Teofánia nővér szelíd türelemmel napirendre tért a jövevény körüli furcsaságokon, mert igaz ugyan, hogy műszörme usánkat húzott a fejébe, s a cipőjét borító fekete viaszos vászon jócskán felpuffadt a nedveségtől, Izidor valódiságához mégsem fért kétség. Miután beköltözött a hátsó szobába, az is kiderült, sohasem bújna valódi bőrbe vagy szörmébe, azt hajtogatva, a róka addig érdekes, amíg iramlik a fák között és nyomot hagy a friss hóban, de azt azért belátta, hogy vadra löni sokféleképpen lehet. Persze, ha véletlenül mégis eltalálna egyet, folytatta, soha nem készítené ki a bundáját, végképp nem hordana rókaprém sapkát, mert a fején a mozdulatlan rókában a saját halálát viselné egészen addig a végzetes pillanatig... A folytatást nem árulta el, annyi azonban bizonyos, hogy ahonnan Izidor jött, ott sok lehetett a róka. Talán az időt is annak iramlásában mérték, ezért nem érzekelte itt a pilóta az elmúlást, akkor tápáskodott, amikor Teofánia nővér dél körül kiimádkozta a vackából valahogy. Izidor megmagyarázhatatlan joggal lakott Teofánia nővérnél, s mintha odafenn lenne albérlő, ritkán fizetett, cserébe azonban bármikor éktelen zöldre festette a rácsos kaput, amit csak kívülről lehetett kinyitni. Teofánia nővért ehhez módszeresen szoktatták, évekig ártatlanul raboskodott, egyszer, amikor valatói kihallgatásra kísérték, bezárták a folyosó egyik szekrényébe, hogy ne találkozzon egy másik elítélttel, akit épp zárkájába vezettek vissza, s akkor ő annyira félt a sötétben, hogy életében először megjelent előtte az Úr, s azt mondta neki, ne féljen, hát azóta nem fél senkitől és semmitől. Ezt a memoárjában többször leírta velem, a többit nem képes elmondani, könyörögve néz rám, hátha sikerül kitalálnom meghurcolását úgy, ahogy a valóságban megtörtént. Én meg engedelmesen összeszedetem a megszáradt morzsákat, keveredek a nyálammal, gyúrom a koszos kenyérgalacsint, egyre nagyobb, nem nyelhetem le, Gabcsuka lesz az egészből, Teofánia nővér fogadott lánya, hogy csúfondárosan elhatalmasodjék a színtelenségen. Ezért kell olyan sokat imádkozni érte, fel nem sorolhatom még mi mindenért, legelőször is a pupillája miatt, amely nem szokásosan a szívrárványhártya közepében, hanem íriszének legalján mélyül, s mint egy kaleidoszkópban, számtalan színben és formában rakódnak ki benne azok a gyalázatos vágyak, amire sokak szerint még gondolni is szégyen. Teofánia nővér mégis megbocsátotta neki, a kölykeit is, pedig folyton az orrukat fúrták, vagy heverték az anyjuk mellett, mint almafa alatt a férgese, ha létezett egyáltalán valahol az apjuk, az boldog lehetett. Gabcsuka szabad perceiben kötött, összegyűjtötte a maradék fonalakat, amúgy egyikből sem futotta volna egy egész darabra, bárki szívesen megszabadult tőlük. Így aztán mindenki ruhájából került a Gabcsukáéra legalább egy csíknyi. Ez olyan megható, mint a mindenki karácsonyfája, csak-hogy ez a csőlátó világ a színpompából kizárólag azt a vékonyka részt ismerte fel és tartotta rendjén valónak, amit ő jutatott rá, az összes többit parázñaságnak hitte, akárhogy is igyekezett Gabcsuka, soha nem sikerült elfednie meztelenségét. Néha a hátsó szobából hallani a nevetését, a színek egybefolynak a gurgulázással, követik testének vonalait, a színek és a nevetése. Gabcsuka olyan, mint egy perzsaszőnyeggel bélelt ág, nem tehet arról, hogy puha és süppedős, és

a közelében lekíváncozik a cipő, a szoros göncök, amelyek elválasztanak a finomságaitól, legjobb belefeküdni, amikor senki sem látja, úgy maradni, mint anygalkanyom a hóban.

Ma este semmit se haladtunk a visszaemlékezésben, mert Teofánia nővér eltvedt idelelni a földön. Amikor reggeli misére készülődött, ami eddig soha nem esett meg vele, sietni kezdett. S ez a kapkodás odakinn folytatódott, sokkal hamarabb érte el a kaput, mint bármikor, ráadásul valaki visszalopta a helyére a belső kilincset. Rossz érzéssel nyomta le a megkerült hideg fémet, kilépett, sokáig várta, hogy jöjjön valaki, de egy teremtetett lelket sem látott, már harangoztak, egyre jobban összeszorult torka, el fog késni, még mindig nem közelgett senki, s akkor remegve visszafordult, már nem érdemes elindulni, úgyse ér időben oda. Honnan tudhatta volna, hogy neki semmi köze a valósághoz. Lebeghetett volna a föld felett, dagadt lábára úgyse képes felhúzni a cipőt, a sarka örökre félig a levegőben reked, ha nem járja be sántikálva a szomszédokat egy cipőkanálért, s be nem tuszakolja erőnek erejével magát oda, ahová rég nem való, vagy nem is volt való soha. Ha nem veszi rá a pilótát, hogy keljen fel kora reggel, vágjanak egy ablakot végre arra a sötét hátsó szobára, nem derül ki, hogy szüksége lenne egy betonkeverő ládára, aminél nincs otrombább valóság. Ez a néhány deszkából összevert doboz emlékeztet arra, hogy semmi sem épülhet hideg és szürke alap nélkül, amelynek anyagában pontos arányban kell keverednie cementnek, homoknak, mésznek és víznek. Így aztán a gyönyörűen beöltözött Teofánia nővér Lina néni puffadt lábain elbotorkált az esti szürkületben a bazilita rend egykori épületéhez, leszerencsétlenkedett az alagsorba, azért oda, mert csak onnan szivárgott ki némi fény. Belépett, a szeme megszokta a félhomályt, néhány férfi iszogatt az ablak alatt, a bárpult túloldaláról megkérdezték, mit kér, s ő gondolkodás nélkül egy betonkeverő ládát rendelt, olyan természetességgel, mint egy gyümölcskocktétl vagy fagylaltot. Mire kimondta, már körbe is nézett, megnyugodott, a betonkeverő láda igazán nem tűnt képtelen kívánságnak, olyan kietlen volt ez a helyiség, mintha kihordták volna belőle mindazt, ami lakályosabbá tette, s holnap kezdődhetne a nagy felújítás. Hozzák majd a homokot, cementet, oltott meszet egy esetlen traktorral, ledöntik a bejáráthoz az egészet, s azt majd össze kell keverni valamiben, de a kőművesek úgyse jönnek el, ilyenkor Prágában falaz mindahány, abban az arany városban még ezek az apróványák is szebbek, a turisták megtekintik őket a beállványozott székesegyházon. Idény végén másznak csak le a magasból, jönnek peckesen valódi bőrcipőben, hajfénnyel kenik be meszes fejüket, csettintenek, s a pilóta beállhat melléjük napszámosnak, cipelheti a malteros vödröket. De addig senki sem dagasztja itthon a habarcsot, hát azt kérné kölcsön néhány napra legalább, a betonkeverő ládát, amelyben senki sem keveri a betont. A pincér gondolkodott egy ideig, majd azt mondta, sajnos csak vodkával és kávéval szolgálhat. Hát nem ad egy betonkeverő ládát, nézett rá megbocsátón Teofánia nővér. Nem, nem, rázta a fejét a kiszolgáló. Akkor viszontlátásra, gyermekem, búcsúzott Teofánia nővér, mintha csupán ártatlan próbát tett volna a bártulajdonoson, aki nem számít, mert kocsmát bárki

nyithat, akinek van néhány pohara, pár üveg vodkája, majd beszerzi hozzá azt a hiányzó betonkeverő ládát is.

Hónapok óta alig írunk valamicskét, helyette építkezünk, főleg Teofánia nővér, aki nem hagyta annyiban a dolgot, kitartott amellett, hogy a hátsó szobára igenis vágjanak egy ablakot. A pilóta szalutált, s amikor elkezdte kivenni a téglákat a szükséges helyen, hát megmozdult az egész fal, úgy lötyögött, mint egy tejfog, mindenki csodájára járt, a Gabcsuka vásott kölykei oda szaladtak játék közben lekopogni a sztuki-sztukit, aztán amint megtudták, hogy hozzáérni is veszélyes, a fal bármikor leomolhat, hát el sem mozdultak alóla, nehogy elmulasszák azt a percet, amikor valóban összedől. Ez azonban csak nem akart megtörténni, a megjósolt pillanat egyre nőtt és érlelődött, gömbölyödött, a háziak figyelték, lesték, mint egy rég kihordott terheiséget, de égen-földön nem találtak egyetlen kőművest, aki vállalta volna a fal lebontását és újjarakását. Nem volt más hátra, várták, hogy megérkezzenek Prágából az apróványák, s amikor megjelent az első Ványa, abból nem lett köszönet, mert úgy állt meg a hátsó szoba falánál, mint a Szt. Vitus-székesegyház előtt, úgy meredt Gabcsukára, ahogyan a festett madonnára szokás, előntötte az áhítat, a lelke megemelkedett, úgyhogy testével utána kellett pipiskedni, s bár még így sem ütötte meg az egyhatvanat, ez a magasság akkora önbizalommal töltötte el, hogy kijelentette, amíg nem ihat erre a szépasszonyra, aki szakasztott a felesége, egy ujjal sem ér hozzá ehhez a hideg, élettelen falhoz, mert az ő felesége olyan tüzes céda, fogadalommal sem bír ki férfi nélkül egy prágai idényt, s ha valamiről eszébe jut ez a némbér, már bocsássa meg a világ, de azonnal innia kell. S a nagy bánattól a pilóta és első Ványa három napon át döntötte magába a vodkát a hátsó szobában, és Teofánia nővér imádkozott értük, hogy életben maradjanak, mert két decis vizes pohárral koccintottak, s ahogyan a vastag üveg összecsőrrént, ugyanolyan tompán kaffantott az a kettő, amint kortyolás nélkül egy darabban legördítették torkukon az italt, s a poharat kizárólag azért nem nyelték le vele, hogy legyen mibe kapaszkodniuk, amikor hatalmas fájdalommal végigrohant ereiken a szesz. Megrázódtak, fújtak egyet, majd felágaskodtak, mint a megbokrosodott lovak, végül a villany is elaludt, és amikor Gabcsuka bevitte a szobába az égő gyertyát, úgy lobbant be a két férfi között a láng, mintha tűzokádók álltak volna egymással szemben, utoljára a pilóta még lelkesen szalutált, aztán beestek mindketten az asztal alá, hogy iszonyú hortyogásukba belemeremegjen az addigra jócskán meghasadt fal. Másnap megérkezett második Ványa és utálattal takarította el az asztal alól első Ványát, a pilóta segített neki, alig bírták kicipelni. Amikor visszajöttek, második Ványa megvetően nézte az elődje helyét, majd leseperte tenyerével a széket, higgyék el, egy ilyen részeges disznót fel sem vennének Prágában abban az előkelő negyedben, ahol ő dolgozott, s a nadrágjába törölte első Ványa maradék porait. Körbefújta az asztalt, a szelleme se maradjon ott, ezután leült szemben a pilótával, aki azt mondta, igyunk rá, és ittak arra, milyen zuhlott alakok keserítik meg az életet, milyen szakadt kocsmatöltelekek isszák el a többiek elől az utolsó nedűt, párlatot, a cefrét, a kátrányt, kiürült flakókból az orrukkal fogják fel a bennrekedt cseppeket. És dühükben három napon át döntötték magukba a vod-

kát a hátsó szobában, és Teofánia nővér imádkozott értük, hogy életben maradjanak, mert ugyanazzal a vizes pohárral koccintottak, s ahogyan a vastag üveg összecsőrrént, ugyanolyan tompán kaffantott az a kettő, amint kortyolás nélkül egy darabban legördítették torkukon az italt, s a poharat kizárólag azért nem nyelték le vele, hogy legyen mibe kapaszkodniuk, amikor hatalmas fájdalommal végigrohant ereiken a szesz. Megrázkódtak, fújtak egyet, majd felágaskodtak, mint a megbokrosodott lovak, és a Gabcsuka kölykei berohantak a szobába, azt üvöltözték, vigyázz, potyognak az apróványák, potyognak az apróványák, s azok ketten utánuk kaptak, hogy kitekerjék a csibészek nyakát, de semmi többre nem maradt erejük, beestek az asztal alá. A hetedik napon a pilóta egész álló nap szégyellte magát, de szerencséjére megérkezett harmadik Ványa, hogy alázattal eltakarítsa második Ványát. Óvatosan ragadta meg a gallérjánál fogva, olyan megértéssel és gyakorlottan húzta ki a hátsó szobából az udvarra, hogy a lépcsőfokokon minél kevesebbet ütődjék a magatehetetlen test, a cipősarkak klottyanására hátra-hátranézett ellágyulva, a hőskorszak jutott eszébe, amikor még ő is három napig bírt védelni egyfolytában, sóhajtott és előszedett zsebéből egy maréknyi savanyú cukrot, szopta egyiket a másik után, aztán már egyenesen felhajtotta a zöldes cukorkákat, akkorákat nyelt, hogy a Gabcsuka-kölykök azt kiabálták, Nyelőke bácsi, Nyelőke bácsi, Teofánia nővér pedig hálát rebegett a feszület előtt térdelve, micsoda rendes ember, nincsenek is manapság ilyen becsületes mesterek. Harmadik Ványának már nem kellett kívágni a falat, mert addigra az magától kilukadt, a mester odament a repedéshez, kidugta a résen a kezét, s addig tágította, amíg egyszer csak beszaladt rajta a szél és felkapta a padlót borító cukorkás papírokat, megpörgette körülöttük a színes avart, aztán kirepítette a vágaton keresztül és megfestette vele a szürkés kertet.

Teofánia nővér mindent elrontott ezzel az ablakkal, a hátsó szoba egyre nagyobb lett, és a vágaton át kezdett belenyúlni a Káptalanba vagy maga az utca záródott a falak közé, ez utólag meghatározhatatlan. Észre sem vették, máris kicserélődtek a vágyak, Gabcsuka zsugorodott, s helyett, hogy szivárványszínű csíkos ruhájában várta volna türelemmel gyermekei apját, aki nyilvánvalóan azért hagyta el asszonyát, hogy az helyette mindenki mást tegyen boldoggá, hűtlenül férjhez ment ehhez a lökött pilótához. Az meg szalutált és katonásan egyszínű zsákot húzott feleségére, ez alatt Gabcsuka egyre kisebb lett, nem jutott belőle senkinek, s attól kezdve a szemét sem kellett lesütnie, pupillája amúgy sem mutatott semmit, sistergett üresen. Naphosszat ült a konyhában, lábasok és fazekak pereme alól tisztította a lerakódást, alányúlt kis késével és lemetszette a sárgásbarna zsírréteget, amelyet zaftos borjúpörköltök köpködtek a hajlatokba. Egy idő múlva minden edény ragyogott, Gabcsuka már nem is emlékezett másra, csak a sértetlen, fénylő zománcra, mintha soha nem süttött volna bennük húst, legszívesebben a képzeletét is kiszidolozta volna, mert abban még párolódott időnként valami gyanús részlet, de miután senki nem figyelt rá, az is leégett, csúnyán oda-kozma. Gabcsuka pedig vörösre dörzsölte a szemét, ne maradjon benne egyetlen látomás, ki hitte volna el neki, hogy odakinn elszaporodtak a lompos rókák. A pilóta persze hitvesi odaadásból úgy tett, mintha ő is látná a vadakat, amint

osonnak a kerten át, többször utánuk lőtt, s Gabcsuka ebből megértette, eljátssza csak az örültet, különben semmiképpen sem tenne ilyet. Izidort azonban nem lehetett leállítani, nem sokkal ezután vásárolt egy kivénhedt furgont és bőrrel kezdett kereskedni, egy cipőgyárnak szállította az anyagot a hegyeken túlra az első nyárig. Aztán a legnagyobb kánikulában megromlott egy furgonnyi rosszul kikészített bőre, iszonyatos bűze messzire gőzölgött, a közelébe merészkedőt mocsárként nyelte el, magát a pilótát is. Azóta senki sem hallott róla, talán az a végzetes pillanat következett be, amiről akkor régen még beszélni sem volt hajlandó. Hatalmas adóságot hagyott hátra, először csak a hátsó szoba ment rá, később az egész ház, a Káptalan utca, a Bözsi egy kidobott valódi bundában baktat, csomókban vedlik, hullik a szőre, mint egy beteg korcsé.

Most már tudom, soha nem fejezzük be ezt a visszaemlékezést. Napokon keresztül az eddig lejegyzett részeket fénymásolom, Teofánia nővér pedig esténként végigolvassa hét példányban ugyanazt, és mintha szándékosan tenné, jól összekeveri az oldalakat, aztán kétségbeesetten mutatja, már megint tönkretette az életét. Ilyenkor letérdepelek a saláta mellé a földre és türelmesen szortírozom, mire minden a helyére kerül, halálosan elfáradunk, levetkőztetem Teofánia nővért, a ruháját vállfára rakom és beakasztom a szekrénybe, amikor rácsukom az ajtót, a hátamban érzem Lina néni fagyos tekintetét, jéghideg lába mozdulatlan a dunyha alatt. Holnap elkísérem Teofánia nővért a kis ceholnyai kápolnába, ott találkozik a többiekkel, egész nap imádkoznak és gyónnak, Gabcsukáért és helyette, mert Gabcsuka újra a régi.

Szálinger Balázs

Első Pesti Vérekabaré

elkonferálás

Kinek élte csupán reklámszlogen
annak minden szava felkonferálás
törjön elő sokadszor hát a genny
lekonferáláshoz való beállás
koncert előtti próba dísztelen
kockázatosan olcsó partraszállás
ragrím-virtuskodás meg amolyan
mutatvány hogy ne vegyük komolyan

azok akiket csúcsra-hitegettem
most is itt ülnek a sorok között
velem szemben csupa jól öltözött
szezón-műértő – kiürült a korzó
az utcakép elszippantott porú úr
itt van minden és itt minden halott
a tévedés a nézőtéren úgy ül
mint mikor Pest fölött beáll a szmog

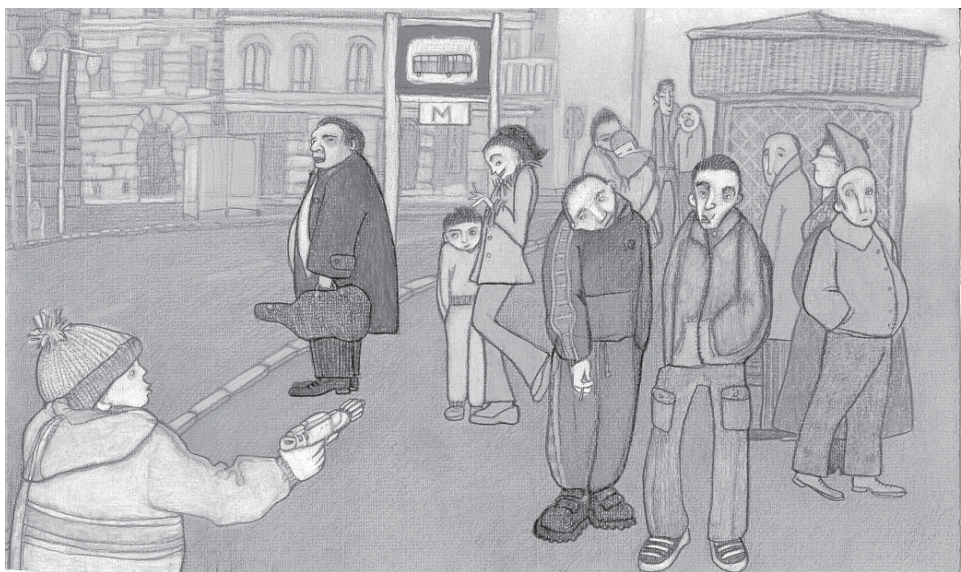
nos kik itt ültök s tán abban a hitben
hogy élményre váltottatok jegyet
eszmét osztok két kézzel és megintlen
műélvezzetek és figyeljetek
igazságom a nézőtérre hintem
régii tervem és bár ellenetek
bomlik ki a zászló amit kibontok
én rettegek mert rajongani fogtok.

Nem rólatok szól –

ez inkább szól rólam
ugrálhattok de az csak egy dolog
hogy mikor kezdtem én sem így gondoltam
azt hittem játszani nektek fogok
de túl sok kincset találtam a szóban
hogy rátok pazaroljam – így tehát
ki adni akart végül az lopott
mert tolvaj-énje magára talált

becsalt titeket egy bordó hodályba
kabarénak nevezte – jöttetek
vért ígért – festéket öntött a szájba
hittétek ha azt mondta döbbenet
hittétek ha azt hogy nem ég a lámpa
s a sötétben levett benneteket
s ékeiteket mintha neki járna
már tapsviharban aggatta magára

de tudjátok a reklám titka az
hogy nem épít az ellenvéleményre
és csak néha terem oly ritka fasz
ki ezzel egy színpadon visszaélne
vagy ha tetszik tessék csak szóljatok
versben kérem szóljatok egyre többen
a függöny előtt némán is elvagyok
minden válasz a halott napi könyvben.

*Orcsik Roland***(M)eszkaláció**

Ultimátum előtt. Biológiai kísérlet.
Szögesdrótot feszít ék köréd, zsarollak:
ingerre áramütés a válasz. Kifacsarlak,
képernyőn fröccsen limonádé-véred.

Ultimátum előtt. A járvány terjed,
bomló Róma, dekadens Párizs,
kínai pop art: klónozott rizs.
Billy saját szindrómájától erjed.

Ultimátum előtt. Megállók. Enged
a kezem, a lasszó lazul. Lecsúszik
nyakadról a penge, nyúlik a tekintet...

Ultimátum előtt. A tabletta veled,
hátra se nézz, laza lesz, steril napalm,
turbó élvezet – túladagolt emlékezet.

Tanka

Kihalnak a sziú költők,
az apacs drámaírók,
mint Szecsuánban a pandák.
De még nem fújták le a menetet,
a meccs tart tovább,
westernekből nincs hiány.
Csak bölényből és mokaszinból.

Tele a bőrrönd pókhálós,
halott allegóriákkal.
Tömve a gyomor cukorral,
gumibottal, lopott sorokkal.
Kíásni a félel(e)meket,
a romlott gyökereket.

Tankát bont Tatanka Jotanka,
tamantrázik. Ta-tan, ta-tan.
Himnuszot tankol az éjszakába,
megskolpolja a jelszavakat.
Visszaszáguld a jövőbe,
curikk a mikroegészbe.

Nincs

Mint az ember, ki elindult
saját magát megkeresni,
övéit mind hátrahagyva
csak keresni, kutakodni,
révedezni, merre bújt el
kényes fába, magas fűbe,
habos betonba bújt talán?
Merre téved szem, ha látja,
hangja milyen, szaga van-e?
De a lába térdig kopott,
de, ahogy ment,
mind elkopott,
s addig ment, míg
semmivé lett;
eret szótt a levelekbe,
erdőn mezőn kinn bolyong.
Így keresünk, *így* kutatunk,
merre van az ott,
hol ott van,
rózsafában, sárga fűben,
vasbetonban, hol van ott?
Hallgatózunk, hátha zörren
elszáguldó kamionban,
hátha pattan fiiss rügyekben,
hátha gödör, s hangtalan.
Hátha nincs is,
hátha semmi,
hátha eljön,
hátha halál,
s előtte még
utoljára
ezt gondoljuk:
jaj, mégisincs meg...
Mint az ember,
ki elindult
saját magát megkeresni.

A világ öntudatra ébredt kövei

Mi,
a világ
öntudatra ébredt
kövei,
akik
időszakosan
vagyunk csak,
mint állatai és
növényei
a Földnek,
s akik
valami véletlen
folytán
éppen most,
éppen egyszerre;
akik
elhitetjük egymással,
hogymi vagyunk
a Világ,
s azt is,
az voltunk
mindig,
mindenkor.
Miért féljük hát
az időtlen anyagot?
Miért, hogy
izgunk – mozgunk, ha
érezni kezdjük
magunkban
az álló időt?

*Merényi Krisztián***Kánikula**

Lassan felszökő
hőemelkedéssel
kezdődött.
Később harminc-
nyolc fokos
lett a láza.
Napok teltével
esőfellegek
borogatták és
szelek hűsítették.
Az időleges
javulás után
beállt a negyven
fokos forróság.
Fulladoztak
benne a fák,
megposhadtak a
nád menti vizek.
Éjszaka jobban lett,
ám a délelőttben
újra felhevült.
Nem volt rá orvosság.

Ellenállva

Ez is egy világ,
amelyben élünk.
Sóhajok lejtőin
szaladgálunk, fel, le.
Teknős színű liánok
nyílnak szívünkben.
Betegek lettünk; a sok
lázalom tövestől
csavarta ki fejünket, és
alázatos birka szemmel
nézzük a kötélen
lógó, csábító

műkenyeret. Sűrűn
ránk mosolyog a
szakadék; mélységét
csak zuhanva
ismerhetjük meg. Itt
mérges kígyók
lapulnak hiszékeny
áldozatra várva. A
békés siklók nyugatra
csúsztak. Maradok a
viperák otthonában,
még akkor is, hogyha
halálra marnak.

Németh Norbert

Nyelvöltők

„Mindig megbotránkoztatott azoknak az embereknek a felelőtlensége, akiket szenvedélyesen foglalkoztat az, ami a haláluk után várja őket, de mit sem törődnek vele, hogy mik voltak a születésük előtt. Az annak előtte van olyan fontos, mint az annak utána, annál is inkább, mert alkalmasint az előbbi rejti az utóbbi kulcsát.”
(Rémkirály)

1. Könnyed vasárnap

A kora őszi délelőttök bágyadt romantikáját alig veszi észre valaki, csak néhány sóhajtozó költő, vérük limonádévá fakul az októberi napfénytől, papírra csepegtetik „Oh”-jaik: egy egész életre való „Oh”, „Ah” és „Jaj” kereng ereikben, és az ős beköszöntével egyre többen csorgatják fancsali képpel szuicid versejtjeiket konyhájukban az abroszra bukva, mások meg versenyt zuhannak a sárga levelekkel, hogy a közös lehullás után osztozzanak sorsukban, miszerint porrá leszünk, vagy inkább mint dögevő bogarak rothadó gyorsbüféje kárpótoljuk a természetet sok-sok csínytevésünkért, így tekeredünk bele az univerzum fonatába, nem-bűn életünk és nem-büntetés halálunk által, a természetben nincs bűn, nincs büntetés. Csupa talány vesz körül minket, ezeket különböző névvel illetjük, mert hát mindennek nevet kell adni: SORS, VÉLETLEN, CSODA, de a legkedvesebb és a legtrágárabb mind közül az ISTEN, a talányok találkozására meg azt a szót találta ki az emberiség: EGYBEESÉS. Bizony és midőn Júdás Imre harmadnapja bomló, hullafoltos teteme megmozdult a fürdőkádban, a víz akár a test, teljesen kihűlt.

– Hidegebb, mint a halál – didergett Júdás, kijelentését az eltelt három nap tapasztalatai alátámasztották, puffadt kezével megdörgölte lottynos szemháját, nehézkesen feltápáskodott, s mire a vízcseppek lepereregtek testéről, a lélek teljesen visszazisszent belé rojtos csuklóján keresztül.

Szóval Júdás Imre nyugdíjas tanár feltámadásának vasárnapján a kora őszi délelőtt elkeseredetten ringatta magát, ám senki se figyelt fel rá, senki se dűnnyögte az orra alá, hogy micsoda bágyadt romantikájú őszi délelőtt ez a mai, így aztán a délelőtt sértődötten és morogva hagyta magára a világot, hogy ilyen tuskók közé ő többet be nem teszi a lábát, meg ehhez hasonlók, és tényleg, pár napig nem tér majd vissza, amit a megdőbbent emberek, miután másnap a reggel távoztával a Nap delelőre pattant, jelentősen lecsökkentve ezzel a napi 24 órát, rögtön csodának tituláltak, apokalipsziseket vártak remegve, egyesek hallani vélték a harsonákat és a fejökben zsongó rézpotrohú dongók elől hangos zsolozsmákba merítették magokat, erről a csodáról, legyen bármilyen rövidlátó is a lélek, mindenki tudott, sokan már várták is, még többen rettegtek, öngyilkossági hullám söpört végig a világon egy tévedés miatt, a délelőtt ugyanis tévedett: valaki felfigyelt rá.

Slejm Géza költő – valójában ez egy felvett név, a nihilista poéta stílusosabbnak találta, mint a Szabó Szilvesztert, okádnom kell az alliterációtól, szokta volt mondogatni barátainak a kocsmában sörét hörpölésze – fekete pizsamában az első emeleti lakásának erkélyén állt, elmélyülten szívta cigarettáját, baljával kaparta fenekét és „A világ csak egy kis pöszmet a trágyalében” című főművének alaptételén filozofált, miszerint a világ csak egy kis pöszmet a trágyalében. A mag már megvan, gondolta, még kitalálom a magházat, aztán az alma húását, végül köré görbítem a héját és kupán vágom vele az univerzumot, ilyesféle eszmefuttatást végzett reggeli, vagyis délelőtti torna gyanánt, és fel sem tűnt neki, hogy nagyravágyása nem illik nihilista attitűdjéhez. Az utolsó slukk után az utcára pöcölte a füstsűrőt, s rögvest feltűnt neki a kora őszi délelőtt bágyadt romantikája. Mi a fene, hümmmentett egyet s érezte, ahogy pumpós vére limonádévá fakul az októberi napfénytől és már papír meg toll után kotorászott, hogy nihilizmusát sutba dobva cirkmányos „Oh”-kat freccsessen a szűz lapra, ám ekkor három hosszú – halálosan hosszú – nap után Júdás Imre, néhai nyugdíjas tanító, feltámadt vízihulla kitocsogott a szomszédos erkélyre, és ennyit gurgulázott a megszeppent költő felé:

– Blub, szép napunk van, gluttony, nemde?

Slejm Géza, aki élete 32 éve alatt még sose látott vízihullát, pláne nem a feltámadt fajtából, bevizelt, pizsamaalsóján egy nedves folt, egy megnyúlt félsziget terpeszkedett egészen a térdéig a hullámozó és komor pamutóceánon. Remegve biccentett egyet, és azonmód visszavonult szobája biztonságos félhomályába, és megpróbált úgy tenni, mintha nem történt volna semmi különös. Sarokba dobta pizsamáját, lezuhanyzott, és kapkodva az ágyba bújt, magára húzva egy rózsaszín, negédes álmat, egy pityangos rétet hancúrozó lepkékkel, mosolygós éggel és a nihilista poéta mezei virágok közt hempergett a fűben egy saját maga költötte vers sorait dudorászva „*(Hat napig teremtesz, / mindenből semmit, mint állat, / hetednap megpihensz, / csak könnyed csorog vasárnap).*” Azonban bármily vidám is volt, tudta jól, a Nap mögé rejtőzött csillagok egy rettentő körvonalat formáznak, egy feltámadt vízihulla sziluettjét sugározzák szüntelen.

Júdás Imre, néhai tanító, feltámadt vízihulla az erkélyen maradt egyedül, s a háromnapos magány után kissé feszengett pöffeteg, lotyogó bőrében, egy kedves baráti szóra vágyott, nem többre, csak hogy vegyék észre, három hosszú percig toporgott az erkélyen, egyedül, sőt egyedülebb (Miért ne? Ha az ember igazán *magányos*, úgy érzi, ő már nem lehet *magányosabb*, hiszen ő a *legmagányosabb* teremtes a földön, felelőtlenül fokozzuk egyedüllétünk, ki magányosabb és mivel, esztelenül állítjuk fel újabb és újabb rangsoraink, mindenben tudnunk kell, hova tartozunk: –, -bb avagy a leg-bb táborba, mintha ez olyan fontos volna.), szóval Júdás Imre, mint egy fazék tejben lebegő felpuffadt kiflicsücsök, magányos volt, magányosabb, mint három éve mindennap, mikor szinte csak a kádba csobogó forró vízzel beszélgetett esténként, reggelente pedig a franciaágy áthidegült felével. Felesége egy szép, augusztusi délutánon, prűntyögő gépek között, a kétségbeesetten rohángászó orvosokra és nővérekre fittyet hányva elfogadta Isten feléje nyújtott jobbát, nyolc heti kérése után belekarolt, a tanító meg

a sarokban állt, nézte a feleségét az ágyon, nézte a tárgyat a tárgyon, képtelen volt felfogni, hogy bár látszólag nem változott semmi, hossz 162 centiméter, súly 47 kilogramm, mégis az ágyon csak egy húsból, csontokból, inakból és rengeteg bigyóból összehányt kupac hevert, 162 centi, 47 kiló, és a tanító, mintha celofánon át nézte volna a feleségét, aki a nyolc hét alatt előbb egy ezercsápos, néma monszterré változott, s aztán nem többé, mint az ágy, amin feküdt. Az orvosok elveszik a halál méltóságát, gondolta dühösen Júdás, és fáradtan beszörtyögött a lakásba, vizenyős szeme megtelt könnyel, éjjeli szekrénykéjéről leemelte felesége fényképét: negyvenes nő dől egy fának, feje mellett a frissen bevészt szív, benne A+I, meg hogy 25, ezekkel a kanyargós számokkal sokat vacakolt, nyelve kibuggyant fogai közül, Anna nevetett, azt mondta, írja inkább kvarcórásan, de ő konokul kerekített. Júdás Imre ujjai, mint húsos giliszták araszoltak az üveglap alá temetett arcon, tüdejéből felharákkolt némi latyakot, kiköpött, a fotelébe zötytyent, és bekapcsolta a televíziót, szája szavakat formált.

– Nem több, mint az ágy – dünnyögte maga elé, halálos nyugalommal szemlélte az éppen futó szappanoperát, Bruno, változtatnunk kell jelenlegi életmódunkon, zokogta a főhősnő a főhős zakójába, a tanító erre feltápáskodott és a televíziót kidobta a csukott erkélyajtón, a készülék darabjaira spriccelt a betonon és a csörömpölést hallva Júdás Imre sokkal jobban érezte magát. Az ajtókeretben rezgő üvegszeletek között hideg szél bukfencezett be a szobába, szédelegve elnézést kért és kisompolygott a nagyvilágba a résnyire nyitott konyhaablakon.

A penészfoltos háztömb erkélyein kandi kobakok kukucskáltak kifelé kíváncsian, az emberek zúgtak, hogy „ez aztán már téleg túlzás”, ujjal böködtek a zúzott televízióra, kicsit nahátoltak, aztán eltűntek, elnéptelenedett a bérház erkélysora, elnéptelenedett az egész utca, maga a város is befáradt az állandó nyüzsgésbe, elnémult hát egy röpke pillanatra, csak duhaj repülők trappoltak végig a légifolyosón olyasféle borrogással, amitől megrezdültek a poharak a mosogatóban.

Az üvegcsengettyűket angyalok rázták, már azt hitte, meghalt végre, és az üvegcsengettyűkkel kalimpáló patyolatszárnyú, pufók puttók őt üdvözlik nagy csengés-bongás közepette. Aztán az angyalok szétfoszlottak, csak a csengettyűk csirreltek egyre hangosabban, és Kovács Béláné Margit néni felébredt. Tízórai közben bóbiskolt el a konyhában, feje a műanyagtányérra bukott és a margarinok kenyér morzsái arca pórusaiba nyomódtak. Margit néni két hete csak margarinok kenyeret evett, mert fogyni akart, elhatározta, hogy karcsún ünnepli meg hetvenedik születésnapját. A fürdőbe botorkált, lemosta arcáról a zsíros morzsákat, lenézett pocakjára, felfújta kerek orcáját. Mint egy ráncos gumilabda, gondolta, de azért tisztában volt a ténnyel, hogy a sikeres fogyókúra után se nézne ki jobban, mint egy leeresztett, ráncos gumilabda, vannak dolgok, melyeken már nem tudunk változtatni, hacsak nem úgy, ahogy Kovács Béla, mikor hosszas fogadkozás, gyürkőzés után kiugrott az erkélyről, ötvenhat évesen, és eltört a lábát, és a földön fekvé egyfolytában óbégatott, hogy hát nekem mér nem jön össze semmi, már meghalni se tudok, hát ennyire szerencsétlen volnék, meg azt, hogy eltört a lábam, Margitom, eltört a lábam, és a kórházban is állandóan

szortyogott, hogy már meghalni sem tudok. Pedig tudott. Nagy vetődése után alig egy évvel kedvenc foteljében ücsörgött, a hétvégi focimeccset nézte a tévében, nyaka körül zöld-fehér sál, kezében zöld-fehér bögre, a bögrében tej, a kéz remegésének beteges ritmusában lötybölődött ide-oda. Kovács Béla morcosan zúgott, hajtotta csapatát a képcsövön keresztül is, ám akármily zöld-fehéren is csücsült Kovács Béla a készülék előtt, a csapat vesztesre állt, és nem produkált semmit.

– Ez egy hülye balfasz, kettő-egynél páros lábbal így beleszállni – füstölgött Kovács Béla, egy cseppnyi tej kibuggyant a bögre peremén, a bíró sípolt, tizenegyet ítélt, a vétkes hávédet kiállította, a kamera a hátát mutatta, ahogy csapzottan vonult le a pályáról, üresen pislantott a kispadon dohogó edzője felé. A toporgó kapus a labdát letevő játékosra, játékosba nézett, túllátott a testen, látta a megfeszülő izmokat, a megfelelő sarkot kereső tekintetet, látta a csatár gondolatait, és alig érintette a láb a labdát, a kapus elrugaszkodott a földről, és kiütötte a bal felső felé – meglehetősen flegmán – küldött labdát. A tej nem moccant többé a bögrében. A zöld-fehérek a kilencvenedik percben fordítottak, így végül három-kettőre hozták a meccset.

Az első hetekben Margit néni reggelente felriadván álmából a konyhába csoszogott, kávéfőzőt, két személyre, tojást vett elő a hűtőből, rántottához, megtejet a kávéhoz, és mikor lefőtt a kávé, mindent a picuri asztalra halmozott, a tojást, a tejet, kiöntőbe a kávé, ráadásként a tegnapi kenyeret, és lassan, nagyon lassan görgetni kezdte a tojásokat végig a morzsás asztallapon, egész a peremig, és ott egyenként tolta ki őket a semmibe. Aztán sírt.

Nyikorogva nyílt az erkélyajtó, pongyola lobbant a széllel, Margit néni visszeres lába körül piszkossárga penészlámgok kergetőztek, ezt az egykoron csodakönnyű ruhát, amit mostanra az idő görnyeszítő súllyá nehezített, még a férjétől kapta réges-rég, valamelyik születésnapjára, több mint egy év óta akkor szeretkeztek először, egész éjszaka hullámozott a besűrült levegő az ágyuk körül, latyakos ágyékuk milliószor tapadt össze és a kandi kezek, a pajkos nyelvek elfeledett, hideg zugokat separtek újjá és dörgöltek melegre, a test ugyan megfakult már, de a nyirkos bőr ezer sziporkát szórt a gyertyafényben, ezer meg ezer sóhaj tapadt akkor a fehér falakba, és azóta, ha fülét a meszelt falra tapasztotta, dobhártyáját, szívét, puha járatait a régvolt ölelések rezgették, és pár pillanatra nem hallotta pergamenbőre zizegő aszalódását, hajló csontjai girhes köhögését. Margit néni éveken át zihált a falba kapaszkodva, kopasz ínye csillogott, vágya cseppfolyóssá vált, s ha valaki az épületben igazán fülelt volna, tenyerével érintve az átlangyult falakat, érezhette volna Margit néni szíve dobolását, mert a test a múlt nyögéseibe takarózva átforralta a házat egész az alapokig.

Margit néni az erkélyen álldogálva mosolygós, pufók arcával, hófehér, zsíros karjával integetett a röpködőknek, a leszállóknak istenhozottot, a felszállóknak istenhozzádot.

Egy lemezjátszó gurult darabokra a betonon.

A Gyagyás Margit már megint csápol a vakvilágba, az öreg Júdás meg nagyta-
karít, gondolta Kiss Eszter, harmadik emeleti lakásának erkélyén teregetett, mi-

kor a lemezjátszó szana- meg szétpertgett, megállt kezében férje (Nagy Bálint, vegyészmérnök) trikója, nem rázott rajta többet, visszadobta a rózsaszín lavórba a többi csicsogós ruha közé, és fejét csóválva csörtetett be a nagyszobába, csípőre tett kézzel megállt oldalvást a napi sajtót böngésző férje mellett.

– Képzeld, a Gyagyás Margit már megint csápol a vakvilágba, az öreg Júdás meg nagytakarít.

– És? – kérdezte Nagy Bálint, s az asztalon lapuló másik újságra bökött. – Nem nyertünk a lottón.

Igazából a magyar focimeccsekről szóló tudósításokat meg a horoszkópját szokta csak elolvasni, nem mintha hinne bármelyikben is, de jókat mulat rajtuk, főleg a horoszkópján, mikor olyasfélét ír, hogy ma megtalálja az igazit, mikor már hét éve itt van neki az Eszti, de azért titokban reménykedik, hátha egyszer valóban megtalálja az igazit. Kiss Eszter durcásan toppantott egyet lábával, felfortyant, hogy őt itten kisemmizik, semmibe veszik, meg keresztülnéznek rajta.

– Hát nem látod, hogy csupa idióta között élünk, azt akarod, hogy a gyerek itt nőjön fel, ebben a vén házban, bolondok között? – vinnyogta bele az újság címoldalába, bele a gólörömtől duzzadó arcú játékosba, és hogy szavainak nyomtatékot adjon, megsimogatta terebélyesedő pocakját, a bőr alatt benn mocorgott egy kis kupac hús, amiből majdan Nagy Eszter lesz. – Ha továbbra is hajlandó vagy bolondok közt élni, hát te is semmirekellő bolond vagyol – sommázta mondandóját Kiss Eszter és sértett császárként kivonult a fürdőszobába. A francba a bolondokkal, gondolta, megmártózni inkább, párologni a jó melegben, megnyitotta a csapot, pucérra vetkőzött, két kezét hasára tapasztotta, köldöke pukkanásig feszült pezsgősüveg dugója, a víz eközben csak zubogott, felkavarta a kád aljára buggyantott habfürdőt, gyűlt a fehér hab, keringett a lágy és meleg hó. Nagy Bálint összehajtotta az újságot, precízen a másikra illesztette, belebújt papucsába, és a fürdőszobába csoszogott. Tenyér a hason, Kiss Eszter meglepetten nézett férjére, aki rövid tétozás után mind a nyolcvannégy kilóját meglendítve pofon vágta az asszonyt. Kiss Eszter a fürdőkád szélébe kapaszkodott, lábai jobbra-balra szökkentek alóla, zavaros szemmel nézett a távozó férfit, majd kattant a bejárati ajtó zárja, és Kiss Eszter a peremre bukva zokogott, könnyei a kádba bucskáltak, a víz meg csak zubogott, lassan kinőtte a kádat, áthuppant a peremén, és az utolsó simogatás tenyérnyoma lassan fájó heggé perzselődött.

2. Csodák félnaponta

A vakolat hol foltokban, hol hosszú, vízszintes csíkokban hámlott a házról, erkélyek, ablakok között kanyargózott, mindazonáltal a ház, csúfsága ellenére peckesen állt, málló pofáját az utcára, rühes potrohát a játszóterre düllesztve olyan volt, mint egy többhetes, szikkadt torta, töltelék nélkül, pattogzott csokimázzal a tetején. Júdás Imre és Slejm Géza alulról a második tortalapon laktak, egymás közvetlen szomszédjaként. A ház előtti vékony járdacsíkra folyton csöpögött a víz, kora délután Margit néni vékony kenyérkével gyomrában minden nap kityogott az erkélyre, hogy egyszem muskátliját addig öntözze, míg a cserépből

vízesés buggyan az arra járó óvatlan emberek fehebúbjára, aztán odaintett néhány röpülőnek, szétfröcsögtetve a zöld kannácskája alján lötyögő vizet. Slejm Géza felett zsémbelt Kiss Eszter, nap mint nap tömködté férje fejébe, semmirekellő bolond vagyol, az is maradsz mindörökre. És rajtuk kívül még legalább huszonötén sűrögtek valamelyik tortalapon, kora reggel óriás papírgalacsinként hányódtak illatos álmok között, míg a vekkeres közönyös kakofóniája ki nem puceválta eltömődött hallójáratukat, fiatal házások gügyörészve évdtek, üveges szemek merültek fáradtan a forró kávéba, fürdőszobákban tükörképek somolyogtak, ha kelni, hát kelni, ha menni, hát menni kell, langyos víz szemerkélt a mosdókagylóba, kócos buksik vajaz zsemlét majsoltak, hozzá kakaót, iskolatáska morcosan csapódott a vézna hátra, búcsúszó kavargott a lépcsőházban.

Legelsőnek Júdás Imre, utolsónak Slejm Géza ébredt, előbbi egy frissen feltámadt férfi fürgeségével pattant fel ágyából, amit az éjjeliszekrényre készített fejével akkurátusan felaprított, majd gyors reggelit csinált, a fürdőbe menet befalta az utolsó morzsáig, fütörészve mosakodott, dobolt kettőt a centrifuga tetején, tam-tam. A falióra kismutatója a négyes felé nyújtózkodott. A nihilista poéta megvilágosodva ébredt, pontosabban nyolc után kevéssel az ágyában fekve világosodott meg, mélyen beletúrt jobb orrlíkába és az ujjai közt fityegő mócsingot óvatos mozdulattal az ágya mögé ívelte. Amennyi turhát pöcköltünk már életünk setét zugaiba, kész csoda, hogy nem szorít ki minket a világból a sok felhalmozódott szemétkupac, gondolkodott el Slejm Géza mutatóját most bal orrlíkába illesztve.

– Ez a tény, ez feltételez valamiféle fikazabáló intelligenciát – nyilatkozott meg fennhangon, a gondolatfoszlány szétporladt költőnk agytekevénjeiben, felszívódott egy zavart mosolygásban, a takony metaforává nemesítése megmengette Slejm Géza nihilizmusba dermedt szívét. Pulóvert és farmert húzott, lomhán öltözködött.

Egy grillsütő zuhant a járdára. Erkélyajtók nyíltak, és a két szomszéd egyszerre nézett le a néhai sütő szertegurult darabjaira. Júdás Imre elégedetten cuppantott, egyre kevésbé hasonlított immár vizihullára, bőre csupa pirospozsga, Slejm Géza előző napi emlékektől elnehezült testének vakító fehérsége, arcának zöldes-lilás színárnyalata láttán aggodalom ült ki a tanító orcájára.

– Elég rosszul néz ki, nem érzi jól magát? – kérdezte kedélyesen. Piros melegítőt viselt, a cipzáros felső bal ujjának végén az anyag több helyen lukká vékonyodott, az alsó mindkét szára kissé rojtos volt.

– Á, dehogy, jól vagyok, múló rosszullet csupán – szabadkozott Slejm Géza. – Az idő az oka, ez a köd megvisel – tette hozzá. A Nap, sárgája mint egy terjeneg, halovány húgyfolt, alig hunyorgott át a vastag fátyolon. – Ha nem sértem meg kíváncsiságommal, mit csinál ilyen korán?

– Berendezkedem az életre – vont vállat mosolyogva Júdás. – Volna kedve segíteni?

– Mért is ne? – bólintott a poéta.

Erkélyajtók csukódtak. Miközben Slejm Géza a zárral babrált, a reggelből hirtelen délidő lett, és megindult a rémült pizsmogás, hogy ez itten a világnak

a legvége, finito, kaput, konyec, baljósolta a tévé, csinos riporternők olvasták be a napi horrort remegő szájjal, ám minderről két férfi, egy tanító és egy költő tudomást sem vett.

Kés mártózott kenyérből puha habjaiba, a merülő pengéről sikongva ugráltak le a rátelepedett fényfoslányok, a vékony szelet bágyadtan alélt az abroszra, bele tulajdon morzsáiba. Hűtőszekrényből tégelyes margarin light, beépített szekrény fiókjából alumínium kés. Így készül a margarinos kenyér: kenyér, margarin, kés és egy szomorú, reszketeg pergamenkéz. Margit néni műanyag tányérra fektette a kenyeret, majd lerogyott a konyhaasztalnál álló egyetlen székre, lassan görgette szájában a falatokat. Sírt. Könnyei csendesen csordogáltak orcáján, mintha két delta-vidék a szem alatt, árkok szabdalták arcát. Nyálás morzsák pattogtak szét, Margit néni felzokogott, elejtette tányérját, tik-tik, kiáltott a tányér, ahogy a linóleumnak ütődött, tikikitikitik, még el sem csendesült a vádló kiáltás, Margit néni már a hálóbá csoszogott, és először arcával érintette a falat, majd egész testét odatolta, a ház menten átforrósodott, és a verejtékcseppek és a suttogások és a kulcsolt kezek újra megelevenedtek, újra a mámor csodás ungventuma balzsamozta fényesre a töppedt testet, s Margit néni szívének gyorsuló dobaja enyhén megrezgettette a házat, és egy vékony repedés nyújtózott hosszában padlótól a plafonig.

Finito és kaput és konyec, sápiította a rádióból egy ijedt hangú bemondó, vége a viláprszfsszsztrófa közssssffsssssszűlőjelek meglehetősen baljósak, hamarosan felzengenek a végítssss, Júdás Imre unottan tekergette a sávkeresőt.

– Vakok – dünnögte aztán, és klikk, befogta az összes vészmadár száját. – Ez nem a paruszia, ti ökrök – jobb kezének hüvelyk- és mutatóujjával elegánsan emelte szájához a finom porceláncsészét. – Az utolsó kávé – suttogta átszellemlően, aprókat kortyolt.

– Az utolsó kávé – ismételte utána Slejm Géza megbabonázva. A kávéfőzőt Júdás a szervírozás után kidobta az ablakon. – Az ablak a játszótérre néz, felelőtlenség így hajigálózni, a végén még agyonüt valami gyereket.

Júdás körbemutatott a konyhán.

– Ez felelőtlenség, így berendezkedni.

– Azért néha kinézhetne az utcára, tudja, jobb az elővigyázatosság.

– Rendben van, jobban vigyázok – egyezett bele mosolyogva a tanító.

Aztán kisvártatva, két hörp között Slejm Géza kibökte a kérdést, ami elviselhetetlenül feszegette szájpadrólát:

– Milyen a halál?

– Nem emlékszem, nem lehetett túl izgalmas. Miért nem az érdekli, milyen az élet?

– Tessék?

– Mondom, miért nem érdekli az élet, ide-oda vánszorog, mintha legalább sokszáz éves matuzsálem lenne, hozzá ez a savanyú ábrázat meg a nagy ritkán eleresztett, kegyeszámba menő féloldalas mosoly.

– Maga se járt túl sokat emberek közé az elmúlt pár hónapban, – vetette

közbe Slejm Géza. – Mivel kezdünk? – kérdezte gyorsan, látván a tanító zavarát, és kidobta a csészét az ablakon.

– Ne, azt még ne! Ezt a készletet a feleségemtől kaptam.

– Elnézést – sűrötte le szemét Slejm Géza.

– Semmi gond, én úgyse tudtam volna megtenni, kérem, dobja ki az összeset.

Így aztán Slejm Géza öt csészét és hat csészéaljat szórt ki az ablakon, háta mögött ott állt Júdás Imre vizes szemekkel, facsart szívvel.

– És most, hol kezdjem? – kérdezte tanácstalanul a költő.

– Igazából nincs semmi stratégiám, fölösleges, kedvem szerint folytatom a berendezkedést, ahogy épp jön – Júdás fejszéje lesújtott az éjjeliszekrényre. – Valahol lennie kell még egy baltának, kint az előszobában, a beépített szekrényben.

Slejm Géza átszellemülten nézte a szekrényből előkotort szerszámot, majd akkurátusan szétverte a beépített szekrényt.

– Jobb, mint a költészet! – kiáltotta oda a szobában aprító Júdásnak.

– Csak ha benne van az építés ígérete – szuszogta a tanító.

Az első csonka nap végére a két férfi ripityára törte a lakás majd összes bútortát.

Hazatért, maga sem tudta, miért. Vizenyős fővel botorkált a sötét lépcsőházban, egy ismerős ajtó után kutatva, ami mögött nap nap után ugyanazokat a szidalmakat kell végighallgatnia, ugyanazokat a sírógörcsöket kell végignéznie, minden nap ugyanaz a sajtás, ugyanaz a szúrós szagú szerelem és ugyanaz a sóhaj: fel fog-e egykor virradni a végnap e kínra? A kulcs végre besiklott a zárba, és Nagy Bálint hazaért, szemében könnyek, szájában borszag, ritkuló hajában pityókás füstfodrok csalinkáztak. Eszter öreg, kis sámli a konyhaasztal mellett ült az egyetlen negyven wattos izzóból szivárgó sápadtsárga langyos zselében és borsót fejtett.

– Szia – kezdte békülékeny hangon Nagy Bálint. – Ne haragudj, nagyon sajnálom – felesége vállára ejtette nehézkes kezét.

– Bagószagod van.

– Tudom, sajnálom.

– Te már kurvára nem sajnálsz semmit, csak inger hatására ismételed újra meg újra, ha igazán sajnálnád, nem így intéznéd el, nem ilyen bamba arccal meg nagy vizes kutyaszemekkel.

– Hanem hogy?

– Csak egyszer mutatnád, hogy valóban megbántad, amit tettél.

– Tudod, hogy ilyenkor szólni is alig bírok, valami megbéklyózza a szájam, pedig én jól akarok neked, mindig is jól akartam.

– Mártírképzőből jöttél vagy kocsmából? – az asszony dühösen nézett Nagy Bálintra, az meg lehorgasztott fejjel eloldalgott, ruhástól a vetett ágyba fejt és egy pillanat múlva már hortyogott is. Kiss Eszter felrúgta a borsós tálat, millió zöld gyöngy gurult szerte a pici konyhában.

– Lélek, ugyan, mi az? A folytonos harcban összeszikkadt, most itt zörög belül minden lépésnél, mintha lábrakapott lopótök volnék, és néha szívesen oda-

kiáltanék az embereknek, hogy halljátok, valami zizeg, de ne féljeteK, ez én vagyok, remete önmaga odvában.

Júdás Imre elengedte a fűrészt, és csodálkozva tekintett a költő átszellemült arcára.

– Ne hülyéskedjen, Géza – mondta feddőn, de többre, okosabbra nem futotta. – Pihenjünk egyet!

A nagyszobában sziesztáztak, a két fejsze falnak dőlve pihent, a könyvespolc és a ruhásszekrény szilánkjai hevertek mindenfelé. Júdás Imre két puffot kerített elő a ruhásszekrény romjai alól, és közvetlenül a fal mentén sorjázó könyvek elé, egész pontosan Lev Tolsztoj összes művei bőrkötéses kiadása elé helyezte őket. A költő, mielőtt lezöttyent volna, ujjait végigpergette a könyvek gerincén, sorban megérintette az összeset.

– Mennyi könyve van! – sóhajtott fel.

– Magának nincs? – döbbsent meg a tanító.

– Nincs, tudja az állandó költözés miatt. Ha végzünk, mit csinál velük?

– Tűzet.

– Ezt nem mondhatja komolyan! – fortyant fel Slejm Géza. – Maga tanító, maga a könyvek barátja, hogy lenne képes egy ilyen bestiális cselekedetre?

– Nem is gondoltam, hogy magát *ennyire* érdeklik a könyvek, vagy akármi más.

– Én meg nem hittem, hogy tud undok és gyűlöletes is lenni.

– Géza, maga most már nem megy innen el sehova, úgYhogy magáé lehetnek a könyveim – mondta a tanító. – Már megint délután van, nem tudom megszokni a délelőttök hiányát – sóhajtott fel aztán. – Tudja, mi jutott az eszembe, Géza? Mint egy nyelet levegő, kell az embernek a bizonyosság, létezik megváltás, ezért képes, bár magát civilizáltnak tartja, a paruszia ígérését látni mind a hétköznapi dolgokban, mind a csodákban.

– Csodákban, mint ez a mostani?

– Ugyanmár – legyintett a tanító, – ez csupán tévedés! Mindennap történnek csodák körülöttünk.

– Most már csak minden félnap – nevetett Slejm Géza.

– Hmmm, igaza van, minden félnap, de történnek csodák.

– A feltámadása?

– Hát, fene tudja, az mi volt, de tudja mit, adok magának egy füzetet – Júdás sorban kihúzogatta a még ép fiókokat. – Hol lehet, hol lehet? Itt van a bestia! – kiáltott diadalmasan, és egy négyzetrácsos, kis füzetecskét nyújtott át a költőnek. – Hordja mindig magánál, járjon nyitott szemmel, még ha nem is merészkedik messzire innét, jegyezze le az összes csodát, amit tapasztal, meg írja bele az érzéseit, aztán, majd ha szólok, olvassa fel nekem,

– Jó – bólintott Slejm Géza, és farmerja hátsó zsebébe gyűrte a füzetet.

Margit néni és Kiss Eszter egyszerre indultak vásárolni. A két nő félénken hagyta el lakását, mint egy biztos erődöt, nagyot sóhajtva fordították el a kulcsot a zárban, és bizonytalan léptekkel osontak le a lépcsőn. A nehézkesen mozgó

Margit nénit a földszinten érte utol szuszogva, fújtatva Kiss Eszter, ő maga is erősen kifáradt.

– Nem kéne ekkora batyuval rohángásznia – szólta oda halkan Margit néni.

– Senki se intézi el helyettem a bevásárlást – vetette oda kurtán Kiss Eszter, és emelt fővel lépett ki a lépcsőházból. Kissé megtántorodott, lopva tekintett hátra, vajon az öregasszony észrevett-e valamit apró rosszullétéből, ám Margit néni a postaládájával szöszmötölt éppen, ügyet sem vetve rá. Miközben azon töprengett, bevárja-e alkalmi bevásárlótársát, aki már feltűnően sokáig babrált a levél-szekrények körül, Kiss Eszter vékony kabátjába duhaj szél kapott, és ez a lökés az előbbinél is jobban megtántorította. Végre beérte Margit néni, maréknyi reklámújságot gyűrögetett ráncos kezei között, s bosszúsán motyogott valamit. A háztömb sarkához érve Kiss Esztert ájulás kerülgette, úgy érezte, az előbbi szél bevackolódott kabátja, sőt talán a bőre alá, és most ott kergetőz körbe-körbe.

– Azt hiszem, igaza van – fordult az elmerengő öregasszony felé. – Sajnos, nem bírok tovább menni, nem tudom, mi jött rám.

– Semmi baj, aranyoskám – Margit néni egy szempillantás alatt lerázta tagjairól a bágyadt révületet, mozdulatai megteltek energiával. – Mondja csak szépen, mit hozzak magának, én majd mindent elintézek, maga meg siessen haza és pihenjen le!

Feltámadt a szél, lökte, taszigálta a fáradt Kiss Esztert vissza a lépcsőházba, onnan viszont csak remegő, bizonytalan léptek vitték előre, fel a lépcsők hosszú során, ám a második emeleten letaglózta a tagjaira nehezülő fáradtság. Segítséget kéne kérnem, de ugyan kitől, ezektől a férfiaktól, futott át agyán a képtelennek tűnő gondolat, és Júdás Imre ajtajához érve elszánta magát, de kopogtatni már nem volt ereje, az ajtónak dőlt, majd lassan lekucorodott a lábtörlőre, és elaludt.

Pár perc múlva szemetesvödör koccant az ajtófélfának, Slejm Géza megrökönyödve állt meg az ajtóban, jobb lába a küszöbön innen, bal a küszöbön túl, megpillantva a szemközti lábtörlőn összegömbölyödve fekvő nőt. Mélán letette a teli vödröt, nyögve felnyalábolta az asszonyt, és komótosan kaptatott fel vele a lépcsőn, aztán gyengéden letette az ajtó elé.

– Hé, keljen fel! – paskolta meg a nő arcát. – Felfázik.

Kiss Eszter aludt tovább, mortyogott párat, Slejm Géza kétségbeesetten nézett körül, aztán ismét megpróbálta felébreszteni az asszonyt, az ki is nyitotta egy pillanatra a szemét.

– Jobb zsebemben mpfff – suttogetta, és újra elaludt.

Slejm Géza kezdte kényelmetlenül érezni magát. Óvatosan belekotort az említett jobb zsebbe, kitapintotta a kulcscsomót, meg véletlenül a bugyivonalat is. És aztán ölbe kapva Kiss Esztert amúgy ifjúházas módra belépett a lakásba. Kettős terhét egyenest a feltételezett hálószoba felé vitte, és puhán a vetetlen ágyba fektette Kiss Esztert. Lábujjhegyen lopózkodott a halkan sercegő padlószőnyegen, és már az előszobában járt, mikor egy gyöngye hang megállította.

– Ne menjen el, kérem! Olyan egyedül vagyok, lehelte panaszosan az asszony, kérem, maradjon velem, ha teheti!

– Tehetem, úgysincs más dolgom – Slejm Géza az ágy szélére ült. – Hozzak

valamit, inna egy pohár vizet, vagy bármi mást? – kérdezte aggódalmasan, ám Kiss Eszter megrázta a fejét.

– Köszönöm, nem kérek semmit, elég, ha maga velem marad egy darabig.

– Mi történt?

– Nem tudom, arra emlékszem, hogy iszonyúan álmos lettem hirtelen.

– Nem is bírt felébredni, bármit is csináltam, mintha az álom beakadt volna a pórusaiba.

Kopogtattak, a költő felugrott ajtót nyitni, és Margit nénivel meg egy bevásárlószatyorral tért vissza. Margit néni felélénkülten, hip-hop teát főzött, boro-gatást készített, és mindeközben azt ecsetelte, egy állapotos nőnek nem szabad megerőltetnie magát. Végül mindhárman a konyhaasztalnál ülve teáztak, majd Margit néni elmosogatott és elment.

– Sose láttam még ilyen élénknek.

– Még én sem, biztos nagyon ráijesztett.

– Vagy szeret segíteni. Mondja, mit csinálnak maguk a Júdással?

– Ő ezt úgy mondja: berendezkedik az új életre, valójában megsemmisíti a régit.

– Segíthetek, hálából? – kérdezte halkán Kiss Eszter.

– Biztos vagyok benne, megkérdezem.

– Rendben.

Slejm Géza maradt még egy csésze teára.

A költő a konyhában ücsörgött, feje felett falióra tikkelt össze-vissza. Az asztalon kopott terítő, azon csikkekkel tömött hamutál, Slejm Géza előtt egymás mellett hevert a füzet s egy frissen hegyezett ceruza. A borítólapra Júdás ezt ka-nyarította cikornyás, lendületes kézírással: CSODÁK FÉLNAFONTA. Ezt írta az első lapra:

Nem tudom, kitől van ez az idézet, talán Ciorantól, nem tudom, de minden-képp fontosnak érzem, hogy legyen egy mottó, és ez épp megfelel: "Ha az ember szabad akar lenni, önmaga akar lenni, de belefáradt, hogy önmaga legyen, a bi-zonytalanság felé menjen, igazságok között bolyongjon. Egyszerű igazságra van szük-sége: evangéliumra, sírgödörre."

Mióta megszűnt a délelőtt, minden a megváltástól hangos. Megváltás! Mi más lehet a megváltás, mint a lelkiismeretünkre szorított párna? Valamilyen isten nevé-ben milliókat koncoltak fel, miközben párna alatt fuldoklott a lelkiismeretük.

Mit írjak? Imre Imre Imre

Írásra ösztökél a puszta papír látványa, ha látok egyet, legszívesebben rávetném magam, és teleírnám, telefirkálnám. Van ebben valami szexuális eltévelyedés is, nem, hogy összemocskolnám a szűz lapokat?

Eszter reszket

Egy helyben toporgok, ez a kiüresedettségek vezethet-e valahova? Kétlem. Tiszta hülyeség ez az egész! De legalább ezzel rendszeresen tréningezem az agyam. A sem-minek.

A költő türelmetlen kopogásra riadt.

– Ki az?

– Én – erre az egyetlen kurta szóra Slejm Géza szíve megeredt, kapkodva nyitott ajtót Kiss Eszter előtt.

– Elnézést, ha megzavartam, csak a berendezkedés miatt jöttem.

– Ó, jöjjön be, gyorsan felkapok valamit, aztán átnézünk, hátha akad mára valami tennivaló – hadarta a férfi.

A költő pólót húzott meg kopott farmert.

– Hogyan dolgoznak, kérdezte az előszobában állva Kiss Eszter, miközben a férfi a cipőjébe próbálta beegyensúlyozni jobb lábát.

– Ad hoc, ami éppen jön, van úgy, hogy egész nap nem csinálunk semmit, csak ülünk és bámulunk magunk elé, meg mindenféléről beszélgetünk.

– Ma nincs semmi dolog – mondta percekkel később karját széttárva a tanító, és kedélyesen az ajtóban álló párba karolt. – Inkább sétáljunk egyet!

3. Elvakart pörsenés

A meleg őszi napokat mindenki szereti, úgy tartjuk oda arcunk ilyenkor a napsugaraknak, mintha biztosra vennénk, idén ez lesz az utolsó alkalom. A nagykabátok, a bundák izegnek a fogasokon, türelmetlenül várják, mikor jön el az idejük, míg mi mohón szürcsöljük a napsütötte perceket, magunkban rimánkodva, még, még egy kis meleget, de a nap már egyre ernyedtebben lógatja sugarait a földre.

A két háztömb közti játszótéren virgonc gyermekzsivaj gomolygott. Alig tízéves fiúk kergettek egy piros pöttyös gumilabdát a fűvön, vézna fácskák voltak a kapufák, tövükben rozsdásodó levelekkel, színes pulóverekkel és néhány táskával. A kapuk környékén papi tonzúraformán a fű kikopott, gólhelyzetekben sok igyekvő láb kavarta magasra a port. A homokozóban finomabbnál finomabb homoksütik készültek, és kísértőül ínycsiklandó homokgyümölcsök. Az egyik sarokban műanyagformák heverték, mellettük elszórva lapátok, vödörök. A mászókákról érett, színpompás gyümölcsökként lógtak a gyerekek, a hintán lila szoknyás lányka himbálózott. Padokon anyukák trécseltek, ki babakocsit ringatva, ki folyóiratot nyugtatva térdén, ki síró csemetéjét babusgatva. Egy öt év körüli fiúcska száraz gallyal riogatta a hasonló korú lányokat, akik sikongatva menekültek előle. A furcsa hármas, egy terhes nő, oldalán két férfival, egy korosodó úrral, aki kora dacára elegánsan, fiatalos könnyedséggel lépdelt mellette, és egy morc tekintetű fiatalemberrel, aki oly kelletlenül vonszolta magát, mintha kín lenne neki a napfény, letelepedett az egyetlen ép és üres padra, a költő végigsimította a fába vésett betűket; monogramokat, szíveket és fiatal nyelvek, kezek által próbálgatott obszcén szavakat dédelgettek ujjai. A piros festék a legtöbb helyen már rég lepattogzott a fáról. Kiss Eszter összeszűkített szemmel nézett körbe, verebek csiviteltek, szemelgették az elpottyantott kiflicsücsköket, egy kakaós csiga lepergett morzsáit és az egyik támla nélküli padon felejtett szotyis zacskó tartalmát. Pótkerekas kerékpárján egy kislány tekert keresztül a focipályán, az egyik

fiú dühösen utánarúgta a labdát, de nem találta el. Nemsoká az én porontyom is itt fog szaladgálni, gondolta a nő, de ez a gondolat aggodalommal töltötte el, megráncolta a homlokát.

– Bálint elment, bepakolt a táskájába, elment, nem tudom, mikor jön vissza, nem tudom, akarom-e egyáltalán, hogy visszajöjjön.

A tanító eközben az eget szemlélte, hogy foszlanak szét a felhőpamacsok, aztán egy rendezetlennek tűnő madárraj kötötte le a figyelmét.

– Elment? – kérdezte szórakozottan.

– El – felelte keserűen a nő –, de inkább hagyjuk.

Slejm Géza mindvégig a pad vésetével volt elfoglalva.

– Mért építünk, ha úgyis leromboljuk? – a tanító felélénkült a kérdésre.

– Géza, Géza, azt is kérdezhetné, mért rombolunk, ha felépítjük úgyis.

Zsongítóan szép volt az ős.

– Járjunk egyet itt a házak körül! – javasolta a tanító.

Maguk elé meredve lépdeltek egymás mellett, a napsütésben elfolyónak tetőző járda kanyarulatait követve. Sárga Lada zötyögött el az úton, aztán egy kerékpáros csalinkázott mellettük csörömpölő, rozsdás biciklijén. Költőnk szívében rég elfeledett érzés sarjadt újra, amivel nem tudott mit kezdeni. Szomorúan bandukolt Kiss Eszter jobb oldalán, és saját lépéseit számolta, aztán megtorpant, társai kérdőn néztek rá. Slejm Géza lopva hátrasandított, egy széttaposott világosbarna kutyaszar terpeszkedett a járda jobb szélén. A költő fintorogva az út menti fűbe törölte a talpát. A tanító felnevetett.

– Géza, maga tipikusan olyan ember, aki azt hívná, hogy szarba lépett, fintorogva húzza végig talpát az útszéli fűvön, na és akkor tényleg szarba lép, fűben rejtőző kutyaszarba.

Slejm Géza megvizsgálta cipőtalpait, és tényleg, a talp recéibe sötét szardarabkák tapadtak.

Kiss Eszter a hálósobában sürgött, megfogadván a tanító közös sétájuk végén a hűvös lépcsőházban tett tanácsát, miszerint próbáljon meg berendezkedni az életre, nagy kupacokba tornyozta férje ruháit, elgondolkodva szemlélte az ingekből, nadrágokból, zoknikból emelt halmot. Töprengését halk kopogtatás zavarata meg.

– Csak azért jöttem, hogy megnézzem, hogy van – szabadkozott a küszöbön topogva Slejm Géza. – Eléggé megviselhette ez a kis séta.

– Nem, szó sincs róla, igazán jólesett.

– Bemehetek?

– Hát persze, örömmel látom – Kiss Eszter elmosolyodott, és kicsit zavartan túrt kócos hajába.

– Meg elhoztam a verseim – a költő magasra emelt egy reklámszatyrot.

Kiss Eszter belékarolt.

– Jöjjön, én költöm, jöjjön, menjünk a szobába! – s azonmód karonfogta, s behúzta a megszeppent férfit a hálósobába. – Csücs! – nyomta le az ágyra, aztán kilibeggett.

Borosüveggel és két pohárral tért vissza. Eszter öltözéke, a kinyúlt póló és egy használt melegítőalsó, elbűvölte a költőt. Egész közel hajolt a nőhöz, szája súrolta a libabőrös nyakat, oda susogta bele, a nyakba, hogy beleborzongott a test végig, a lábujjakig, sutyorgott halkan, három szót csupán, de ezektől a szavaktól Kiss Eszter szeme megtelt fénnel, ecet helyett ismét vér, majd vér helyett ismét méz pumpált szűk ereiben.

– Szeretnék szeretkezni veled.

A száj, mint megbabonázott hold, remegve lebegett a nyak előtt, lassan kerिंगett, ez az apró mozgástól mégis kéjes zizegés futott végig a két hátón.

– Jó, én is.

A száj már a tarkó felé tartott, ez a jó azonban megtörte a vonzás és taszítás mágikus ígéit, és a száj lehullt a nyakra, Kiss Eszter felsőhajtott. Ruháik egymás után máltak le róluk, és a két test összefolyt.

Pár óra múltán felöltözve ültek a konyhában, az asztalon papírkötegek, két csésze kávé, hamutál. Slejm Géza elkeseredetten magyarázott.

– Először azt hittem, kiüresedtem, azt hittem, már az összes gondolatom a papírra maszatoltam, és akkor egy kupacba söpörtem az összes kéziratot, amit csak találtam fiókjaim bugyraiban, és csak néztem a szoba közepén domborodó papírkupacot, mintha kiokádott epém volna, talán az is volt, vagy keserű bélsár, vagy mittoménmi, és akkor ébredtem rá, hogy az az én bajom, hogy teli vagyok, érted, egy színültig telt kancsó, egy köcsög csurig ecettel, megpaskolod az oldalát, néhány csepp kibugyog, és csak egy bosszantó ecetfolt lesz az abroszon, nézd, a legutóbbi két év ecetfoltjai.

Kiss Eszter belekotort a kupacba, taláломra kihúzott egy kétrét hajtott papírlapot.

Margit néni a heverőn feküdt, felső teste párnákkal felpolcolva, kedvenc sorozata ment a tévében, azt nézte elmélyülten, az állandó nedvességtől penészfoltos szemzuggal, valósággal csüngött imádott főhőseinek szirupos mondatain, sokszor még rágni is elfelejtett, nyála péppé oldta a szájában forgatott kenyérdarabokat. Az epizódot megszakító reklámblokk alatt behabzsolta a maradék kenyeret, a morzsás tányérral a konyhába sietett, vizet engedett üvegpoharába, amit kortyolásra készen tartott szájához egy-két percen át, a képernyőn ringó szerelmektől kábán. A következő szappanoperát már nem várta meg, ide-oda váltogatta a csatornákat, végül megunta és elszunnyadt.

A fürdőszoba szisztematikus szétverése (Júdás fejszével, Slejm Géza és Kiss Eszter kalapácsokkal dolgozott) közben a mosdókagyló szilánkja hét centi hosszú cérvanékony sebet horzsolts Júdás Imre alkarjára.

– Kurva élet! – sziszegte.

– Mutassa csak – hajolt oda Kiss Eszter. – Semmiség, bekötöm, ha akarja, bár teljesen felesleges.

– Köszönöm, egyetértek, teljesen felesleges – a tanító elmélyülten nézegette a kibugyanó vércseppeket.

– És a többi sebet? – kérdezte a költő az ajtókeretnek támaszkodva.

– Ez ezzel jár, Géza, és a kérdés, emlékszik még rá, körbe ér: mért építünk, ha úgyis leromboljuk, mért rombolunk, ha úgyis felépítjük? Emlékszik, Géza?

Slejm Géza kábán tolta szájába a cigarettát, igyekezett minél inkább elernyedni, várta, hogy a testén átfolyó bódulat elmossa csapongó gondolatait. Nyílt az erkélyajtó, egy kéz érintette puhán a vállát.

– Van egy cigid?

Szótlanul szívták cigarettájuk, Kiss Eszter néha nagyokat sóhajtott, és a költő kezdett megérteni mindent. Hirtelen beszélni támadt kedve.

– Ha az erkélyen állsz – felparázsló cigaretta –, láthatod, a másik erkély alig karnyújtásnyira van. Mégis milyen hosszú ez a karnyújtás?... Olyanok ezek az erkélyek, mintha az ürre öltött nyelvek lennének.

– Géza, én nem szeretlek.

– Tudom – a torokba lassan érkeztek a szavak, mintha valami rémes mély kanyonból hörögné fel őket kínkeservesen. – Csak dugtunk.

– Igen, Géza, csak dugtunk.

És Kiss Eszter megfordult és elment, a költő meg elővette füzetét, s beleírt pár sort, aztán a sorok ellepték az egész füzetlapot. Egy kis versike zümmögött a férfi fülében.

Nincs már mit írni, utálok ezt a formátlan tömeget, ami a gégémnek feszül, ezt az artikulátlan ganéaradatot, kerek egészről lepattogzott gondolatzománcok csupán.

epe és sav és vér és kula

Ennyi maradt. Gyűlölettel tölt el korai verseim látványa, hol van az a gyermeteg csillogás, vagy később a pocéból kivilágló gyémánt, csak a póre, arcbaköppött igazság van, hogy kiüresedett világban élünk, egyre csak kérgesedünk derékaljnyi helyekért vívott csatáinkban

kérgünk alatt toppant a korhadt úr, a legürebb úr, még csillag se lézeng erre, és lelkünk reszketve kucorog valahol csöppnyi fehér ponttá zsugorodva, mint egy kihalt csillag, a jéghideg felhorzsolta érzékeny mákonybőrét.

Bűnbocsánat

kacska szárnyú szeretők koncot cibálnak

kampón a hús kitárva, lepik a szájak

kacska szárnyú szeretőm, én szent gyilkosom,

dögömevő ágyasom, mostan már tudom:

bírák elé vetve majd semmid se reszket

kampón a hús, kitárva lifeg a tested

ez elég jó lett

Recsegés meg ropogás és petyhüdt, átizzadt nyögések a nagyszobában, tanár és költő fej fölél lendített fejszéje. A bútorokba bábozódott évek szilánkosan hasad-

tak le, sorban egymás után. Júdás Imre leengedte a fejszét a padlószőnyegre, elfojtott puffanás táncoltatta a szőnyeg szálaiba gubancolódott faforgácsot.

– Pihenjünk egy csöppet! – szólt halkan Júdás.

– Marad még holnapra is – mondta a költő, de Júdás megrázta fejét.

– Nekem holnap mennem kell.

– Hova menne? – kérdezte Slejm Géza, a tanár nem válaszolt, kicammogott a konyhába.

– Teszek fel kávé – mondta kintről. – El kell mennem, nekem már nincs mit tennem – motyogta maga elé bele a reggeli zacba, amit lassan rázott ki a Kiss Esztertől kölcsönkapott kávéfőzőből.

– Zacc – Júdás Imre összerendezte, a költő ott állt mögötte a hűtőszekrénynek támaszkodva, izzadt halántékát törölgette, és elismételte még kétszer: – Zacc, zacc. Arra gondoltam, az emberek, mind, maga és én, csupán vákuumcsomagolt kávék vagyunk, életünk értelme annyi csak, hogy valami sötét lét kieresszünk magunkból, amitől valakinek biztosan jobb lesz.

– Kinek?

– Nem tudom, isten kávézója, presszós dei, mittoménki. Semmiből letünk, semmivé leszünk – dünnyögte a költő. – Mégis vajon mi a különbség a két semmi között?

– Schopenhauer szerint majd' egy örökkévalót töltöttünk születésünk előtt a nemlétben, hogy aztán pár pillanatra éljünk, s utána rögvest forduljunk vissza bele a nemlétbe, mi következik ebből: először is ez a földi lét kínszenvedés, büntetés a mézédés nemléthez képest, másrészt nem hiszem, hogy lenne különbség a két nemlét között, tehát ha az élet előttitől nem félünk, akkor miért tartanánk az élet utánitól, egyszerűen a nemlét jó.

– Akkor miért támadt fel?

– Hát épp ez az, barátom, nem a filozófusok füttyszavára riszálja magát az univerzum! És tudja, miért nem? Nézzen ki az ablakon, mondja el, mit lát!

– Mit kéne? A szemközti házat.

– Mindenki, beleértve a filozófusokat, csak egy konyhaablaknyi pörsenést lát, ezt az apró heget mégis azonosítja a világegyetemmel. Akkor már nem érdemes kinézni, érti Géza, nem érdemes, ne lásson semmit, vagy lássa az egészet!

– Járok az erkélyen is... – vetette közbe tétován a költő.

– Cinizál, kedves barátom, egyfolytában cinizál, nem baj, tegye csak, vonszolja ki sorvadtt testét, ványadt lelkét arra a pici betonnyúlványra, egyenest a bódító semmi fölé, ott olyan, mintha mindent látna, pedig ez csak halovány okocska arra, hogy gyalázza a világot, mert mást nem mer.

A két férfi zavartan bámult a kávéjába, mintha lelhetnének titkokat benne. Az utolsó kávé, sutyorogta áhítattal Slejm Géza. A tanító végignézett a konyhán, két kerti szék, egy szemetesvödör és egy picike asztal.

– Már csak a romokat aprítjuk, precízen szétforgácsoljuk a múltat, bár ez teljesen felesleges, azt hiszem, abbahagyhatjuk.

Aznap este a tanító és a költő nagy zsákokba túrták a megmaradt bútordarabokat, Júdás Imre még felaprította a két kerti széket, Slejm Géza az asztalt, és

négy fordulóval levitték a konténerhez, a tanító végül a szemetesvödröt is kidobta.

– Azt hiszem, elmegyek aludni – motyogta a költő.

– Menjen csak – bólintott Júdás. Slejm Géza behúzta maga mögött az ajtót és hazament. A konyhában üldögélt még egy jó darabig, nézte ahogy a szemközti ház ablakai elsötétednek, szinte látta hogy ki párját ölelve, ki mackójához bújva lassan elszenderedik, és látta azokat is, akik mindenféle akciókat néztek vagy csináltak esténként és akik hideg, tévékéek szósszal alaposan nyakon öntve szundítottak el az esti filmen.

Aztán reggel lett hirtelen. Slejm Géza kikászálódott az ágyból, sajgó fejét tapogatva botorkált a fürdőszobába. Tenyéryi hideg vizet lötykölt arcába. A földön elnyúlt farmernadrágja zsebéből előkötött egy összegyűrt cigarettásdobozt, kimorzsolta belőle az utolsó szálát. Az erkélyre érve még éppen látta, ahogy a házak között elsurran a reggel, mögötte lábujjon Júdás Imre lopózott, aztán a reggel még visszanézett, és a tanító mélyen meghajolt felé. Micsoda gavallér, gondolta a megdöbbenett költő, szájából kiesett a cigaretta, lehajolt, hogy felvegye, de akkor egy taxi gördült a ház elé, és a sofőr a csomagtartóból egy nagy, barna bőr utazótáskát kapott elő, Slejm Géza meg se várta, míg az utas nehézkesen kikászálódik az anyósülésről, befordult a hálószobába, gyorsan felöltözött, és átment megnézni a tanító lakását. A lépcsőházban, valahonnan a földszint és az első emelet közti lépcsőforduló tájékáról, szuszogás ütötte meg a fülét. Az ajtót zárva találta, ám Júdás a zárban hagyta a kulcsot, a költő sietve lépett be az ajtón, nem várva meg a szuszogás gazdáját. A lakás teljesen üresen állt, az előszobában egy kis papírcetli hevert a földön, rajta két sor, Slejm Géza felvette a lapot, az ablaktalan előtér félhomályában nem tudta kibetűzni a szavakat, a konyhába ment, hogy elolvassa az üzenetet:

Kedves Géza!

Üres a lakás, köszönöm, hogy segített. Ne feledje a füzetet! J. I.

Géza valami homályos gondolattól vezérelve a tanító erkélyére battyogott, kihajolt a korláton, a földön Júdás ágybetéte hevert, a költő visszacammogott a lakásába.

Slejm Géza füzetébe beletűzte a tanító üzenetét, majd a hűtőből előkapott négy tojást és sebtiben rántottát készített belőlük reggelire. Hosszasan elnézte a villáján csüngő sárga tojásfalatot, az apró fűszerpötytyőket, aztán komótosan, a falatot jól megrágva eszegetni kezdett. Az üres tányért a csap alá tette és forró vizet engedett rá, aztán hirtelen megfeszült a teste, a mosogatószivacsot görcsösen összegyűrte, és lopva kilesett az ablakon. Sejtése beigazolódott: a délelőtti visszatért. Slejm Géza a mosogatóba dobta a kifacsart szivacsot, leült az asztalhoz és a füzete fölé görnyedt.

Nincs rá magyarázat, sőt vélhetőleg soha nem is lesz, ám ez a néhány délelőtti mentes nap örök mementója lesz a létező csodáknak, az emberi korlátoltságnak, meg...

talán másnak nem. Nagyon zavart vagyok. Ez a füzet írásra csábít, hogy gondolkozzam, nehéz, elszoktam ettől. Eddig nem érdekelt, van-e szeretet vagy nincs, van-e megváltás vagy nincs, mert tudtam, hogy nincs, de most már kételkedem önmagamban, kételkedem mindabban a tudományban, amely csupán félválaszokat ad kérdéseimre, és be kell látnom, olyan tudomány nincs is, mely kielégítően megválaszolná kérdéseim. Ezek a kérdések pedig egyszerűek, minden gyerek felteszi őket legalább egyszer, lehet, hogy már csak ők merik ezt megtenni? Mutassatok bármit, amiben teljes odaadással hinni lehet! Régen azt gondoltam, istenhez fohászkodni annyi, mint lábnymunk vakarni, mikor a talpunk viszket. De az elmúlt napok során felértékelődött bennem a hit képessége...

Az alkonyi nap összekente a szendergő paneleket, a játszótéren csüngő morcosos gyerekarcokat, meg a pilledt anyókákat, kiknek torkában még ott gurgulázott néhány bent ragadt mondatfoszlány, de a kendőbe butykolt fejek már kókadtan csüngtek, és a merész napsugarak rémülten kukkantottak ránciaik mélyére, borzongva hőköltek hátra, hogy ilyen fagyos kanyont még sose láttak, valami hasonlónak képzeltek el a tengermély nyirkos hidegét, hová sok-sok kalandvágyó társuk készült, de egyikük sem tért vissza. Suhanc verebek gyűltek a kiégett fű menti homoksávba, harsányan csivegve fürdöztek, gomolygó port kavarva. Slejm Géza az erkélyről leste őket, kényelmesen cigarettára gyújtott, a perzselt fejű gyufát messzire pöckölte, aztán két rövid slukk után a cigarettát is eldobta, pörögve hullt alá, majd szikrázva billegett az aszfalton. A költő előkotorta farmerja zsebéből a négyzetrácsos füzetét és a ceruzát, és miközben egy kócos szellő odébbgörgötte a csikket, az egyik üres lapra aprózta kapkodva, szálkás igyekezettel: „*alig melenget meg valami, máris elpöckölöm magamtól, mielőtt teljesen átforralna, mert félek, abban a melegben nem lenne mit mondanom, ínyem elsorvadna, fogaim kipotyognának, freccsegő nyálam elforrna*”. Verebek verdestek a porban, a nap szétfolyt a panelházak mögött, és Slejm Géza becsukta a füzetet.

Halk dohogás remegtette meg a házat, egy parányi, aszalódott szív ütemére rezgett az épület, ahogy az a kicsi szív nekihevíült a hideg falaknak, és alig hallható sóhajtással megrepedt a fal, a törésvonalak, mint könnycseppek csorogtak végig a házfalon. Slejm Géza meglendítette a kezét, majd leeresztette, a füzetet a farzsebébe csúsztatta, és belépett a szobába, hogy aztán kilépjen a házból, be az életbe, és akkor már zsebre vágott kézzel, hangosan füttyölve egyensúlyozott a játszótér homokozója köré vert cölöpökön, mikor Margit néni fájdalmas szívdobbanásaitól leszakadtak az erkélyek.

Pintér Lajos

herendi rózsza

csak le ne essek
csak le ne essél ember
mint egy herendi porcelán
kávés-csésze
teás-csésze
csak le ne ess
csak össze ne törj
mint aki depressziós
bánatában a dunába ugrik
barátod tanárod
csak össze ne törj
mint egy vízelőtt
kábitószeres díler
olajszőkítő borkeverő
utcasarki
kamionos vagy hotelkurva
vagy futtatója
vagy madársoké
ki madaráról ledöntvén
csak le ne essek
csak le ne essél ember
mint agyonvert
öregember
véres az árva
nyugdíjszelvény
csak le ne ess
csak össze ne törj
mint egy herendi
porcelán csésze
herendi rózsza

Géczi János

Akinek szeme...

Akinek szeme van és mégsem látja
a dolgok mindenségében hogyan kanyarog
hegynek fel völgy hasadékában le az út
amelyen lélektestű árnyak járnak
nem tudhatja milyen az illatos gyümölcs
– almaforma és a héja pirostól cirkás –
az álmos szemű hóesés és a Hortobágyon
a szürkemarhák bolyongása Nincs
tapasztalata se a múlttól se a jövőről
s a napjait – miként gömböket –
úgy forgatja tenyerén mint a jós a fehértől
nehéz kristályokat: nincs fölöttük hatalma
Övé lehet egyetlen hang a madonna
isteni hangján énekelt liedjéből a bodzalevél
amely sárgán lehull az ágáról és az avar tüzébe ül
a szurony élén ébredt s rögvest visszahunyt
megnevezhetetlen fényhasáb – de semmi nem az övé
A látvány talizmánja hazug s nem óvja meg
a jelenidejétől
Mit sem tud az almába begömbölyödött édes
Paradicsomról a hóesésben üldögélő
leheletnyi szeráfról – nézi csak nézi
az eltűnő fekete göröngyöket – s Petőfi Sándor
méla versének pergetett méz ígéről
Nincs
Összehajtott üres levélpapír
sötét felszippantotta setét üreg
szóköz egy kézirat kikapart betűi között

Szédület

Vegytisztán
saját lélek saját test nélkül
oda-odaütődve a székhez
a durva grafitceruzához
a fehér sztráda szalagkorlátjához
a zsoltár egyetlen sorához

A szédülés útvesztőjében
meredek lejtőn föl
és le
le és föl
Védtelenül
Csupa puffadt üvegszilánk a cipő
az élő sebű hús megfontolások nélküli fájdalom

Reménytelenül
mint akit nem a saját végzet
hanem egy szörny betűkből összeálló alakzata
hajszol
Ami – magvát az alma
kérdőszót a kérdés – némán befogad

A kéz – épp hogy kitapintotta – besüpped a kőbe
a cement magába szippantja
és – szilárd testén – átengedi
Ott: zúzott csont Itt: vérmaszat
Jel
vagy
annyi se
Román templom kopár faláról lenéző
kőfej: félig emberarcú épület
félig katedrális testű fej
amelyből a teljes élet hiányzik

Mindegy
A tér faltól falig üres
A csupasz falakban
puha nagy két szárny suhog
az egyik erre a másik amarra

Solymosi Bálint

[rajtad ki ne fogna]

Mintha (minden) hájjal kenetnének, hogy nevensz jószágon, javakon, autonóm sikeráriákon; ellazázolsz, milyen undorító azért minden, kissé éhesen. Éhes vagyok, írod, hanem érdekesnek találni csak a mondatot találod, már evésre nem adod fejed –, holott miből telne? Semmiből. A szívedre hagyatkozol, elég erővel lát el, hogy megsemmisülj, mozgáskényszerétől vakon hogy felzabáljon, mint egy metropolis. És mégis, az azért szar érzés volna, ha most nem lennék. Mondod. (Milyen mondat az, hogy *Tapintatlan vagy?*, mármint ha írsz, újabban?) Álmodban apáddal virágzó gyümölcsfát ültettek át valahová, hová? Egy egész történet marad így..., hogy nem bírsz ráébredni a végére. Mire felvirrad, felkopik állad a félsztől; és már koraébredten is tovább menekülsz, mint gyerekként, kertek, kerítések sűrűjén át, talán ugyanahhoz a fához, miről már esett szó. Valami zöld körte-, vagy szilvafélét rágsz, míg meg nem érsz a szeretetre, azaz a feladatra, hogy *ezt* nem bocsátod meg senkinek. Nincs az a fényes ég, nincs az a pénz; *nincs semmi, amit ha magadhoz vennél, hogy rajtad ki ne fogna szinte azonnyomban* – – –

Műhely

Kántor Lajos

Reményik Sándor – viszonyítások

Az átok, mely egy népre nehezül,
Kettőnk sorsában hogy megtestesül!
(Egy epizód a nagy tragédiából)

Nemrég egy nemes játékot kezdeményeztünk a *Korunkban*: költőket, kritikusokat, irodalomtörténészeket, szerkesztőket kérdeztünk meg, szerintük melyik az a tíz vers, amelyekre azt mondhatjuk, a 20. század magyar irodalmának a legszebbjei. A beérkezett 104 válasz összegezéséből érdekes következtetések vonhatók le, talán lesznek is, akik kommentárokat fűznek ehhez az új évezred eleji metszethez. Én egyetlen név hiányára szeretnék itt utalni; noha a válaszadók közt bőven szerepeltek erdélyiek, minden korosztályból, a szavazatokban nem találkozunk egyetlen Reményik-verssel sem. Évtizedekkel ezelőtt ez valószínűleg nem történhetett volna meg. Bár a kérdés úgy is felvethető, vajon a 19. századi magyar költészetből a „legszebb” alapján válogató feltüntetné-e a listáján a *Nemzeti dalt*. A „legszebb” és a „legfontosabb” nem föltétlenül esik egybe – lehet, hogy kizárják egymást? Reményik Sándort az *Eredj ha tudsz! az Ahogy lehet*, esetleg a *Templom és iskola felől* ismerik. Arról kevesen tudnak viszont, hogy amiképpen létezik a *Szeptember végén*, a múlt század közepén (pontosabban 1937-ben) született egy *Álmodsz-e róla?* című Reményik-vers, ezt pedig megelőzte az erdélyi költő jó néhány szép szerelmes verse, amelyekről az irodalomtörténet-írás alig vett tudomást. Erre kíván figyelmeztetni az itt következő írás.

Babits Mihály *Nyugatban* megjelent, 1940-es tanulmányát idézzük a legszívesebben, amikor Reményik magyar irodalomtörténeti helyét akarjuk meghatározni, immár az új évezredben. Vagyis nyolcvan évvel Trianon után. Az erdélyi költő megállapításai fő vonásaikban kétségtelenül érvényesek ma is, ám tanulságos kissé visszább lapozni a Babits-örökségben, illetve a *Nyugatban*. Például rányitni az 1923-as évfolyamra, a március 1-jei „Könyvről könyvre” rovatra, ahol egy lipcsei kiadású magyar versgyűjteményről, az *Anthologia Hungaricáról* olvashatunk. A szemlélő sorra veszi a magyar költészet régebbi korszakait, mérlegeli a válogatási szempontokat, s a kortársakhoz eljutva, a következő mondatot írja le: „Kemény Simontól, Kassáktól, Végváritól szép darabokat találok”. Meglepő társítás, több szempontból is elemzésre méltó volna; a mi mostani szempontunkból érdekes, hogy itt nincs szó semmiféle erdélyiségről, csak (esztétikai) minőségről (tetszésről). Jó évtizeddel később, ugyancsak „Könyvről könyvre” cím alatt, újra felbukkan „az erdélyi költő” neve – immár nem Végváriként, hanem Reményik Sándorként –, ezúttal a „védekező kollektivitás”-sal szembeállított értékszempontok igazolásaként.

„Alibi”-jét magyarázva, Babits a maga erdélyi kötődését, erdélyi múltját mondja el szemlélének első fejezetében („Az én erdélyiségem”), és az általa korábban kiemelték közül elsőként Reményiket említi: „Emlékszem Reményik első verseire; még könyve sem volt akkor, és senki sem ismerte; erdélyi irodalom még nem is létezett...” Kuncz Aladár (a *Fekete kolostorral*) és Tamási Áron következik a felsorolásban, olyanok tehát, akiket az irodalomtörténet-írás azóta is az egyetemes értékek közt tart számon.

Reményik megítélése, valljuk be, legalábbis a szakmán belül, „kánonilag”, 2002-ben jóval kétségesebb, mint a *Fekete kolostort* író Kuncz Aladáré vagy a Tamásié. Noha nem múltak el (vagy: nem múltak el teljesen) a „karszti hazafiság” hangjait előhívó idők, az „új parancsok jöttek” már Reményik által történt felismerése halványította, halványítja a Végvári- és a velük összehangzó Reményik-versek szerepét, hatását. A kérdés az, hogy létezik-e egy másik Reményik is, pontosabban, hogy az erdélyi költő teljes életműve rejt-e az új évezredben is visszhangzó etikai-esztétikai értékeket. Babits 1940-es ítélete szerint: igen. Akkoriban jelent meg Reményik Sándor *Magasfeszültség* című verskötete, s ennek „halk, magányos, egyéni töprengésekben élő”, szemlélődő szerzőjét szembesítette a kritikus „egy sokat szenvedett, izgatott közösség vezérdalnoka, harcos éneke” költészetével. A *Nyugat* szigorú ítése szerint azonban Reményiket az önmagához való hűség jellemzi, és ennek alaposabb megvilágítására ösztönöz, ezekkel a szavakkal: „Érdeemes egyszer megvizsgálni ezt a látszólagos ellentmondást, megfejtetni a csaló kettősség titkát, végigjárni a költő »hazát és birtokát« a *másik oldalról indulva*: nem amelyik kifelé tűnik szembe a világnak, hanem a csendesebb és meghitt belső front felől.”

Az idézett Babits-kritikában utalás történik „egy Ady-féle szóval: a szerelmetlenség titkai”-ra; Reményik lírájának értelmezője úgy véli, hogy magányos életében a költő alig talál a külső világ keltette, megvallani való érzelmeket, és hogy Reményiknek „kisebb családja, szűkebb otthona nincsen, mint a haza” – vagyis Erdély. Nos, az egyre teljesebben feltáruuló Reményik-életmű ismeretében, ezt az állítást cáfolnunk kell, illetve ki kell tárgítanunk. Reményik Sándor Erdély-imádata, mindent meghatározó Erdély-elkötelezettsége jóval több színű, mint ahogy ezt Babits tudta, képzelte. És itt három viszonyítási lehetőség is adódik a kortársakkal (nem csupán erdélyiekkel): a közéleti líra, a tájversek és a szerelmi költészet vonatkozásában. A *Nyugat* vezéralakja nem ismerhette a Reményik-mű legjavához tartozó, kisebb részben különböző kötetekben elrejtett, nagyobbbrészt (1990-ig) kiadatlan verseket, számosakat, amelyek ellentmondanak „a szerelmetlenség titkainak”, mi több, a magyar költészetben alighanem páratlan, „hát mégis szerelem” érzés új esztétikai értékeket teremtő kifejezői. Igenis létezett Reményik Sándor számára egy „kisebb család, szűkebb otthon”, amelynek legalább hárman (vagy négyen, ötön) voltak a tagjai – a legteljesebben lírába átlényegítve:

Én „otthont” adni nem tudtam Magának.
De hát nem *otthon* minden költemény,
Minden hatalmas, édes gondolat
S az őszi fény a hegyek tetején?

A *Nem gyűrűbe véstem...* a nagy szerelem, az Imre Ilonkához fűződő érzelmek megvallása (1920 őszén). Ám az Ilonka-versek mellett – ezek nyugodtan párhuzamba állíthatók Juhász Gyula Anna-verseivel – korántsem mellékesen kell említeni a Piroska-verseket, amelyek a festőművész Szőcsné Szilágyi Piroskához íródtak, tulajdonképp párhuzamosan az előbb megnevezettekkel. E kapcsolat mélységét, emberi-művészi hátterét

a versben-prózában (levelekben) megtalálható számos bizonyíték közül talán a legmeggyőzőbben a *Kiadom a részed* jelzi (1930 októberéből):

Én a rivaldán lámpafényben álltam,
Te messze, messze, hátul a homályban.

Engem mindenki látott, – senki Téged:
Most kiadom a társ-szerzői részed.

Felét a zúgó, tapsoló tömegnek,
Felét a fénylő, szomorú szemeknek.

A néma döbbenetnek is felét,
De a szeretet egész erejét.

Egy vershez adtam ritmust s rímeket,
Te „csak” ihlető szenvedéseket.

„Ihlető szenvedéseken” itt nem a szerelmi bánatot kell érteni, hanem az együtt megélt történelmet, a környező erdélyi táj, megtalálásának és (a repatriáló Szőcsné Szilágyi Piroska esetében) elvesztésének traumáját, a művészet, az alkotás belső problémáiról folytatott beszélgetések, a baráti-otthonias együttlét megszűnésének fájalmát. És ugyanezt állíthatjuk, még fokozottabban, a Kolozsvárról szintén Magyarországra, Budapestre átköltöző Imre család Ilonka lányához fűződő kapcsolatról – azzal a különbséggel, hogy Imre Ilonka a címzettje a *Mióta elment...*, hét sorának:

Mióta elment az a bús vonat:
Én megállítottam a sorsomat,
És megállítottam az életem,
És nappal, éppenúgy mint éjjelen
Csak írok, írok lélegzettelen. –

Maga mögöttem áll és mosolyog:
„Szegény fiú! – Hát mégis szerelem?”...

A viszonyításokat sorra véve, Reményik Sándort mint az erdélyi tájlíra jelentős alkotóját nem csupán az ún. erdélyi triász-tagjaként, tehát Áprily és Tompa László társaként kell számon tartanunk, hanem Szőcsné Szilágyi Piroska művésztársaként is. A Londonban tanult festőművész készítette a *Vadvizek zúgása* című Reményik-kötet (1921) címlapját, erről szól a *Kísérőlevél borbereki verseimhez*, benne egy ilyen szakasszal:

Rab volt a fák, a sziklák lelke, rab volt,
S nem tudta senki, egyedül mi tudtuk.
Mi vagyunk a szabadságharcosok:
Az erdő lelkét felszabadítottuk.

A Piroska- és az Ilonka-versekben (és a levelekben) egyaránt sűrűn történik utalás

a Kolozsvár fölötti Hója-erdőre, őszre és tavaszra – reménytelenségre és reményekre (utóbbiakra jóval ritkábban). A reménytelenség oka – a virágok hervadásánál, lombhullásnál sokkal inkább – az országvesztés, ami összekapcsolódik a két szeretett nő távozásával, a találkozások megritkulásával. Elvértve találunk olyan felszabadult verssorokat, mint a *Monyóka mesél* (Szilágyi Piroska beceneve):

Hójai Tavasz,
Borbereki Nyár,
Hűvösvölgyi Ősz,
Szőcsországi Tél:
Csitt, hallgassátok:
Monyóka mesél.

Vagy a hármukat – a két barátnőt, Piroskát és Ilonkát, illetve Sándort – összekapcsoló *Szappanbuborékban*:

Emlékszik? Nyugovóra szállt a nap.
Az est a tájat aranyködbe mosta.
Olyanok lettünk, mint a gyermekek,
Hogy szappanbuborékot fújt Piroska.
Mondja: *lehet* ezt elfelejteni?...

A dalszerű formát is általában fájdalom lengi be, mint az Imre Ilonkáért aggódó *Mi van Magával?* című versben. Mintha egy kései (magázódó) Petőfi szólna ezekben a sorokban:

Ha tán beteg:
A betegágyát csupa friss virággal
Most gondolatban körülövezem.
Mondja mi kell? Parancsoljon velem!
Ha kell: a hó alól rózsát fakasztok,
Kinyílatom a somfát februárban,
Varázslók édes hársfaillatot,
Hogy azt hihesse: diadalmas nyár van!
Az ágya mellé őrangyalokul
Állítom az itthoni jegenyéket,
S takarónak Magára borítok
Erdély egéből egy darabka kéket.

A versek legtöbbjét azonban az elmagányosodott ember szomorúságának és a történelmi tragédiának az összekapcsolása jellemzi, ahogy ez a mottóként idézett *Egy epizód*-ban emblematikusan megjelenik. Az egyéni és a közösségi bánat egymást gerjeszti, fokozza. A legmegrázóbb vallomások egyike a *Maradj velem!* című Reményik-vers, amelyben mind a két szeretett nő – az egyik már halottként – megjelenik, amelybe az élőnek (Ilonkának) a férjét is befoglalja, sőt a Reményik-lírára ugyancsak jellemző istenfélő hang is erőteljesen jelen van. Érzelmek és gondolatok bonyolult és tulajdonképpen kristálytisztá lírai összefoglalása ez, talán egyedülálló a maga nemében a 20. század magyar költészetében:

Maradj velem – hisz nem kívánok semmit
Tetőled, csak hogy néha lássalak.

Maradj velem, csak hogy mint illat lengd be
 Néhanapján nagy árvaságomat!
 Maradj velem, szólj, hozzám néha-néha,
 S ha én is szólok: rossznéven ne vedd –
 Szeresd versem rendetlen ritmusát
 S számláld rendetlen szívverésemet!
 Különben maradj hites uradé – –
 Különben maradj Krisztus uradé –

Az egyiktől is ennyit kértem én.
 A másiktól is ennyit kértem én.
 Te tudod Isten bűn volt-e vajon
 Ez a könnyörgés és ez a remény – –?
 Elvitted egyiket a föld alá,
 És más tájakra most a másikat.
 Itt hagytál engem tehetetlenül
 Könnyörtelen csillagaid alatt.

Messzemenően érvényesül ezekben a sorokban az a versbeszéd, amelyet Babits „minden dísz, sőt öltözet nélkül” valónak nevez; az ismétlődő mondatszerkezetek nem hatáskeltőek kívánnak lenni, a mondanivalóból, a vallomás őszinteségéből következnek. Mint ahogy ebből következik az ezredfordulón aligha visszhangtalan panasz:

Hisz néha fényes híd a messzeség,
 De máskor mégis nagyon-nagyon kell
 A biztonság, hogy kéznyújtásnyira
 Itt van valaki – kell egy kis „közel” –
 A néhanapos drága lehetőség:
 Az egy város, a szomszéd utca kell.
 S egy hozzámhajló röpke pillanat,
 Mely megsimítson, mint virágos ág.
 Elmúlhat tőlem különben örökre
 Mit szerelemnek szólít a világ.

A *Maradj velem!* legalább annyira vall „az egész emberi egyéniség sugalmazó erejéről” (Babits), mint ahogy vallottak erről az erdélyi magyarság Trianon utáni helyzetét kikiáltó szavak, az „erdélyi költő” jóval ismertebb szavai. De valamennyit meghaladja költői erőben a dr. Judik Józsefné Imre Ilonka halála után két évvel, 1937-ben született *Álmodsz-e róla?*, ez a magányos nagy vers, a Szabó Lőrinc-i mélységgel megírt, önostorozó, mindent tisztázni akaró és tisztázni nem tudó utolsó vallomás – *A huszonhatodik év* mellé állítható, egy lélegzetre kifakadó szerelmes vers, sajátosan reményikes (a szabólőrincivel ellentétes) szerelmi filozófia – amelyben az elárvult férjet és önmagát, a beteljesületlen szerelem vesztesét szólítja meg. A ki szerette jobban? kérdésre próbál választ adni, most, amikor már csak álmukban találkozhatnak a szeretett lénnel. A közel és a távol, a fizikai való és a szellemiség, a gazdagság és szegénység végleiteit szeretné értelmezni, kérdez és kijelent, vádol és felszólít:

Álmodj róla!
 Álmodnod kellene!
 Éltél hiszen annyit a közelében!
 Lényének ezer apró részletét
 Ismerted, mely nekem rejtve maradt.
 Tudtál ezer nem-sejtett édességet,
 S lelke rejtett, pókhálós zúgait,
 Hol mégis őszi napfény bujdosott
 S a pókfonalon csillogott a harmat
 S ezüstrezgéssel reszketett a dér:
 Te tudhattad talán csak – egymagad.
 Mit ismertem én? Pár nagy vonalat.
 Vajon e pár vonal volt lényege?
 Nekem freskó volt, – neked mozaik.
 Álmaidban még összerakhatod,
 Álmodj hát, rettentőn kifosztott ember!
 Gazdagok lehetnek az álmaid!
 Az álmaidban még gazdag lehetsz!
 Láttad annyi drága hétköznapon,
 S jóban-rosszban oly bensőségesen
 Osztzkodtál vele...
 Osztzkodtam én is, ó igaz,
 De csak kivételes nagy ünnepen,
 Nem bírtam, nem mertem és nem akartam
 A két karomba zárni,
 Féltettem összhangját a szíveinknek,
 Féltettem őt az élet vad kezétől,
 S féltettem kényes, önző magamat.
 Engedtem hát, hogy megőrizhessem,
 Mint pók a fonalat –:
 Helyette – róla szőtt álmaimat!

Az álmok, álmai hiányát panaszolja fel a költő, miközben most vall a legéletebben
 Ilonkáról. A tovatűnt álmok leírását ezzel zárja:

Álmodtam róla egész életemben,
 Kiálmodtam lelkemet, magamat,
 S álmaimban most meg nem látogat
 Soha, soha!

Álmodsz-e róla, mondd?
 Mert ha álmodsz, hiába veszteséged:
 Kettőnk közül Te vagy a boldogabb!

Mi sem jellemzőbb Reményikre, az emberre és a költőre, hogy versét elküldte Judik
 Józsefnek – versengve vele a fájdalomban, ám főképpen a közös, méltó gyász lírai lenyo-
 mataként. S az a vers, az *Álmodsz-e róla?*, amely a 20. századi magyar költészet minden
 antológiájában helyet kaphat. Juhász Gyula és Szabó Lőrinc – vagy Babits mellett.

Balázs Imre József

„A szó nem hasonlat többé”

Hervay Gizella költészete a hatvanas évek második felében

Szilágyi Domokos a *Búcsú a trópusoktól* címet adta 1969-es kötetének. A vers versszerűségének radikális átformálására tesz itt kísérletet, egyaránt kritika alá vonva saját korábbi költészetének nyelvét, és mindazt, ami a köztudatban „költőinek” számít, számított. Cs. Gyimesi Éva írja a kötet hosszúverseiről: „lemond a versszerűség minden hagyományos kellékéről és szerkezeti elvvé teszi a hangos beszéddel visszaadhatatlan szövegvágási technikát és a különböző grafikai formák jelentésszűrő, paradigmateremtő változtatását”.¹ A trópusoktól való búcsú voltaképpen a szó tettértékűségének a visszaállítására tett kísérlet, amely a nyelv különböző szókinsztruktúráit hozza játékba, hierarchizálatlanul élve az archaikus, argószerű, prózai és értekező jellegű szövegelemekkel, szinte teljesen kiiktatva a szóképek modernségbeli használatának jellegzetességeit. Hervay 1968-as, *Tömondatok* című kötetében ugyancsak tágitani kívánja a költészet határait, a „költőietlen” költőiesítést foglalkoztatja. A stratégia, amelyet választ, lényegében a Szilágyi Domokos-féle kísérlet inverze – a nyelvi regiszterekben való tobzódás, a nyelv „szétbeszélése” helyett éppen a nyelv lecsupaszítása történik ezekben a versekben. „Az irodalom nem irodalom” – mondja a kötet nyitóversében. Az irodalom-előttiség lép be a versekbe, de Hervay nem a nyelvi regiszterek másságának egymásra vonatkozását használja ki, hanem a csend és a primer reakciók felé közelít: a szó tettértékűségét konkrétan érti, nemcsak a dolgok, gondolatok mozgásba lendítése értelmében. „Ez a könyv egyetlen nagy szembeköpés / mindazokért, akiket valaha is megaláztak, / és megaláznak.” (*Előszó*) Kétségtelenül funkcionális keretet jelöl ki ez a verses bevezető a kötet köré: a vers „jó valamire”, használati értéke van ebben az önreflexióban. A „mások helyett való beszélés” mozzanatában rokonítható az ekkoriban új, etnikai hangsúlyokat kapó képviselői lírával. A vers Hervay-féle funkcionálitása a költő-szerep újrapozicionálása miatt ekkor mégis más irányba mutat. A költő nem valamiféle emelvényről beszél ezekben a versekben, és a megszólalás (vö. „szembeköpés”) roncsol mindenféle pátoszt, nyelvi emelkedettséget. Amennyiben a szavak retorikai értéke eltér a szentviden beszédétől, az éppen a nyersség retorikájából ered, amely a maga módján szintén szenvedélyes. Hervay költészete, ha nevezhető is ebben az időszakában „tárgyasnak”, „objektívnek” már kevésbé.

Ezt a költői szerepmeghatározást Hervay generációs értelemben is használja akkor, amikor a nála néhány évvel idősebb Huszár Sándor rákérdez a Hervay-versvilág Szilágyi Domokoséhoz és Lászlóffy Aladárhoz való kötődésére: „Nézd: Szász Jánosék szónokoltak, ti prédikáltak. Mi beszélni akarunk. A világmegváltás nekünk póz. Mi megérteni akarjuk a világot. Ez nem kevesebb.”² Hervay kapcsolódása a képviselői versmodellhez tehát ambivalens. Foglalkoztatja a szolidaritás problémája, a más életek átláthatósága. Itt azonban már nem arról az „életköltészetről” van szó, amely a Forrás-kötet *Kispolgár-*

Részlet egy készülő Hervay Gizella-kismonográfiából.

¹ Cs. Gyimesi Éva: *Alom és értelem*. Kolozsvár, Kriterion, 1990. 60.

² Huszár Sándor: *Próféta voltam a Balta Albán*. (Beszélgetés Hervay Gizellával) 290. In: uő: *Sorsom emlékezete*. Bukarest, Kriterion, 1982.

*album*ából ismerős. Nem annyira egyértelműek, lineárisan leírhatóak azok az életek, amelyek a harmadik és negyedik Hervay-kötet verseiből bonthatók ki. A szerep-átértelmeződéshez az a kétely is hozzátartozik, amelyik a másik ember életébe való belépés jogára vonatkozik. Maga az értelmiségi szerep alakul át a Hervay koncepciójában a korai versekéhez képest – erről tanúskodik az a feljegyzés is, amelyet a szerző a vele készített interjúban hoz nyilvánosságra: „Másokat megváltani! Milyen hamis és naiv mese! És milyen gőgös és hazug humanizmus! Mennyire megaláz mindenkit, akit meg akarnak váltani! Aki másokat megváltónak tart, az nem veszi komolyan önmagát sem. Az emberek ugyanis csak saját erejükből, saját érzéseikkel tudnak megbirkózni a dolgokkal. Ne exponáljunk nekik érzéseket és gondolatokat, ne kényszerítsük őket szellemi gyarmatosításra! Végezzük a magunk dolgát, birkózzunk meg a világgal – s ha ezzel önnön lehetőségeikre döbrentünk másokat, akkor többet tettünk. Az számít, hogy az ember mit csinál, ha jól csinálja, az úgyis hatni fog másokra. Jól. A jóságon nem alázatot értek. Ellenkezőleg. A dolgokkal való szembenézést és az élet következetes végigélését. S a dolgok helyükre rakódnak és nevükön neveződnek.”³ Ezek a gondolatokon alapszik az emberi gyengeségnek a maga teljességében való vállalása, amely végső soron meghatározza a megszólalás mikéntjét, s a beszélő körülírása révén magát a befogadást is befolyásolja:

„Gyötörni kezdett,
 hogy mért nem tudtam élni eddig,
 mért jöttem zavarba, ha telefonálni kellett,
 mért féltem, hogy a manikűrslányok kinevetnek,
 mért szégyellem repedezett ujjaimat,
 mért hallgatok estéken át a barátaim között,
 mi ez a görcs, ez a gombóc, ami elviselhetetlen,
 ami miatt szájhúzva hívnak a barátok magukkal”
 (Előszó)

A Hervay-lírában sajátos az, hogy a „mások helyett való beszélés” és az én elbeszélése egyaránt a közvetíthetőség problémáját veti fel ebben az időszakban. A nyelv határaival való szembesülés két vonatkozásában is felmerül, két irányból is adódik ezekben a versekben. Egyik vonatkozásról már esett szó: Hervaynak alkalmassá kell tennie a nyelvet arra, hogy a „költőietlen” szférák felé is megnyithassa költészetét – ezúttal radikálisabban, mint a korai versek „hétköznapisága”, amelybe a *rút* vagy a *félelmetes* dimenziói még nem értek bele. Az ekkor formálódó új Hervay-költészet egyik alapösszetevője éppen az ebben a szférában való megmerítkezés lesz. A nyelv határaival való szembesülés ebben az értelemben inkább a bevett költői diskurzus határaitra vonatkozik.

A másik határterület magának a kimondhatónak a határa. A nyelv lecsupaszítása során a költőnek tapasztalnia kell, hogy a legradikálisabb, leginkább pontosságra törekvő megnevezés is elvétí magát a dolgot, annak a lényegét: „nem a dolgokat nevezték meg a szavak, / csak azt, ami az emberiből hozzájuk tapadt. / Nem lényegükről szól a szó, / csak arról, mire használhatók.” (*Tőmondatokban*). Hervay megpróbál hasonlatok nélkül beszélni, hogy érzékeltesse: a világ idegen, megismerésre vár. „Mi megérteni akarjuk a világot” – mondta a már idézett interjúban. A hasonlítás, sőt a névadás által az ember

³ Uo.

„lakhatóvá”, „használhatóvá” teszi a világot, ugyanakkor viszont megismerhetetlenné is. Az emberit leli fel mindenben, amit megnevez – metaforikus szinten olvassa a világot. Ezekről a versektől kezdve tűnik fel a Hervay-versekben egy hangsúlyos episztemológiai érdeklődés: nemcsak arról van szó, hogy egyre inkább megismerés-centrikusak ezek a szövegek, hanem ugyanakkor feltűnik a reflexió is: a megismerés korántsem problémamentes. Részben azért nem, mert a megismerő azt „leli fel” a világban, amit ő helyezett bele: a megfigyelő alakítja a megfigyeltet. Tudjuk, hogy Székely János „kis, személyes világképe”, amely már a hatvanas években készen állt főbb vonalaiban, hasonló premisszákból indult ki. Hervay nincs egyedül a megszólalás problémaként érzékelésével: „Hogy egy tükörben mit látunk, az nemcsak attól függ, amit tükröz, hanem magától a tükörről is. Ha egy tudattal rendelkező lény reflexiója olyan világra irányul, amelynek nincs tudata, a reflexióban nagy valószínűséggel olyan világ jelenik meg, amelynek tudata van. Az ember, mint világreflektáló, szükségképp emberiesíti a reflexiót. (...) Igazuk van a panaszkodóknak, a világról nem lehet emberi nyelven beszélni. Vagy ha lehet is: nem mindig, nem szükségképp, korántsem minden vonatkozásban lehet”⁴ – írja Székely János *A valódi világ*ban. Ezt a „nem szükségképp”, „nem mindig”-élményt hordozzák a Hervay-versek ebben a korszakban.

Egy másik probléma abból adódik, hogy a megismerés tárgyát, gyakran annak „csendjét” nyelvvé kell transzponálnia a költőnek. Az alábbiakban majd nyilvánvalóvá válik, hogy nemcsak a tárgyi világ állít ehhez hasonló nehézségeket a beszélő elé, hanem azok a figurák is, akik valamiért nehezen megfejtethők – akiket idegenségükkel együtt ír körül a vers, akár szilágysági kivándorlókról, akár hallgatag öregasszonyokról van szó.

Végigkövetve a harmadik Hervay-kötet címadó versének szerkezeti ívét, azt tapasztalhatjuk, hogy a szöveg a „használhatóság” elvét állítja figyelem középpontjába. Megmutatja ennek az elvnek az elégtelenségét, ugyanakkor azt is, hogy nem feltétlenül kell róla lemondani. „Tömondatokban gondolkodom. / A kanálnak nincs fénye, csak fogása van. / A kásás hó nem emlékeztet semmire. / Belelépek.” (*Tömondatokban*). A használhatóság felől nézve a tárgyat (a kanalat), nem az a fontos, hogy figyelem-tárgyként milyen, hogy fényes-e vagy sem, hanem az, hogy mire jó. Meg lehet fogni. A hóba bele lehet lépni. A használhatóság szférájában a gesztusoknak van kitüntetett szerepe, általuk történik valami. A vers gondolatmenetében mindez az „emberi” közegben találkozik, ott, ahol a megismerés maga viszont kudarcra van ítélve. A használhatóság ily módon azt is feltételezi a vers logikája szerint, hogy a megismerés teljességéről a szubjektumnak le kell mondania. Abból, hogy „nem a dolgokat nevezték meg a szavak, / csak azt, ami az emberiből hozzájuk tapadt”, a versben az következik, hogy a megnevezés által csupán élhető, lakható (használható) lesz a világ, de nem kerül a megismerő tudat közelségébe: „Idegen az ember fűvön, fényben a nap alatt, / és mítoszai nélkül markában csak az marad, / ami emberi.”

Hervay ismét, akárcsak a korai kötetekben, az értelemre hivatkozik mint az emberi létezésnek távlatot adó elvre, de ezúttal az értelem korlátai is felvillannak: nem képes teljességgel elrendezni a világot, nem az eleve létezőket alakítja átlátható szerkezeté, hanem ő maga teremti a (számára) létezőket:

„A gondolat csupaszabb és védtelenebb,
mint a megcélzott szarvas szeme.

⁴ Székely János: *A valódi világ*. Budapest, Osiris–Századvég, 1995. 24.

Önmagán kívül nincs semmi egyebe.
Nincs semmi szép,
se kő, se virág, se nap,
csak az önmagát szülő gondolat.”

A használhatóság-elv tehát azzal a rezignációval együtt működtethető a vers szerint, amely számol azzal, hogy a szavak nem „érik el” a dolgok lényegiségét. Az ehhez a felismeréshez kapcsolódó érzelmi töltet valamiféle későmodern szorongásélménnyel azonosítható. A nyelv használata voltaképpen védekezés a világ idegenségével szemben, mondja a talán leggyakrabban idézett Hervay-sor, a vers utolsó sora: „Ember vagy. Egyedül. Élsz. Véd magad!”.

A vers (és nemcsak a címadó szövegről van szó) „tőmondatosítása” ugyanakkor azt a – vers alapmondanivalójával ellentétes – törekvést jelzi, hogy a világhoz, a tárgyakhoz való mitikus viszonyulás esélyét a minimumra igyekszik csökkenteni. Tárgyasítja, elidegeníti magától a nyelvet. „Évszázados, évezredes lírai hagyományt van bátorsága feladni” – mondja Kántor Lajos a *Tőmondatokban* című vers ilyen irányú törekvéséről.⁵ Abban az értelemben kétségkívül igaza is van a kritikusnak, hogy a jelölő-jelölt viszonyban Hervay mintegy korlátozza az utóbbit („nincs emberi mozdulata a tájnak”), ezáltal kiiktatva a költői nyelv másodlagos, metaforikus szintjét, amelyben a jelölt mint másodlagos jelölő kezdene viselkedni. Érdekes ugyanakkor, hogy Hervay nem utalja azt az „emberit”, amely végső soron a világ megismerésének gátja a fentebb elemzett versben, azok közé a mítoszok közé, amelyektől szabadulnia kellene. Alighanem abból a megfontolásból, hogy ez a szabadulás eleve kudarcra lenne ítélve a nyelv antropomorf jellege miatt. Ebből következik a Hervay-lírának az a sajátossága, hogy bármennyire radikálisan csupaszítja le ekkortájt a verset, nem vonzza a személytelen beszédmód. A versek beszélő éneke többnyire nem oldódik fel a tárgyak között, hanem betölti az észlelő szerepét.

„A redukálás módszerével él [...]. Fogy a szavak száma, s a névadás egyre tárgyiasabb, szigorúbb lesz. Látszólag egyre megkötöttebb, »hivatalosabb« világ ez. Látszólag a gyengédség, költői képzelet tág birodalmából a rideg, szabott tények felé tart.” – írja róla Széles Klára.⁶ Ez az irányultság azért látszólagos, mert voltaképpen nem a tények ridegségéről szól, hanem a szavak természetéről: arról, hogy a lecsupaszított nyelv is kommunikál, és ugyanakkor köthető egy vagy több beszélőhöz – ennek az időszaknak a verseiben többnyire egyhez. Bertha Zoltán az újhordas versek hagyományában keresi ezeknek a szövegeknek az előképét: „Hervay Gizella lírájának fő rétege a tárgyias-absztrakt költészet áramába tartozik, a modern magyar költészetben Pilinszky és Nemes Nagy rokonságához.”⁷ Ugyanakkor ő is jelzi azokat a határokat, ameddig érvényes ez a rokoníthatóság, végső soron a versbeli én megjelenítésének eltérő módját: „Oldottabb-líraibb, érzelmesebb ez a költészet, mint a Nemes Nagy-, Pilinszky-féle tárgyiaság.”⁸ A minősítés (tárgyias-absztrakt) a maga ellentmondásosságával együtt pontos: a tárgyak szinte tapintható jelenléte a versekben egyfajta absztrakttá válást is megenged. A tárgy nemcsak önmaga

⁵ Kántor Lajos: *A líra hangváltásai*. 135. In: Uő: *Korváltás*. Bukarest, Kriterion, 1979.

⁶ Széles Klára: *Versbeszéd tőmondatokban*. 30-33. In: Uő: *Szeged–Kolozsvár 1955–1992*. Budapest, Pesti Szalon, 1993.

⁷ Bertha Zoltán: *Szenvedés és látomás*. 433. In: Uő: *Sorstükör*. Miskolc, Felsőmagyarország, 2001.

⁸ I. m. 437.

a Hervay-versekben. Nem is feltétlenül „jelkép”. Valami más is, mint önmaga, azáltal, hogy belekerül a nyelvbe, mint nyelvi tény. A Hervay-mondatok helyenként valóban emlékeztetnek Nemes Nagy Ágnes rövid mondataira. A *visszajáró* című Nemes Nagy-vers sorait akár át is lehetne írni a *Tőmondatokban* tagadó formulái közé: „Ez volt az asztal. Lapja, lába. / Ez volt a drót. Ez volt a lámpa. / Pohár is volt mellette. Itt van. / Ez volt a víz. És ebből ittam.” (A *visszajáró*). A „tárgyas-absztrakt” jelleget itt nagymértékben a múlt idejű igealakok hozzák létre, ugyanakkor a beszélő ki-kilép a passzív leírásból, a jelenbe hozza a tárgyakat vagy használja őket („itt van”, „ittam”). Ugyanaz a struktúra működik itt is, mint a fentebb elemzett Hervay-versben: „A kásás hó nem emlékeztet semmire. / Belelépek.” A gesztus által a beszélő mintegy kimozdítja a tárgyat annak nézhető, állóképszerű státusából, új viszonyt létesít vele, ezáltal átminősíti anélkül, hogy metaforikus jelentést rendelne hozzá. Radnóti Sándor szavaival: „auratikussá teszi” őket. „A költő élő tárgyait, a testesekeket és élesen meghatározottakat, egy szempontból mindig finom bizonytalanság veszi körül, s ez semmit sem von le tárgyiasságukból, és ugyanakkor auratikussá teszi őket: mindig ingadoznak a külső és belső tárgy között.”⁹ – mondja Radnóti a Nemes Nagy-versről. Hervay tárgyiassága ilyen értelemben többet bíz a „belső tárgy” teherbírására, több az olyan elem a versben, amely az észlelési funkcion túl is behozza a szubjektív elemet a versbe. Ahol távolítottabb a megszólalás módja, ott is reflektáló-értékelő a versbeli jelenlét:

„Kopár sziklák meg a szél.
Arcod alakítja ez a táj.
Már minden mozdulatod nehézkes,
szavaid értelmükön túl is súlyosak.

Véletlen kötőszótól felmorajlik
a vízesés. A villamos zaja
egyhangú, mint a fájdalom,
s a kopár sziklákhöz verődik.”
(A lélek hajnali vízesései)

Nemes Nagy Ágnes monográfiusa a vizsgált költészet szélső pontjain, legradikálisabb törekvésében a nézés és figyelem én nélküli jelenlétét emeli ki szövegkonstituáló tényezőként. Ezen a ponton úgy tűnik, a Nemes Nagy-líra megismerés-centrikusabb, mint a Hervayé, aki mindvégig közelebb marad a használatban létező tárgy funkcionális megjelenítéséhez, és az elvonatkoztatást ebben a pályaszakaszban nem telíti metafizikával. Nemes Nagy Ágnes „a létezést nehezen megismerhetőnek tartja – írja Schein Gábor –, és az értelmet a szándékokhoz, a kimondott dolgokhoz, a szintaktikus elrendezéshez köti, nem pedig a beszélőhöz és a hallgatóhoz, akik értelmet adnak a szavaknak. [...] De e költészet már kezdetben sem a kimondott szavak pontosságától várja megtörténését, hanem a vers saját határának testszerű érvényesülésétől, a szóközöktől, amit nem írhatunk le egyszerűen a retorikai ellipszis kategóriájával, hiszen sokszor nem marad ki semmilyen mondatrész. A szöveg arra törekszik, hogy a ritmikai szegmentáció bátor kezelésével mind erőteljesebben hatni engedje a szavak sokszzerű vonzását, és csak any-

⁹ Radnóti Sándor: *Közzt. Nemes Nagy Ágnes lírája*. 43. In: *Uő: Mi az, hogy beszélgetés?* Budapest, Magvető, 1988.

nyira korlátozza kapcsolódásuk szemantikai szabadságát, amennyire a mondat épsége megkívánja.”¹⁰ Ebben a jellemzésben egyaránt benne van annak a törekvésnek a mozgatórugója, amely Hervay Gizellát a vers „tőmondatosítása” felé tereli – a szóközök (csendek) és szavak önmagukban való felértékelődése (vö. „szavaid értelmükön túl is súlyosak”) – és annak a Nemes Nagy-féle „tárgyas hermetizmusnak”¹¹ a jellemzése, amelyet Hervay Gizella a szavak használati értéke iránti érdeklődésének fenntartása miatt már nem érez magáénak. Egyik legszebb (próza)verse, a *Levél helyett* éppen a szavak használati értékének kritikáját nyújtja – a kommunikáció és a nyelv esetlegességének tapasztalatát egy párkapcsolat keretei közé helyezve: „Felesleges és nevetséges olyan szavakat dobálni felé, amelyeket mi szeretünk, ezzel csak megütjük, hiszen én, ha azt mondom: tej, nagy diófát látok, a lomb közt kis égdarabok, a fa alatt kerti asztal, pohárban tej, tündöklök a tej, a táj. De lehet, hogy ő arra emlékezik, hogy nem kapott tejet, nem volt, és az anyja messze volt, és megütöd a szóval. [...] Sose merném többet kimondani a szót: szeretlek! Csak azt mondanám: vonat, mert talán állomás mellett lakott, és évein át-átzakatolt a vonat, félelmet hozott és sóvárgást távoli tájak felé. Vagy azt mondanám: cigaretta, mert kidobta a vonatablakon át a csomag cigarettát, mikor tisztuló tüdővel robogott a szerelem felé.” Hervay költészete tehát nem egyszerűen alapegységeként kezeli a szót, „sokszorú vonzásával”, hanem reflexiója körébe vonja az újrakontextualizálás lehetőségeit is. Mintegy történetekké tágítja az egyes szójelentéseket – nem annyira történetekhez társít szavakat, hanem fordítva: a szavakból bont ki történeteket. Olykor csak jelzi, hogy az egytagú szavak mögé történetek képzelhetők – ezek a versek gyakran szembesülnek a megnevezhetetlenség, illetve a szavaktól való „fuldoklás” tapasztalatával. „Szavai egytagú köznevek: »föld«, »nap«, »táj«, »arc«, »seb«, »kút«” – mondja Széles Klára,¹² ebből az alapszókincsből indul ki akkor is, amikor a megszólalás problematikusságát próbálja érzékeltetni:

„Nincs szavam.
Hallgatok a fulladásig.
Fel se ismernéd puffadt arcomat.
Megfélemlített népek hallgatnak így,
s örült halottjaikkal a kutak.”
(*Hangtalanul*)

Még hatásosabb ez a toposz abban a versben, amelyik beindítja a kommunikáció (izom)munkáját, de mégis annak ellehetetlenüléséről szól:

„Arcra a sárban
fulladásig,
míg alkalmasnak minősítenek.
Most aztán beállhatsz
az éneklők sorába.

¹⁰ Schein Gábor: *Nemes Nagy Ágnes költészete*. Budapest, Belvárosi, 1995. 11–13.

¹¹ Kulcsár Szabó Ernő kifejezése, I. *A magyar irodalom története 1945–1991* c. munkáját. Budapest, Argumentum, 1994. 77.

¹² Széles Klára: i. m. 35.

Énekelnél,
de szádból bugyog a sár.”
(*Arccal a sárban*)

Ezekben a versekben jut Hervay a legközelebb a vers anyagszerűségének érzékeltetéséhez. Az autentikus kommunikáció lehetetlenségének élményét nem szavakkal – a „sár” jelentésmezejébe tartozó szavakkal – közvetíti a beszélő, hanem magával a sárral. A jelölő és jelölt ebben a kommunikációban gyakorlatilag fedik egymást. A beszélőre való vonatkoztatás itt is hangsúlyosan megjelenik, a többszólamúsodás, a referenciától való nyilvánvalóbb elszakadás majd a *Zuhanások* című oratóriummal kezdődően jelenik meg Hervaynál.

Azt sem kell elfelejteni a párhuzamos költői világok keresésekor, hogy az 1934-ben született Hervay Gizella nem a Nemes Nagy Ágnes korosztályába tartozik, hanem inkább az Orbán Ottóéba (1936), aki, mint ismeretes, Nemes Nagy-tanítvány. Róla írja Kulcsár Szabó Ernő, hogy „a modernség szemléletét úgy őrzik tovább az ő versei, hogy nem az én egységének elvét, csupán a világon való felülkerekedésének illúzióját adják fel”.¹³ Ez az alapállás néha egészen hasonló képek, látványok felé fordítja Orbán Ottót, mint Hervayt: „Lucsok. Valami sáros massa. / Gyümölcs vagy mocsár. Szerelemféle. / A bugyborgás. Fuldokló sugallat. Iszap. / Éjszaka. Kioltott szempár.” – írja *A versben* 1974 táján Orbán. Nála a későbbiekben hangsúlyosabbá válik majd az ironia, az alulstilizált versbeszéd, de a hatvanas-hetvenes évek fordulóján ugyanazok a problémák foglalkoztatják, mint Hervay Gizellát.

„Mostantól a történet mind fontosabb. / A Mindenkivel-Megeshet. A Csak-Velem. A Vissza-Nem-Fordítható.” – írja Orbán Ottó 1971-ben, a *Jelentés a versről*-ben. Ez az, ami Hervay ekkori, szűkszavú lírájában sem értékelődik le. A történet az emberek közötti kommunikáció alapvető eszköze marad. Fentebb esett szó arról, hogy a történetet Hervay a szavak jelentéskonstituáló kontextusaként kínálja egyes verseiben. Éppen ezért, akárcsak Orbánnál, maga a történet mint kommunikációs alapegység is a költői reflexió tárgyává válik ebben az időszakban: „hozzáférhető”-e a történet jelentése? A személyes narratíva olvasható-e „mindenkivel-megeshet” típusú történetként? A *Többes számban* című Hervay-vers nem ad egyértelmű választ e kérdésekre: „csak többes számban tudok már beszélni magamról, / csak így igaz az életem. / Csak ez igaz, ami a mások életével egybeesik.” – mondja, a kötet Előszavával egybehangzóan, de az érvelés fonákját is megmutatják azok a sorok, amelyek a (közös) élettel egybejátszatják a halál szféráját:

„De akiben lassan építkezik a halál,
akitől naponként, óránként, percenként
elmarja az életet a halál?

.....
Ó, az élet egyetlen közös tulajdonunk.
A halál kinek-kinek magánügye.”

A halálról nem mesélhető történet, csak az életről – látszik mondani Hervay –, a halálnak nem lévén története. (Ez a gondolat később árnyalásra szorul, a *Kettészelt madár*

¹³ Kulcsár Szabó Ernő: i. m. 154.

majd a nyilvánossá tett halál, a halálhoz kapcsolódó fájdalom könyve. De ott persze más értelemben beszélhetünk a halál „nyelvéről”, mint itt e nyelv hiányáról.)

Egy másik vers, a *Szorítóban* a szabadság és az identitás kontextusában veti fel a másokkal közös lét-elemek kérdését: az örökölt identitás-darabok, a történelem, a nyelvi hagyomány, az ösztönök világa és a lét-előttiséggel azonosított test („víz, só világa”) milyen megnyilvánulási lehetőséget hagy az egyediségnek, a megismételhetetlennek? „Hol lehetek hát szabad? / E szörnyű közösségben mi lesz velem, / ahol nincs arcom, szavam, ami csak az enyém? / Hogy kiálthatnék fel a hangomon magamért?” Hervay értelemben vetett bizalma – amely már a *Reggeltől halálig* című kötetben az illúziótlanság, a demitizálás árnyalatával gazdagodott – továbbra is megőrződik. A verszárlat, amely a gondolati hagyomány szférájában jelöli ki a hagyomány-törésnek, az én állításának lehetőségét („Továbbgondolok egy gondolatot”), itt gyakorlatilag a descartes-i módon válaszol a kérdésre: az én az, aki elgondolja a gondolhatót.

Az a nyelvi érzékenység azonban, amely a „költőietlen”, a „csend” és a groteszk irányába fordította Hervay költészetét, időről időre reflektál arra a felvetésre is, hogy a gondolkodás és a jelviszonyok, amelyek azt közvetítik, szoros összefüggésben állnak egymással – hogy a nyelv elégtelensége és folytonos újrakontextualizálódása olyan állításokhoz vezethet, amelyek nem engedelmeskednek a logika törvényeinek, mégis értelmes – értelmezhető – mondatokban jelentkeznek. Az az értelem-elv tehát, amely ennek a korszaknak a verseiben működik, már nem a teljes megismerés eszköze – annak akadályával is szembesül. Egyben a paradoxon iránti fogékonyság révén minimálisra csökken itt annak lehetősége is, hogy a teljes megismerésre való képtelenséget tragikusként fogja fel a szemlélődő ember:

„Nem tudom, milyen a krokodil szája kitátva.
Az állatkertben csak messziről láttam,
s az állatkertben nem olyan,
hiszen világos, hogy nem olyan
a krokodil szája kitátva,
mint a krokodil szája kitátva.”

(*Nem tudom, milyen a krokodil szája kitátva...*)

A *Tőmondatok* megnyit egy olyan horizontot, amelyben a későbbi Hervay-versekhez is többféle jelentés rendelhető – ettől a kötettől kezdve az itt is jelenlevő életkép-költészet (*Ballada, Mosónők, Felgyújtott földeken, Menekültek* stb.) polifonikusabbá, hangsúlyosabban nyelvserűvé válik, a tárgyakat befogó tekintet pedig tágabb vonatkozásokat képes megragadni, mint korábban.

Nicolae Balotă

Az elhagyott pásztor éneke

Kányádi Sándorról

Az 1970-ben megjelent *Fától fáig* című válogatott verskötete tartalmazza a költő 1955–1970 közt született lírai termését. Kányádi Sándor olyan költő, aki elérkezvén tehetsége s művészi készsége zenitjére, elég igényes ahhoz, hogy alapos önvizsgálatot tartson, elmerje ítélni az 1955–1965 közötti versei jórésztét. Azok a költemények, amelyeknek az idő múlása ellenére is megkegyelmezett, vagy amelyek túljutottak a költői öntudat vizsgáján is, ezek az idő retorikájának igazi lírai alkotásai, az egyszerű naivitás vagy természetesség (mely olykor keveredik) jegyeit hordozzák. Bennük a rímek, a népi ritmusok egyszerűsége az ősi folklór paradigmáira emlékeztet. Szinte azt mondhatni, hogy egy pásztor-költő hangja intonálja a nosztalgikus jellegű éneket. Az elhagyott pásztor éneke, kinek furulyájából visszhangzik az ősi lamentó, mely megjelenik e líra vízjelében, akárcsak archaikus modellje és eszköze. A kezdeti korszak ezen emblémátikus versei a *Bot és furulya* című kötetben bukkannak föl először; és itt az ősmintára történő célzás még meghitt. Ezeket a pásztori méltóságra utaló jeleket a költő „egy öreg pástortól” kapta. Ezek voltak Kányádi „legelső kapott ajándékai”. Ebben a beismerésben (elismerésben) sokkal több van egy névtelen énekes iránt érzett köteleességszerű tiszteletnél, sokkal inkább bizonyos csírázó-talaj iránti elismerés érződik, elsőként a kapott ajándék matt, mely épp oly ősi és felséges, miként maga a „természetes ész”.

E „természetes ész” folyton-folyvást jelen van a fiatal Kányádi verseiben. Sőt, később sem tűnik el, bár a jelenléte már nem lesz annyira érezhető. Itt nem természeti versről van szó; e „természetes ész” nem bukolikus táj, de nem is plasztikus igényű tájleíró költemény. Ez jelenti az elemi mivoltot, ősiséget és élő jelleget. A *Harmat a csillagon* ciklus régebbi versei esetében is a kvázi folklorikus egyszerűség érvényesül, a „természetes ész” épp ilyen elementáris ártatlansága. De ez nem a maga eredeti vadságában jelenik meg, hanem az ősi falusi tradíciók által civilizáltan. A falu öreg tárgyaival, az utcai „öreg kúttal”, az „öreg malommal” s legfőképpen egy olyan világ hajdani heves érzelmi visszahatásait hordozó dolgaival, melyek lassan a múltba süllyednek; a falu az elégikus tér, ez a költő meditációjának enyhén idillikus helyszíne. Mert Kányádi meditáló alkat és első költői stílusában írott költeményei – ezek ártatlansága – az érzelem szülöttei és ezek tükröződnek vissza önmagukra. A humor eléggé keserű, melyet már kezdetben elárul a költő, akárcsak az enyhén stilizált mosolyát, melyet megmutat az autentikus költői „természetes ész” alapján melankolikus humorában. Falun „még a sár is tiszta” olvassuk *A mi utcánk* című versében. A falusi világ e tisztasága, alaptémája első korszakának verseiben. Az idő múlása, az Eheu fugaces – sírás, melyet hirdet visszafogott hangon „az öreg maloméért”, akárcsak az „öreg gerendáért”, melyek egy egész világ diszkrét elismeréséről tájékoztatnak, egy elveszett tisztaság után bánkódva. A csillagok őszinteségét siratja, mely alatt a költő magába mélyed, s a mélységből egy tiszta világot tükröz vissza. S ezzel nyílt kontrasztként a város „elsüllyedt kikötő”, mely a „belső udvar” védeltségébe süllyedt. És Kányádi semmiképpen sem olyan pásztor-költő, aki az elveszett falusi éden után sóvárog és a várost becsmérli... Akárhányszor tér vissza a falusi gyökerekhez, úgy teszi ezt, mintha álmodozó lenne, aki nem felejtí a tiszta öntudatra ébredés élvezetét.

Meditatív vonása legyőzi a nosztalgikus álmodozót. Még a „természetes ész”-bélit is, az *Őszi elégia*, *Könyörgés tavasszal*, *Téli alkony* című versekben, melyekben fölfed valamit az érzékeny természetes ész régióján túl: nevezetesen a dolgok lelki lényegét.

Némely versében (mint például az *„Arany János kalapja* címűben) felismerjük a vers kedvelt poétikai kútforrását. Arany János kétségtelenül a költő mentorai közé tartozik. Felismerünk valamit Arany közvetlen egyszerűségéből, „természetéből”, mosolyából intuícióinak konkrétságából; ezek mind megérintik Kányádit, de anélkül, hogy ez a szalontai lírikus versének utánérzetét keltene. A modellel való azonosulása ez esetben is sokkal finomabb. Bizonyos „beszédes beszéd”, a nézés nyugodtsága – talán – ez tudta közvetíteni az aranyi modellt költői témaként. Kányádi versét olvasva, az eltérés a morális gondolatok formálódásának folyamata a poétikai visszatükrözőedésben – ez juttatja eszünkbe Aranyt. A mi költőnk nem fogadja be például a tengert (*A tenger* című versében), a költő érzéki beszélgetése a tengerrel nem közvetlenül, hanem életének morális jegyzékbe történő áttranszformálása által valósul meg. Hadd jegyezzük meg gyorsan, hogy morálisan, de nem moralizálóan. A szavak elrejtett tengerét keresi képeiben. Épp ily módon egy elrejtett asszonyt az ismert asszonyban (*Kívánság*). Egy asszony, aki nincs, és aki mégis jelen van bármelyik asszonyban. Egy hajdani szerelem emlékében (*Tavaszi tüzek láttán*) keverednek a célzások a nagy „természetes ész” által régen elnyelt pogány rituálékban.

Hisz a költő emlékei bejárják az idő-rétegeket, egész a mitikus mélységekig hatolnak, ezt vallja maga a költő. Elégikus álmodozó meditációja (olykor felidézi a horatiusi keserűen-mosolygó okos melankóliát) csak látszólag nyugodt. Néha a kép széttöri a napi kérget (páncélt), és valami mélyebb nyugtalanság tör a felszínre (például: *Azon az estén*). Évek múltával a költő elveszít valamit kezdeti nyíltszívűségéből (őszinteségéből). A nyugalmas víz egyszerűsége felkavarodik. Az ige egyre gazdagabbá lesz, még ízeesebb, de egyre kevésbé ártatlan, egyre rejtőzködőbb is. A melankóliák felhíznak; az elesettség és az egymást követő pátosz tör ki néha (*Májusi kétségbeesés*). A gondolatok alakításának folyamata még összetettebb, és ami elvész a spontaneitásból, megtérül a meditáció gazdagabb struktúrájában. A költő mind gyakrabban fordul a látszólag absztrakt szentenciák felé; verseinek szövetében már nem kerüli meg a lírai expresszivitás szembetűnő hiányosságainak általánosságait. De épp ez az aforisztikus mondásos-líra mutatja be a kiteljesedéséhez érkezett költő eredeti expresszivitását. Pillanatképeiben, e rövid, elégikus momentumokban, nem hiányoznak az érzéki elemek, csak éppen elfojtottak, álruhába bújtatottak, a poétikai gondolat által transzformáltak (*Relativitás*, *Hipotézis*, *Pillanatkép* stb.). A dolgok tartama, lassú elmosódása, a perspektívák relativitása, a lehetséges és a feltételezhetőség gyötrik Kányádit. Valamely korok felelevenítése vagy „visszahívott” múlása lesz példázattá, tanítómesévé (*A fák és a vénék*). Monológjaiban a természet „tanácsai”-hoz folyamodik. A civilizáció apanázsától való félelme, a technika mesterkélt-ségében való hitetlensége (*Villanyhuzalok, víz- és gázcsövek...*) asszociálnak az eredeti természetes ész agonizáló panaszaira, akárcsak az ember keze által kivágott (döntött) fenyőfa „zuhanásának” bámulatosan meglepetésszerű telitalálata (*A fenyő úgy látta*). Az idő a természetes ésszel való teljességét csupán az ember kötőszóiban találja meg. Ez utóbbi már nem az ártatlan életek falusi világa, hanem egy olyan természeté, melyet átjár a veszélyek öntudata, amely ítélkezik s tulajdon életével jelentkezve parancsol is. A krocki, pecsétek, lakonikusságuk folytán a japán versre (haikura), akvarellekre emlékeztetnek, mintha néhány tenger táplálná az idilli atmoszférát. Egy-egy bukolikával is találkozunk. De az árnyak, melyek át-átszövik ezen pasztorálékat, a vers alapvetően komor humorát mutatják.

Ugyanezek a súlyos hangok jelentkeznek a költő ritka erotikus verseiben is. Heves érzelmi visszahatásai finoman törekenyek. Mélységei a természet zónáiban, kérlelhetetlensége az időben, az ismeret keserősége mind-mind nyomot hagynak a lényegében elégikus karakterű költőről a versekben. Az álmodozás hangját, a meditálását, sőt még a balladai hangot is elárulja a diszkrét siratás folytonos basszusa. Így az anya emléke (*Holtomig ismeretlen és Epilógus egy balladához* vagy *Legenda Brâncuși Végtelen-oszlopáról*) asszociálja az érzelmi felidézést, az ideák valamely látóköréből, melyekben a komor hangok dominálnak. A hangszín és a hangsúly esszenciális a *Kikapcsolódás* ciklus verseiben. A költő mindinkább ura lesz eszköztárának, s mintha kedvére szánná rá magát a stilisztikai gyakorlatokra, melyek – sohasem értéktelenek – olykor kötött formába fűzöttek (rendeződtek), (*Barbár szonettek*) örökké koncentráltak, akár a belső borzadás. Ez a poétikai foglatotosság Kányádi számára nem menekvés, sőt ellenkezőleg, portyázás a komorabb berkekbe, ereszkedés, (alászállás). Kányádi hangja hébe-hóba nyugodtságot intonál, ám ez de profundis-szerűségében még szívet szaggatóbb. Ezt példázza egy öregasszony halálának felidezésében *A XC. zsoltár*. A tömény univerzum, a vigasztalanság, a könnyek e völgyből történő, melyet az ember maga ásott, emberi feltételeibe tébolyodottan, Kányádi számos költeményéből visszhangzik. A *Poéma három hangra* ciklus a halál emlékével kezdődik. A világ szenvedései nyílt és érzékeny öntudatra lelnek Kányádiban. Ehhez még hozzátevődik a költészeti ismeret, melyet (Mallarmé-hoz hasonlóan ő is vallja, miszerint már minden könyvet elolvastak) megél a késő tudatához eljutó költő; „Megírtak már mindent...” (*Másolat*). A költő, aki az ige kedveltje, érzi a költőiesítés súlyos unalmat: „Untatják már a metaforák a lelket...” (*Mégis*).

De sem a komor hangszínek, sem e hangok melankóliája nem zsugorítják össze a lírikus maginárius napló-költészetét. Igen jelentős peremrész marad játékra, formális változatokra. A kérdések, a belső tájrészletek, a különböző miniatúrák, mind az érzékenység különféle évszakainak kifejezői, akár a látomások metamorfózisai. Az apró mindennapok életének kis, közönségesen érzéki elemeit hozzák létre – a költészeti alkotások gazdaságában – ugyanazzal a könnyedséggel, akár az alámerülési kísérletek a poétikát. A *Függőleges lovak* ciklusaiban és a *Szürkület* című kötet verseiben – ez utóbbi Kányádi 1970–1977 közt íródott költeményeit gyűjti össze – szintén jócskán találunk epizód-jellegű életek lakonikus feljegyzéseit, impressziókat, emlékeket. Különösen az emlékek szolgálnak mindezen empromtük poétikai ürügyeként. A nagy költészeti kibontakozás mind nagyobb részt hagy az apró, elmés részletek számára. A költő újabb leleménye, éles elméjének ékes bizonyítéka, a kis lírai epizódok frappáns rendezésében rejlik. Az egyszerűség egyre nyilvánvalóbbá lesz, miként a témák, motívumok és eszközök egyszerűsége. Gy. Szabó Bélának szentelt versében épp a metszet-rajzoló művészetét idézi, csodálja a művész metszeteinek egyszerűségét, mélység-feltáró természetességének erejét, s ezt folytatja Kányádi is költészetében. Természetesen e mind jobban ritkított költészet, melyben a csend teremt helyet, nem utasítja vissza a szentenciákba sűrített ígét, az etikai formákat. Az öreg költők bölcsessége az alkony verseiben egy kései visszhang. Poétikai gondolatainak rendszerré formálását olykor nehézkessé teszik a korábbi költői szakaszában íródott terjedelmes versek. Az apró csodatörténetek, rejtélyes reflexiók nem akarnak „nyilatkozni”; ezek teremtik meg a bizonytalanság páráját, a kibetűzhetetlen légkört. Nem lep meg bennünket Camus idézése, melyre egy ilyen titokzatosan-abszurd fabula keretében kerül sor. Kányádi még fejlődése e későbbi szakaszában sem lesz hűtlen forrásaihoz, verseinek kútfőjéhez: a faluhoz. Szemléletét tápláló szférája nosztalgikus – rusztikus jellegű. A siránkozások, tájak, énekek s játékok mind onnan jönnek

s oda is címezi a költő. Matrica-képei szervezik e korszakának apró kompozícióit. Bivalyok, vonuló sátorlakók, gyom között guruló labda, a verset efféle képek keltette lírai villongások éltetik, A tájnak megvan a maga viszontagsága, akár a rajzfilm-kockáknak, A vágyódót átítatja a sajnálkozás, A költő pompásan intonál egy rekviemet az erdőért. Azt mondhatnánk, verse egyre inkább a messzi gyökerek ritkán tanúsított elismeréséből születik.

A költő lakonikusságát vállalja, ő egy kalligráfus. De aki szavakkal bíbelődik, csend-jüket fölzavarva, az lényegében elkínzott szellem, aki nem egyezik ki sem önmagával, sem az általa jól elrendezett szavaival. De hisz nem épp ő, vagy a poétikai alteregója vallja: „undorodom a verseimtől...” (*Rövid könyörgés kettőtört hajón.*) Nincs csend a legnyugodtabb pecséteiben? Mindent, amit felidéz és amire hivatkozik, egy utolsó sors felé küldi, az alászálló régió felé. Lényegre törő nyelvezete, gondosan munkált szövegei a költő teljes érzékisége, a költőé, aki sohasem érzéketlen az anyag megéneklése iránt; semmi sem tudja beborítani e sötét magmát, melyet a versben említett, épp gyönyörében, a kedvben, melyet teremt. Egy orgonacsokor, az ige másik markáns személyiségének ajánlva, nevezetesen Jékely Zoltánnak, akit édes-keserű dicsfényel halmoz el.

A sors, amelyet olyannyiszor kikérdez ez a költő, gyakran, ha nem is mindig, a világ heve által követett művész sorsa, épp olyannyira akár a saját öntudatáé, de amelyet Gráciák árasztanak el. Legautentikusabb költeményeit éppen a kivételes alkotóknak, Kós Károlynak, Arghezinek, Bartóknak, Kodálynak, Weöres Sándornak, Szabó Lőrincnek szentelt versei jelentik. A harangok, melyeket e művészeknek in memoriam húz, e harangok úgy szólnak, mintha minden előtt és minden után szólnának – önmagáról és önmagáért,

(Fordította: Szlafkay Attila)

Gyermek a történelemben*

Szilágyi Márton

Petőfi Zoltán konfliktusos élete és halála**

Petőfi Zoltán megítélését – már életében is – a számára gyakorlatilag ismeretlen apa, Petőfi Sándor visszénye befolyásolta. Ez a szemlélet erősen fogva tartotta aztán a Petőfi Zoltánról kialakított és továbbörökített irodalomtörténeti narratívát is; ha például a róla szóló önálló monográfiákat¹ értékelő szakrecenziókat megnézzük, ilyen megállapításokra bukkanunk. „...bízást mondhatjuk: Petőfi Zoltán egyetlen nevezetessége az, hogy Petőfi Sándornak volt a fia. Végzete is az volt, hogy ezt nagyon jól tudta. Mivel ez a vér folyt benne, a történelemnek vele is foglalkoznia kell. De hozzátehetjük, hogy Déri jelen derék munkájával ki is merítette azt, amit Petőfi Zoltánról tudnunk érdemes.”² „Irányi István Petőfi Zoltánról szóló kötetében is elsődleges érdeklődéssel azokat a részeket keressük, olvassuk, melyek közvetlenül – ha csak villanásnyira is – magára Petőfire vonatkoznak.”³ A mindössze huszonkét évre terjedő, rövid élet az apa – egyébként nem sokkal hosszabb – pályájához mérve csak méltatlan utójátékként került elő, az irodalmi működés erőteljes leminősítése pedig látens módon mindig az atyai életmű értékéhez viszonyítva, s nem az egykorú – azaz az 1860-as évekre jellemző – irodalmi nyilvánosság igényeihez mérve mondatott ki. Az apa-fiú viszonylat azonban aligha ragadható meg termékenyen az „ideál” és a „méltatlan örökös” dichotomikus sémájában: ha Petőfi Zoltán rövid életének jellegzetes konfliktusait próbáljuk meg újragondolni, akkor módosítanunk kell az alapkérdést is. Egy társadalomtörténeti értelmezés fókuszába inkább Petőfi Sándor családalapítását érdemes állítani, hiszen Petőfi Sándor házasságának és életformájának sajátosságaiból sok minden következett a családfenntartó nélkül maradt családra nézvést is. A család történetének tanulságai talán új fénybe vonhatják Petőfi Zoltán életének ismert tényeit is, s fordítva: Petőfi Zoltán rövid, a hivatalos nagykorúsítás előtt megszakadt pályafutása utólag is sok mindent érthetővé tehet apja életének kudarcaiból.

Petőfi Sándor családalapításának anyagi háttere jórészt bizonytalan volt; ezt jól érezte a majdani após, Szendrey Ignác. Az uradalmi magánszolgálatban álló Szendrey nemessége – bármennyire is büszke volt rá – nem volt minden kétely nélküli, birtokkal sem rendelkezett, ráadásul felesége is polgárlány volt csupán. Ilyenformán társadalmi presztízisének növelését egyedül leányai sikeres kiházásításától remélhette: számára tehát a kívánatos vő-jelölt a Júlia mellett valóban felbukkanó Uray Endre alszolgabíró lett volna. Nem csodálható tehát, hogy Szendrey Ignác komolyan ellenezte lányának és Pető-

* A társadalomtörténetészeket tömörítő Hajnal István Kör elmúlt évi konferenciáját 2001. augusztus 24–25-én tartotta Gyulán „Gyermek a történelemben” címen. A rendezvény szervezője és házigazdája a Békés Megyei Levéltár volt. Összeállításunkban a konferencia anyagából adunk ízelítőt. (A szerk.)

** A tanulmány végleges változatának kialakításakor nagyban támaszkodtam Kerényi Ferenc szíves szöbeli megjegyzéseire; ezúton is köszönöm a segítségét.

¹ Déri Gyula, Petőfi Zoltán, Bp., 1909, Petőfi-Könyvtár 15.; Irányi István, Petőfi Zoltán életpályája, különös tekintettel Békés megyei, szarvasi éveire, Szarvas.

² Gálos Rezső recenziója Déri könyvről: Századok 1910, 837–838.

³ H. Törő Györgyi recenziója Irányi könyvről: ItK 1965, 528–529.; az idézet: 529.

finek az egybekelését – inkább az a figyelemre méltó, hogy tartózkodott azoktól a végletes lépésektől, amelyekkel valóban megakadályozhatta volna az esküvőt.⁴ Ezt pedig nem kizárólag Júlia kitartása és állhatatossága magyarázza, hanem legalább ennyire az is, hogy Szendrey minden bizonnyal szerette a lányát, így a tiltásban sem ment el a végsőkhöz⁵ – párhuzamként gondoljunk ugyanis csak arra, hogy Petőfi egyik korábbi, 1845-ös lánykérése alkalmával az apa, Mednyánszky János gödöllői jószágkormányzó úgy utasította el a költőt, hogy leányát meg sem kérdezte.⁶

A Szendrey Júliával kötött házasság idején Petőfinek nem volt ingatlanvagyon vagy földtulajdona, s nem rendelkezett rendszeres jövedelmet biztosító állással sem. Amire mégis a családalapítást alapozhatta, az az 1840-es évek sajtónyilvánosságának új jelensége volt, amelyet Petőfi népszerűsége és termékenysége révén maximálisan ki tudott használni: mivel az írói munkát ekkorra már egymással konkurenciában álló sajtótermékek honoráriummal méltányolták, a folyamatos költői működés, amelyet Petőfi – hála szerencsés alkatának – különösebb megerőltetés nélkül el tudott érni, lehetővé tehetett egy többé-kevésbé rendszeresíthető jövedelmet.⁷ Petőfinek az egybekelés utáni pesti megtelepedése, az – egyébként Egressy Gábortól kiválasztott és Jókaival közösen fenntartott – lakás kibérelése, valamint a lakás berendezése is így vált lehetségessé.⁸ A sajtópiacot azonban rövidesen teljesen felforgatták a forradalmi események és az áprilisi törvények, s ez Petőfi családi életformájának a válságát is magával hozta: hiszen az az életstratégia, amelyre nőülését alapozta, nem tette lehetővé vagyon akkumulálását, ráadásul felesége 1848 márciusában teherbe esett, így hamarosan már a születendő gyermek felneveléséhez szükséges feltételeket is meg kellett teremtenie.⁹ Törvényszerűen sodródott tehát a hivatásos katonatiszti álláshoz, amely rendszeres fizetést ígért¹⁰ – s amely végső soron pusztulását is okozta. Halála, amelyet a kortársak jó darabig eltűnésként értelmeztek, ilyenformán anyagilag kilátástalan helyzetbe hozta feleségét és csecsemőkorú gyermekét: kizárólag ingóságokat hagyott hátra, amelyek azonban – amennyire a lefoglaláskor

⁴ Petőfi és Szendrey Júlia megismerkedésének eseménytörténetére l. Kerényi Ferenc, Petőfi Sándor élete és kora, Bp., 1998, 68. s következők.

⁵ Dienes András teljes joggal utalt arra, hogy „Szendrey egyébként sem az a zsarnok, akinek a Petőfi-irodalom képeli, roppant lágy ember.” Dienes András, Perújítás Szendrey Júlia ügyében, Az 1849/50-es évek adalékainak revíziója, ItK, 1962, 317. Déry Gyula évtizedekkel korábban úgy interpretálta Szendrey ingatlanszerzéseit is, hogy azok leányai családalapításával függtek össze: arra a hírre ugyanis, hogy megszületett az unokája, Szendrey Ignác 1848 decemberében Debrecenbe utazott, és vett egy 101 katasztrális holdnyi tanyát a Szepesi pusztán. Mivel idegen csak úgy szerezhetett földbirtokot a városban, ha van háza: ezért két házat is vett – egyet a Szent Anna (akkor Varga) utcában, egyet a Péterfia utcában. Ezeket a saját nevére voltak íratva. Déry szerint ugyanezt a taktikát követte aztán 1858-ban is, amikor másik lányát, Máriaát elvette Gyulai Pál és 1860-ban a házaspár Pestre költözött: amikor megszületett a gyermek, két házat vett Pesten. Egyet Gyulaieknek a Bástyá utcában, a régi Hét Bagolyt, a másikat ehhez viszonylag közel, a Sándor utca 17-ik számút, magának. (Déry Gyula i. m. 28–37.) Déry koncepciójának első részéhez, a debreceni ingatlanszerzéshez azonban hozzá kell tenni – erre Kerényi Ferenc hívta fel a figyelmemet –, hogy 1848 decemberében semmi nem utal az unokáról való gondoskodás szándékára: sokkal inkább a szabadságharc katonai válságának hatására történő, a Kossuth-bankóktól való megszabadulást is magában foglaló befektetésről lehetett szó.

⁶ Kerényi Ferenc i. m. 62–63.

⁷ Vö. Margócsy István, Petőfi Sándor, Kísérlet, Bp., 1999, Klasszikusaink, 48–74.

⁸ Vö. Kerényi Ferenc i. m. 90–91.

⁹ Vö. Törő Györgyi, Petőfi anyagi helyzete = Pándi Pál – Tóth Dezső (szerk.), Tanulmányok Petőfiről, Bp., 1962, 41–90.

¹⁰ Vö. Kerényi Ferenc i. m. 122–123.; l. még Kalla Zsuzsa, Petőfi Sándor politikusi képe 1848–1849-ben = Körmöczy Katalin (szerk.), A márciusi ifjak nemzedéke, „Nem küzdénk mi sem dicsőség- sem díjért”, Bp., 2000, 96–98.

a császári hatóságok készítette leltárból megítélhetők – nem voltak nagy értékűek, ráadásul addigra, amikor Szendrey Júlia 1850. április 24-én visszatért Pestre, hogy ezeket visszaszerezze, a tárgyak nagy részét a főállamügyészség már el is árvereztette.¹¹

Petőfi hagyatékának legértékesebb részét természetesen írói életműve képezte, csak hogy ez nem volt szabadon mobilizálható jövedelemforrás. Petőfi ugyanis az 1846. június 22-én kelt szerződés értelmében eladta Emichnek költeményei „összes és illetőleg második, ezer példányra terjedhető kiadását”, mondván: „Míg ezen ezer példányos kiadás egészen el nem kél: nincs jogom azt sem magamnak újra kinyomatni, sem másnak eladni.” Petőfi ekkor a szerződés értelmében 500 forintot kapott.¹² Ez a szerződés lett aztán az alapja a következő, 1847. június 26-inak, amely szerint Petőfi örökre eladta költeményeit, Emich pedig fizetett neki „egyszer mindenkorra (semel pro semper)” 1500 forintot, három egyenlő rátában; Petőfi arra is kötelezte magát, hogy ezentúl írandó verseit kötetben addig nem adja ki, amíg nem tesznek ki egy olyan nagy kötetet, mint az első kötet, s ezt a második kötetet is Emich jogosult kiadni – a költő ezért is kapott „egyszer mindenkorra (semel pro semper)” 2000 forintot.¹³ Petőfi ekkori élethelyzetében teljesen logikus üzletnek látszott, hogy verseit örökre, egy meghatározott összegért adta el egy kiadónak, csak hogy a rövidtávú haszon néhány év elteltével már igen nagy hátránnyá változott. 1849 után ugyanis ilyenformán Petőfi költői életműve sem jelenthetett komoly bevételt a családjának – leszámítva azt, hogy Emich, tartva magát a szerződéshez, a neki átadott kéziratok fejében 1850. június 29-én 200, július 20-án pedig (a Mezőberényből felhozott hagyatékra) újabb 130 pengőforintot fizetett Szendrey Júliának. A versek újabb kiadásának ráadásul ekkorra komoly akadályai lettek: az 1852-es kiadást, amely a cenzori beavatkozás miatt eleve nem tartalmazott teljes anyagot, elko-bozták, s csak 1858-ban jelenhetett meg először az 1847 és 1849 közötti versanyagot tartalmazó kötet.¹⁴ Nem csodálható, hogy az a vagyon, amelynek a gondozására majd

¹¹ Vö. Kerényi Ferenc i. m. 130. A vagyon lefoglalását a magyarázza, hogy Petőfi neve folyamatosan, már 1848 novemberétől azok listáján szerepelt, akik felségserzésben elmarasztalhatóak, s ilyenformán a megtorlás „célszemélyeinek” legszűkebb köréhez számítottak: vö. Hermann Róbert, *Megtorlás az 1848–49-es forradalom és szabadságharc után*, Bp., 1999, 10–14.

¹² Petőfi Sándor levelezése, Függelék (Vegyes feljegyzések, szerkesztői jegyzetek, dedikációk, másolatok, rajzok), Pótlás a kiadás korábban megjelent köteteihez, s. a. r. Kiss József és V. Nyilassy Vilma, Függelék: H. Törő Györgyi, Pótlás: Kiss József, Bp., 1964, Petőfi Sándor Összes művei VII., 638–639.

¹³ A szerződés szövegét l. Petőfi Sándor vegyes művei, útirajzok, naplójegyzetek, hírlapi cikkek és egyéb prózai írások, s. a. r. V. Nyilassy Vilma és Kiss József, Bp., 1956, Petőfi Sándor Összes Művei V., 170–171. Ennek a szerződésnek – szemben az előzővel – mindkét példány fennmaradt (uo. 249.), nyilván azért is, mert Emich számára fontos lehetett a megőrzése, hiszen ezzel bizonyíthatta minden kétséget kizáróan a jogát Petőfi műveinek a kiadására.

¹⁴ Az 1852-es, elkobzott kiadás egyetlen teljes példányát a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi: Petőfi újabb költeményei. 1847–1849. Egy kötetben. Pest, 1852. Emich Gusztáv sajátja. Az első olyan kiadás, amelynek a terjesztését engedélyezték: Petőfi Sándor újabb költeményei. 1847–1849. Pest, 1858. Emich Gusztáv sajátja. I–II. kötet; ennek későbbi edíciói: 2. jav. kiad.: 1861; 3. jav. kiad.: 1871; 4. jav. kiad.: 1873. A 3. és 4. kiadást már az Athenaeum könyvkiadóvállalat jelentette meg, amelynek az 1868-ban visszavonult Emich átengedte a Petőfi-költemények tulajdonjogát; az Athenaeum egyébként Emich fiainak vállalkozása volt: vö. Gárdonyi Albert, *Régi pesti könyvkereskedők*, Hetedik, befejező közlemény, MKszle 1929, 161–164.; Kiss István, *Az Athenaeum könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban*, Bp., 1980, 14–23. Petőfi költeményeinek kiadásairól l.: Petőfi Sándor összes költeményei (1838–1843), kritikai kiadás, s.a.r. Kiss József és Martinkó András, Bp., 1973, Petőfi Sándor Összes Művei I., 122–132. Megjegyzendő egyébként, hogy a Beimel és Kozma által kiadott »Alkotmányos nagy naptár az 1862. évre« c. kiadványt még 1862-ben is lefoglalták azért, mert az 1852-es, elkobzott kiadásban szereplő »Az apostol« c. elbeszélő költeményt újraközölte: vö. Mályuszné Császár Edit (kiad.), *Megbíráltak és bírálók*, A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867), Bp., 1985, 591–592.

gyámot kell kinevezni Petőfi Zoltán mellé, végső soron nem a Petőfi-művek honoráriumából állt össze: a nyilvános működését 1858-ban újrakezdő Magyar Tudományos Akadémia Petőfi összes költeményeinek ítélte az első 1000 forintos nagydíjat, s ez volt az az összeg, amelyet az árvaszék kezelésébe adtak.¹⁵

Ez azonban majdnem egy évtizeddel későbbi esemény, mint Petőfi halála, ráadásul ez is függvénye volt az Akadémia legitimitásának – ezenkívül pedig csak szórványosan, néhány újraközlés alkalmával érkezhettek pénz bizonyos Petőfi-művekért honoráriumként; ilyen eset volt például az, amikor 1864-ben a Coriolanus-fordítást – Arany János kezdeményezésére – fölvtették az akadémiai Shakespeare-összkiadásba.¹⁶

Aligha csodálható tehát, hogy Szendrey Júlia miképpen reagált férje eltűnésének hírére. Gyermekét Erdődön apjára bízva, úgy indult neki férje felkutatásának, hogy végrendeletként is felfogható levelet hagyott hátra a fiának; apját pedig arra kérte, hogyha nem térne vissza – ez az aggodalom az egykori erdélyi hadszíntér közbiztonságának bizonytalansága miatt nem volt alaptalan –, akkor tízéves korában adja Zoltán kezébe ezt a levelet. Sokatmondó, hogy ebben a pár sorban a fiú egyetlen örökségeként a Petőfi nevet említette.¹⁷ Amikor – Erdélyből visszatérve – 1850 áprilisában Zoltánnal együtt Pestre utazott, eleve szívességből fogadták be (Garay Jánoséknál lakott), s tartózkodási engedélye lejártával el is kellett volna hagynia a fővárost – ezzel pedig annak lehetősége is elenyészett volna, hogy Petőfivel közös életének maradékát, az ingóságokat vissza tudja

¹⁵ A törvényszék 1858. nov. 30-án Petőfi Istvánt nevezte ki gondnoknak, aki ezt a tiszteletet 1869. márc. 2-ig töltötte be. A német nyelvű jegyzőkönyv vonatkozó részlete Déry Gyula magyar fordítása szerint így szól:

„4948. sz. Jegyzőkönyv. Kelt Pesten 1859 március 10-én. Petőfi István elvállalja a gyámságot Petőfi Zoltánra vonatkozólag. 4948. sz. November 30-án. 1858. Petőfi Istvánt az árvaszék Petőfi Zoltán gyámjává nevezi ki. Egyszersmind utasítja a pénztárt, hogy 958 frt 65 kr. takarékkönyvet váltsa be, az összeget vegye át és kezelje. 4948. számhoz. Deczember 29-én megjelenik Szendrey Júlia Horváth Árpádné Pestváros árvaszéke előtt, fiának Petőfi Zoltánnak gyámsági ügyében.” Az elhunyt neve, halála napja és helye: „Alexander Petőffy, gestorben im Jahre 1848.” Maradt-e végrendelet, vagy vagyon és kinek a kezében?: „Végrendelet nincs. A magyar akadémiától 913 frt 20 kr.-t kapott, amely összeg takarékpénztárban van. A takarékkönyvet a kiskorúnak anyja egyidejűleg átadja, amiről hivatalos nyugtát kér. Magyarul írta alá: Horváth Árpádné Szendrey Júlia sk.” (Déry Gyula i. m. 52–53.)

¹⁶ Ez ügyben Arany János írt levelet 1864. dec. 21-én Petőfi Istvánnak mint gyámnak, mondván: Petőfi fordítását akarják felvenni az akadémiai Shakespeare-összesbe, s a tulajdonjog Zoltánt illeti. (A levél kézírata: OSzK Kt. Fond VII. Petőfi Sándor. 106. szám) Sürgős válasz kellett, mert dec. 28-án tárgyalta az Akadémia a kérdést. Késve kapták azonban meg Arany levelét: „...bizonyosan a postán van valami ostoba, ki soha sem nézi meg az utolsó postát. Így történt ez Arany Jánosnak Pista bácsihoz [ti. Petőfi Istvánhoz – Sz. M.] szóló levelével is melyben Arany meg kérdi, vajon bele egyezike Pfeifer indítványába mely szerint én is ő is 100 frtot kapnánk Coriolánért; s a levélben Arany fölkerlte Pista bácsit hogy rögtön feleljen mert szeretné ha a gyűlésre már bizonyosat tudna, mi a levelet csak 6 nap múlva hogy írták s a gyűlés előtt egy nappal kaptuk meg, s így a válasz oly hamar meg nem érkezhett. – (Pista bácsi beleegyezett.)” Petőfi Zoltán édesanyjának, Csákö, 1864. dec. 30. (OSzK Kt. Fond VII. Petőfi Sándor. 132. szám; idézi: Irányi István i. m. 37).

¹⁷ A levél dátuma: 1850. ápr. 4.; teljes egészében így szól: „Kedves fiam! E sorok az első és utolsó, melyeket anyád hozzád intéz; midőn elolvasad e szavakat, már akkor sem apád, sem anyád. Egyetlen örökségedül nem birsz tőlük egyebet, csak nevedet: de azt ne feledd el soha, hogy e név: Petőfi! Apád naggyá, fényessé tév; te legalább őrizd meg minden szennytől, minden folttól. Emléklül hagyom itt neked ez ide mellékelt haját. Míg ereklyeként őrized, jele leend, hogy nem vagy méltatlan szülőidre; ha egykor nem birna becsücsel előtted, égesd el és változtasd el nevedet, mert ha nem leend szent előttem apád, anyád emléke, úgy csak bitorlója vagy nevőknek; akkor csak vérök lenne a tiéd, de lelkek idegen maradna tőled. Legszentebb áldása anyádnak tegyen jóvá, boldoggá!” (Szendrey Júlia ismeretlen naplója, levelei és halálos ágyán tett vallomása, Kiad. Mikes Lajos és Dernői Kocsis László, Bp., 1930, 75–76.)

szerezni. A gyermek eltartásának egyetlen lehetőségét ekkor az jelentette, ha visszatér apja házába; alternatívának és a Pesten maradás egyedüli módjának az a hirtelen felkínálkozó esély mutatkozott, amelyet Horvát Árpád házassági ajánlata villantott fel. A kortársaktól sokat – s megjegyzem: indokolatlanul sokat – kárhoztatott házasságra pedig éppen a tartózkodási engedély lejárta előtti napon, 1850. július 21-én került sor, ami jól mutatja a menekülési jellegét. Szendrey Júliának ugyanis – az anyagi feltételek hiányában – nem adatott meg a „nemzet özvegyének” morális példaképpé magasztosított szerepe: Batthyány Lajosné azért is tehette meg, hogy újraházasodás nélkül, férje mártír-ságának élő emlékműveként jelenjen meg a nyilvánosság előtt, mert – bár a Batthyány-vagyont lefoglalták – a Zichy-rokonság segítségével mindezt át tudta hidalni.¹⁸ Ráadásul Szendrey Júlia láthatólag soha nem is kívánta az önálló nő pozícióját; ezt jól mutatja az a jóval későbbi eset, hogy amikor a Horvát Árpáddal kötött házasságának megromlása után, immár halálos betegen külön költözött férjétől, az apjának szánt, de hozzá el nem juttatott levelében azért vetette föl a református vallásra való áttérés révén elérhető válás lehetőségét, hogy férjhez mehessen az őt támogató, fiatal Tóth Józsefhez¹⁹ – vagyis még ekkor is egy újabb házasság keretében, s nem egyedülálló nőként képzelte el rövidesen úgyszólván befejeződő életét.

Mindehhez azt is hozzá kell számítani, hogy szemben a demonstratív módon kivégzett vértanúkkal, akiknek özvegyei közül például Damjanich Jánosné Csernovits Emília számára a mártírözvegy szerepe jól betölthető társadalmi pozíció volt,²⁰ Petőfi halálának körülményeit a bizonytalanságok uralták.²¹ Ilyenformán fia árvasága és felesége özvegyi mivolta sem lehetett egyértelmű,²² s föl sem vetődött valamiféle kollektív segélyezés lehetősége. Annál is kevésbé, mert az már eleve csak későbbi történeti jelenség (s felfogható

¹⁸ Batthyány Lajosnének a férje újratemetésén betöltött szimbolikus szerepéről l. Stéfán Ildikó, Gróf Batthyány Lajos halála és temetése, *Sic itur ad astra*, 1993, 2–4. szám, 13–14., valamint Urbán Aladár, Gróf Batthyány Lajos emlékezete, *Aetas*, 2000, 1–2. szám, 138–141.

¹⁹ A levél dátuma: 1868. aug. közepétől végéig, heteken át; újraközölte: Pethő György, *Közletről, Irodalmi forgatókönyv és dokumentumok Szendrey Júlia és Petőfi Zoltán életéből 1850–1870*, Bp., 1984, 160–167.

²⁰ Ezzel kapcsolatban l. még Dienes András i. m. (1962) 318., valamint Urbán Aladár i. m. 141.

²¹ Vö. Ferenczi Zoltán, *Petőfi eltűnésének irodalma*, Bp., 1910, (*Petőfi-Könyvtár XXIV. füzet*); Kiss József, *A szibériai legenda mint a naiv népi Petőfi-kultusz terméke*, *ItK*, 1990, 323–340.

²² Ezt jól mutatja, hogy Petőfi halálának tényét alapvetően csak Szendrey Júlia 1850. júl. 21-i nyilatkozata mondta ki, s ekkor is az újrasházasodás előfeltételeként volt szükség a nyilatkozat megtételére: „Az egyház kívánságára, részéről terhelő felelősség elhárítása végett kijelentem, hogy legszorgalmasabb fürkészéseim és bizonyítást adó adataim tökéletesen meggyőzőnek a felől, hogy Petőfi Sándor az erdélyi csatákban elesett.” (közli: Dienes András, *Petőfi a szabadságharcban*, Bp., 1958, 374–375.; fotómásolata: uo., *Okmányok LXXI. tábla*) Mindennek ellenére még 1854-ben (!) is Scitovszky János hercegprímás – Albrecht főherceg kezdeményezésére – kénytelen volt vizsgálatot indítani annak kiderítésére, hogy Szendrey Júlia nem egy álcázó manőver keretében ment-e újra férjhez: „F. év január hó 18-án kelt Z 1106/194. sz. átiratában császári fenséged kegyeskedett figyelmemet felhívni bizonyos híresztelésektől felmerülő kéte-lyekre Petőfi, a költő halála és ezzel kapcsolatban állítólagos özvegyének Horváth Árpád professzorral már megkötött házasságának érvényessége felől. Ennek következményeként az illetékes pesti plébánost igen gondosan kérdőre vontam és felvilágosítást adtam magamnak mindazon okokra nézve, amelyek őt a kérdéses házasság megszentelésére indították. – Azonban a folyó hó 18-án elem terjesztett ügyiratokból kiviláglik, hogy nevezett plébános a foganatosított eljárás esetében teljesen körültekintő módon csak akkor fogott hivatása teljesítéséhez, miután Petőfi, a költő haláláról erkölcsi bizonyosságot nyert, melyet a szemtanúk nyilatkozatai szolgáltattak, úgyhogy özvegye házasságának érvényessége felől semmi kétség nem forog fenn...” (uo. 377–378.)

az írói szerep társadalmi értelemben vett professzionalizálódásának fejleményeként is), hogy bizonyos, jelképpé emelt alkotók halála után országos gyűjtés indult el az árvák felsegélyezésére.²³ Az első ilyen eset a Garay-árvákat támogató segélyezés volt (Garay János 1853. november 5-én hunyt el),²⁴ amely után 1854-ben Pompéry János vetette föl a Pesti Naplóban a szervezeti állandósulás szükségességét. Bár a felhívásra jelentkeztek támogatók, maga az Írói Segélyegylet – hatósági tilalom miatt – csak 1861-ben alakulhatott meg: első elnöke gróf Károlyi István, helyettese báró Eötvös József, ügyvezető titkára Pompéry János, titkára pedig 1862. július elején Gyulai Pál lett, aki 1877 végéig töltötte be ezt a tisztséget.²⁵ A hivatalos megalakulás előtti legfontosabb akcióvá azonban az 1855-ben elhunyt Vörösmarty Mihály árváinak fölsegélyezése vált; ennek az élére Deák Ferenc állt. Ezt a gyűjtést azonban csak magánakcióként engedélyezték, a nyilvános hirdetéseket megtiltották – a végső bevétel azonban így is igen tetemes összegre rúgott: nagyjából 110 000 forintot hozott.²⁶ Hasonló segélyakciókra azonban 1849-ben vagy 1850-ben nem került – s a fentebbiek értelmében: nem is kerülhetett – sor Petőfi Zoltán érdekében: hiányzott a halál bekövetkeztének egyértelmű bizonyítéka, valamint a temetés aktusa is elmaradt. Szendrey Júlia új házassága ilyenformán a családi válság feloldásának egyetlen lehetséges eszköze lehetett – annál is inkább, mert hiszen az asszony férjének családjától sem kaphatott semmiféle segítséget: Petőfi szülei ekkor már nem éltek, egyetlen sógora, Petőfi István pedig csak 1856-ban térhetett vissza a kényszersorozásból.

Petőfi Zoltán felnevelésének keretét ilyenformán 1850-től a Horvát Árpáddal kötött házasság adta. A nevelése azonban nem kizárólag – sőt, egy idő után nem is elsősorban – az anyja és a mostohaapja mellett zajlott le: 1858-ban, amikor beiratták a piarista gimnáziumba, Garayéknál lakott, amikor pedig megbukott, Csákóra került Petőfi István mellé, aki ekkor itt volt gazdatiszt. A kortársak vagy a későbbi visszaemlékezők ebben – nem utolsósorban a Szendrey Júlia-ellenességre alapozott, morális töltetű narratíva hatására – a gyermek elhanyagolásának és a hűtlenségnek ékes bizonyítékát látták.²⁷ Csakhogy Zoltán láthatólag minden esetben olyan helyre került, ahol régi, még a Horvát Árpáddal kötött házasság előtről ismert, s Petőfihez érzelmileg is kötődő emberek veték körül – s ez arra enged következtetni, hogy Szendrey Júlia rendkívül fontosnak

²³ Megjegyzendő, hogy olyan, más típusú gyűjtésekre is van párhuzamos példa, amelyek nem a hátramaradott családtagokat kívánták segélyezni: ilyen volt pl. a Melanchton németországi szobra javára Magyarországon is elindított gyűjtés (Pesti Napló 1857. aug. 4.) és az Obernyik Károly sírja javára indult gyűjtés (Magyar Sajtó 1855. nov. 24.).

²⁴ A felhívást l. Ney Ferenc, Búcsúszózat Garay János hamvaihoz s felhívás az elhunynak mindenrendű barátaihoz, Hölgyfutár 1853. 971., valamint: Divatcsarnok 1853. 65. sz. 1301–1304 és Pesti Napló 1853. nov. 9. 1100. sz.

²⁵ Az Írói Segélyegylet története mind ez ideig nincs alaposan megírva; bizonyos információk és források: Gyulai Pál, Bírálatok – Cikkek – Tanulmányok, s. a. r. Bisztray Gyula és Komlós Aladár, Bp., 1961, A magyar irodalomtörténet-írás forrásai 5., 523–538. Az ehhez kapcsolódó jegyzetek: 660–661.

²⁶ A gyűjtés történetére l. Kristóf György, Deák Ferenc két levele gróf Mikó Imréhez a Vörösmarty-árvák segélyezése ügyében, ItK, 1932, 184–186.; László József, Iratok a Vörösmarty halálával kapcsolatos események történetéhez, ItK, 1955, 466–473.; Nagyrevi György, A Vörösmarty-árvák javára indított gyűjtés története, It, 1958, 113–122.

²⁷ Ezt példázza Karacs Teréz visszaemlékezése is: Karacs Teréz, Petőfi Zoltánról = Teleki Blanka és köre, s. a. r. Sáfrán Györgyi, Bp., 1963, 210–211. A kézirat lelőhelye: OSzK Kt. Fond VII. Petőfi Sándor. 123. szám. Az itt található kísérőlevél dátuma (Kunhalas, 1883. márc. 15.) alapján egyébként a szöveg keletkezési ideje is behatárolható.

tarthatta a gyermek identitásában megőrizni apja emlékét. Ez motiválhatta azt is, hogy amikor Zoltán mellé gyámot kellett kinevezni, erre a feladatra Szendrey Júlia Petőfi Istvánt – s nem például a férjét, Horvátot – kérte föl.²⁸ A nevelés helyszínének megválasztását befolyásolhatta Zoltán valóban gyöngye testalkata is. A végül is halálát okozó tüdőbajra való, korán megmutatkozó hajlam – a fennmaradt levelekből kitetszően – önmagában is indokolhatta a levegőváltozást: ebből a szempontból tanulságos, hogy Garay Gizella, Garay János leánya szerint Zoltán azért járt tőlük, s nem otthonról a piaristákhoz, mert így télvíz idején kevesebbet kellett gyalogolnia;²⁹ Zoltánnak a csákoí tartózkodások idejéből származó, anyjához és mostohatestvéréhez írott levelei pedig többnyire a jó levegő és a természetes életmód kedvező élettani hatásairól, a köhögések csillapultáról is beszámolnak. A nevelésnek ez a módja – amennyire meg tudom ítélni – egyébként nem tűnik kivételesnek a XIX. század közepén, tekintettel arra, hogy a fiú soha nem idegeneknél volt gyermekkorában; voltaképp ugyanezt figyelhetjük meg már az apának, Petőfi Sándornak a korai éveiben is, noha neki mind édesanyja, mind édesapja élt: a kisfiú öt és fél évesen (!) már nem otthon, szüleivel lakott, hanem Kecskeméten, a rokon Hrúz Mihály házában.³⁰ Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a rendelkezésünkre álló források alapján nem is lehet elkészíteni Petőfi Zoltán pontos itineráriumát, így megítélhetetlen, hogy édesanyjával, mostohaapjával és féltestvéreivel hányszor és milyen gyakorisággal találkozott egyáltalán – így az elhagyatottság toposzával is csínján kell bánnunk. Ám van még egy, számításba veendő tényező is: ez pedig az anya házasságának megromlása, amelynek folyamatát nem tudjuk nyomon követni. Kérdéses, hogy a lefojtott belső feszültségek először mikor s milyen erővel mutatkoztak meg, hiszen a válság létét csak retrospektíve s akkor is kizárólag az egyik oldalról tudjuk megragadni.³¹ Szendrey Júlia ugyanis 1867-ben, már halálos betegségének, a méhráknak utolsó szakaszában különköltözött a férjétől³² – ám még ez a gesztus sem volt egyértelmű jelzés a nyilvánosság számára a házasság végső felbomlásáról, hiszen mind Horvát Árpád, mind Szendrey

²⁸ 1858-ban a Magyar Tudományos Akadémiától nagydíjként érkezett összeget az árvaszék kezelésébe adták, és ezért volt szükség gondnokra. Szendrey Júlia kérte föl meghatalmazással Petőfi Istvánt gondnoknak 1858. dec. 29-én (a meghatalmazást I. OSzK Kt. Fond VII. Petőfi Sándor. 39. szám). A törvényszék ezután Petőfi Istvánt ki is nevezte gondnoknak, aki ezt a tiszteletet 1869. márc. 2-ig töltötte be, amikor is megbízatásáról lemondott. (vö. Déri Gyula i. m. 52–53.)

²⁹ „A Horváth-család a Hársfa-utca 2-ik számú házban lakott és a kis Zoltánnak a hosszú kerepesi-uton meg a hatvani-utcán át kellett volna naponként kétszer oda-vissza gyalogolni, ami a már akkor is nagy utcai forgalom mellett nem lett volna éppen veszélytelen. Ezenkívül a tél is küszöbön állt, és az anyja a meghűléstől is féltette Zoltánt, aki nem volt valami izmos gyerek. Garayék abban az időben a mai Harisbázár helyén állott házban laktak, szemben a piaristák rendházával. Garay Gizellától, a költő leányától tudja e sorok írója, hogy a két család abban az időben is mindennapos volt egymásnál, a kis Zoltánt mindnyájan becézve szerették, az iskolába járás veszedelmeit is közösen tárgyalták, és közösen határozták el, hogy a fiú nem a Hársfa-utczából fog iskolába járni, hanem Garayéktól. Senki nem gondolta akkor, hogy ebből okos és célszerű intézkedésből is később az anya szeretetlenségét fogják némelyek kiolvasni, megrovások közt hirdetvén: íme Szendrey Júlia annyira nem szerette a Petőfi Sándor fiát, hogy nem is tűrte meg maga mellett, hanem már tíz éves korában kiadta a házból, idegenek közé!” Déri Gyula i. m. 51.

³⁰ Vö. Kerényi Ferenc i. m. 15–16.

³¹ Innen nézvést viszont elgondolkodtató, hogy Zoltán egyik, csákoí tartózkodása alatt keletkezett, 1863-as (!) levele ezekkel a sorokkal zárul: „Hogy van édes apa, nem haragose? mitől függ jólétetek, csókolom s tisztelem őt.” Petőfi Zoltán édesanyjának, Csáko, 1863. aug. 23. (OSzK Kt. Fond VII. Petőfi Sándor. 132. szám).

³² Vö. Mikes Lajos szavaival: Szendrey Júlia i. m. 220–221.

Ignác vigyázott arra, hogy erre formailag semmi se utaljon.³³ Ráadásul Szendrey Júlia hagyatéka, amely félreérthetetlen információkat tartalmazott a megromlott házasság szubjektív nézőpontú interpretálásáról, nem utolsósorban a botrányt eltakarni igyekvő Gyulai Pálnak is köszönhetően, 1930-ig, Mikes Lajosék kiadványáig publikálatlan maradt.³⁴ Pedig Szendrey Juliának a férjéhez intézett utolsó üzenete, amelyet bizalmasának, Tóth Józsefnek diktált le, figyelemre méltó adalékokat tartalmaz. Eszerint ugyanis a házasság megromlása egyedül Horvát Árpádnak volt köszönhető, pontosabban annak, hogy a szexualitásról eltérő fogalmai voltak férjnek és feleségnek. Ahogyan Szendrey Júlia fogalmazott: „...kereken tagadtam azon elv jogosultságát, melyet ő, mint férj, rám erőszakolni akart”, hogy: „az asszonynak nincs más kötelessége, mint a férj kéjvágyát kielégíteni” s hogy: „az asszonynak e kielégítésben lehet s kell lenni csak boldognak lenni stb. stb.” (...) ...nem kellett-e magamtól ez embert épen oly utálattal eltaszitanom, mint a mily gyöngédséggel viseltettem iránta életemnek a legszerencsétlenebb szakában, midőn – szavai után ítélve – benne megmentőmre véltem találhatni, s nem másra, csak egy kéjenc állatra találtam?! (...) s hogy még is oly sokáig – bár többé nem mint férj és feleség – tudtam tűrni társaságát: erőt erre csupán gyermekeim iránt érzett lángoló szeretetem (melyet ugy hiszem, ő sem fog tőlem megtagadhatni) adott. Avagy hogyan hagyhattam volna el őket kisebb korukban, hogyan bizhattam volna oly atyára, ki egy izben így nyilatkozott: „Jól van, hagyj el, de gyermekemet inkább megfojtom, mintsem kezemből, ha ezt a törvény úgy kívánná – kiadjam.” (...) Engemet Sándorom emléke és oly sokszor kigunyolt olvasmányaim, de »főképen« szívem felvilágosítottak arról, hogy egy nő több mint »csak asszony«, és ha megbocsáthatlan vétkem az volt, mert nem tudtam és nem akartam annyira elaljasodni, megtagadni nememet, hogy megfélelkezve minden női szeméremről és finomságról: egy a férj előtt oly kedves, de – erősen hiszem – minden művelt szívre és nemes lélekre undorító fotograf képgyűjteményben tudjak gyönyörködni, s azokat a férjjel óráig elnézni: mondom, ha ez volt (a mint hogy úgy van) megbocsáthatlan vétkem: ezért pirulni vagy bocsánatot kérni soha sem jutott eszembe s e vétkemre most halálos ágyamban is büszke vagyok.”³⁵ Mivel nem ismerjük a másik fél, Horvát Árpád interpretációját, természetesen eldönthetetlen, milyen mértékben tekintendő igaznak ez a vélemény. Lényeges körülmény azonban, hogy az ezekből a sorokból is kitetsző normasértés megmaradt a privátszféra határai között: Szendrey Júlia erről csak halála előtt, mintegy végső elszámolásként nyilatkozott, s feltehetőleg ekkor is csak azért vont be egy harmadik személyt (a lejegyzőt, Tóth Józsefet), mert maga már nem tudott felülni és írni. Éppen a szeméremnek, a titkolásnak a szándéka miatt nem lehet eldönteni, hogy vajon Zoltánnak a másokhoz való elutaztatása nem ennek a stratégiának volt-e a része: azaz Szendrey Júlia meg akarta kímélni ugyan a fiát a házasság – számunkra csak utólag manifesztálté váló – jelentős konfliktusaitól,³⁶ ám anélkül, hogy bármi árulkodott volna a mélyülő válságról.

³³ Szendrey Ignác 1867 nyarán vásárolta meg a Képiró u. 4. számú házat, a Hét Bagolyt; a ház egy részét Horváték részére foglalták le. Horvát ugyanakkor kibérelt egy lakást az Országút 11. számú ház harmadik emeletén; Horvát vette bérbe a Zerge u. 13. számú ház 14. számú lakását is, de Szendrey Júlia számára. (Irányi István i. m. 128.)

³⁴ Vö. Kerényi Ferenc i. m. 130–131.

³⁵ Kézirata: OSzK Kt. Fond VII. Petőfi Sándor 192. szám; megjelent: Szendrey Júlia i. m. 184–186.

³⁶ Csak óvatosan és jegyzetben kérdezem meg, tudván, hogy aligha válaszolható meg a kérdés: ezeknek a konfliktusoknak nem lehetett-e szerepe pl. abban is, hogy Szendrey Júlia és Horvát Árpád egyik közös gyermeke, ifj. Horvát Árpád, aki egyébként Zoltán távollétének idején szüleiével élt, 32 éves korában, morfinistaként lett öngyilkos? Ifj. Horvát Árpád gyászjelentését l. OSzK Kt. Fond VII. Petőfi Sándor. 142. szám; életrajza: Szinnyei József, Magyar írók élete és munkái, IV., Bp., 1896, 1140–1141.

Petőfi Zoltán életének egyik állandósuló, jellegzetes konfliktusforrása az ismétlődő iskolai kudarcokban ragadható meg: a fiú többszöri iskolaváltása is ezekkel magyarázható. Ebben egyébként nem is tért el az apai mintától, hiszen Petőfi Sándor éppúgy nem fejezte be az iskoláit, mint ahogy fia sem jutott el az érettségiig; ám Zoltán környezetének reakciói (anyja, nagypja és gyámja mellett idesorolható mostohaapja éppúgy, mint az anyja nővérét feleségül vevő Gyulai Pál is) arra enged következtetni, hogy a nemzedéknyi idő elteltével másképpen értelmezték a tanultság fontosságát. Nyilván azért is, mert Zoltán körül már másféle mintaadó társadalmi környezet sejlik föl, mint annak idején apja körül – ez a módosulás is magyarázhatja azt, miért kapott Zoltán olyannyira kevés méltánylást családjától mindahhoz (színészet, versírás), amit pedig az apai minta is hitelesíthetett. Zoltán színészi kísérleteiben különösen jól látszik a színháztörténeti korszakváltás: apjának színészi kísérletezése a vándorszínészetnek az állandó társulattal rendelkező, pesti kőszínház megteremtése felé mutató időszakára esett, s a színészi tehetség kritériuma ekkor a szerepkörökre képesítő alkat meglétével vagy hiányával volt azonos – Zoltán pályára lépésekor azonban már kétségtelenül tanulható s tanítható, speciális képességeket is igénylő mesterséggé kezdett átfajlódni a színészet: ne feledjük, 1865 elején már megnyílt gróf Festetics Leó igazgatása alatt a Színészeti Tanoda is, amelynek létrejöttével a Zoltán színészi képességeit érintő egyik, 1867-es cikk még mindig a természet és a hang megfelelő mivoltán méri le alkalmasságát,³⁷ addig Blaha Lujza szeretetteljesen ugyan, de egyértelműen tehetségtelennek minősítette visszaemlékezésében – s szót sem ejtett arról, hogy ez alkatából és orgánumból fakadt volna.³⁸

Mivel Zoltán élete apja rokonságának színhelyeire vezetett vissza, így a fiú serdülő- és ifjúkorának színterei rendre azokra az alföldi területekre estek, ahol a mezővárosi-falusi human értelmiség kialakította és megszilárdította Petőfi Sándor költészete közösségi, kultikus befogadásának sémáit.³⁹ A Petőfi-kultusz korai szakaszának jellegzetes megnyilvánulásai helyet kaptak Zoltán életében is: pl. Szarvason – legalábbis Kicska Mór naplója szerint – helyi nevezetesség lett, sőt, nemcsak a magyarok, hanem az itteni szlovákok számára is,⁴⁰ a különböző iskolákban rendre találkozott olyan tanárokkal, akik – saját bevallásuk szerint – apjának is vagy tanárai, vagy személyes ismerősei voltak, 1867-ben meghívót kapott apja kiskunfélegyházi emléktáblájának felavatására,⁴¹ Jászai Mari 1868–

³⁷ Az Alföldi Hírlap 1867. nov. 30-i cikkében a következő áll: „...egy párszor már tőle kis szerepet hallhattunk s nem volt elfogódva. Azt hisszük, jobb színész most, mint az apja volt, a fiú pedig tetszetős arc s természettel is dicsekedhetik.” Pethő György i. m. 272.

³⁸ A debreceni időszakra utalva vissza: „Rokonszenves, kedves, derék fiú volt, de nem az, aminek mi fantáziánkban megálmodtuk, színésznek pedig éppen nagyon gyengécske volt az eszeme, de azért becéző szeretettel rajongtuk körül valamennyien, és úgy hiszem, hogy jól is érezte magát, amíg nyugtalan lelke körülből el nem szólította.” Pethő György i. m. 262.

³⁹ Erről I. Kerényi Ferenc, A Petőfi-kultusz korai szakaszának szociológiájából (1844–1867) = Kalla Zsuzsa (szerk.), Az irodalom ünnepei, Kultusz-történeti tanulmányok, Bp., 2000, A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 9., 198–203.

⁴⁰ Vö. pl. a következő részlettel. „Neve imponált: »Petőfi Sándor fia!« Ja! Petőfi Sándor egyetlen fiának lenni, nem bolondság, és hozzá még olyannak, mint Zoltán volt: Szép, szemrevaló gyerek volt ő. Mindig tiszta, színes magyar ruhában jól festett. A lányok és menyecskék nemcsak azért nézték, bámulták is, és az utcán visszafordulva kacsingattak felé, mert Petőfi Sándor fia volt, hanem mert »szép« volt.” Kicska Mór naplója; idézi: Irányi István i. m. 71.

⁴¹ L. Pethő György i. m. 271.

69 telén történt találkozásukkor azért jött izgalomba, mert Zoltán kezét megfogva Petőfi Sándor „eleven vérét” érinthette meg,⁴² és így tovább. Maga Zoltán is igazodott ehhez a kultikus szemlélethez: amikor 1870 augusztusában, nem sokkal halála előtt Szabadszálásra utazott Baranyai Sándorhoz, apja unokatestvéréhez, az ott megismert leánynak, Krisztinának azzal a megjegyzéssel ajándékozott egy kékköves gyűrűt: „Tinike, tartsd meg e gyűrűt az együtt töltött napok örök emlékeül, ez a gyűrű az apámé volt.”⁴³ Vagyis a gyűrű ajándékozásának szerelemvalló jellegét egy apjához kapcsolt és feltehetőleg fiktív eredettörténettel emelte szinte szakrális szférába, s ez nem is maradt hatástalan: a lány sokáig ereklyeként őrizte a gyűrűt. Ennek azonban az állt a háttérében, hogy Zoltánnak folyamatosan szembesülnie kellett azzal az ideállal, akit ő ugyan apjának nevezhetett, de akiről semmi konkrét emléke nem lehetett, s szerepmintaként is kizárólag ez a kultikus transzformált idol állt előtte, ennek kellett megfelelnie.⁴⁴ Talányos és természetesen eldönthetetlen kérdés, hogy a bohémság és az iszákosság sokat kárhoztatott vonásai a fiatal Zoltánban nem függték-e össze ezzel az azonosulási vágygal: hiszen a Petőfi-kultusz korai szakaszának szokásrendjében a bordalköltő Petőfinek jutott központi szerep,⁴⁵ s azt, hogy Petőfi Sándor nem volt korhely figura, hanem ez csupán egy irodalmi toposz szerepjátékként felhasznált eleme, kizárólag személyes találkozások alkalmával lehetett megtapasztalni.⁴⁶ Zoltánnak az apjához való sajátos viszonyát jól szimbolizálja a Szana Tamástól megöröklített anekdota: amikor az éppen Debrecenben színészkedő fiú azt mondta, hogy „Ami fizetésemből megmaradt, azt apám őrizetére bízom”, akkor apjaként a színház előcsarnokában álló Petőfi-szobrot nevezte meg. „Zoltán hatosokra váltva Petőfi szobrának talapzatába rejtette el fizetésének maradványait, s délutánonként mindig átszaladt, hogy felvegye a napi lénungot.”⁴⁷

Petőfi Zoltán tragikus életének egyik, kétségtelenül komoly hatótényezője az az árva-

⁴² A találkozás a szolnoki vasútállomáson történt; a teljes részletet is érdemes idézni: „Hasonlított Petőfi képeihez, de roppant sovány s sápadt volt. Nem akarta elereszteni a kezemet, mikor már beszállásra sürgettek. – Akkor éreztem először élő ember előtt akkora lelki felindulást, hogy megjedtem, mert nem tudtam, hogy micsoda. Mintha forró hullámok támadtak volna a mellemben és hajtották volna egymást neki a fejemnek; a halántékom lüktetett és a szemem megtüzesedett, a gondolatom megakadt – Petőfi! Petőfi eleven vérét érintem most kezemmel! Ha nem lettem volna Kassai felesége, vagyis feleség, aki a házasságot is olyan éktelen komolyan fogta föl, mint általában az életet – úgy visszafordultam volna, hogy ott élhessek, ahol Petőfi fia...” Pethő György i. m. 289.

⁴³ Pethő György i. m. 325.

⁴⁴ Többé-kevésbé erre utalt már Szücsi Józsefnek a Déry Gyula könyvről szóló recenziója is, még ha Szücsi – értelemszerűen – másféle tudománytörténeti kontextusban használta még a „kultusz” szót, mint a kultusz kutatás 1990-es években megindult hazai hulláma: „Élete [ti. Zoltáné – Sz. M.] szerencsétlen élet, melynek megrontásához önhibáin felül külső körülmények is hozzájárultak. A Petőfi-cultus éppen akkoriban érte el tetőpontját, az egész ország visszhangzott apja nevével. Látnia kellett, hogy közéletünk és irodalmunk legkiválóbbjai bizonyos kegyelettel tekintenek rá, vonásaiban apja vonásait keresik, gyermeki élnkségében apja lángszellemét s ezzel ellentétben éppen nem felhőtlen családi élet vette körül s éppen nem nyugodt viszonyok.” Budapesti Szemle 1911, 147. kötet, 156–159.

⁴⁵ Vö. Kerényi Ferenc (2000) i. m. 202.

⁴⁶ Szerepjáték és civil én egybemosásának olvasói gyakorlata kapcsán sokatmondó Kemény Zsigmond megjegyzése; Kemény 1846-ban, a személyes megismerkedés után jegyezte fel a következőket Petőfiről: „Felüldö, hogy Petőfiről a vidékeken közönségesen azt tartják, hogy öltözetében különc, borbarát és természetes költő minden műveltség nélkül. Ezen hírekből most legalább egyik sem igaz. Petőfi mindig vizet ivott, csinos öltözetben jelent meg, és az angol, francia s német irodalommal ösmeretes is beszélni is gyakran szokott franciául.” Kemény Zsigmond naplója, kiad. Benkő Samu, Bp., 1974, 145–146.

⁴⁷ Szana Tamás cikke a Magyar Szalon 1891–92-es évfolyamában jelent meg először; újraközzölve: Pethő György i. m. 255–261. Az idézet: 258–259.

ság volt, amely nem egyszerűen az apa hiányát jelentette, hanem az apának egy megszólíthatatlan és torz mércét közvetítő „szoborral” való helyettesítését; ebből a szempontból az a következetes anyai magatartás, amely Zoltán identitásának alapjává tette a „Petőfi Sándor fia” tételt, aligha segítette jelentősen az egyéni életút sikeressé tételét. Mint ahogy az is kérdéses, hogy Zoltán korai halálát valóban „korhelysége” okozta-e. Egyik régi szarvasi barátjának, dr. Kicska Emilnek a visszaemlékezése ezen a ponton azért igen lényeges, mert Kicska orvos volt; ő pedig így idézte föl 1870-es bécsi találkozásukat: „Csak ekkor néztem meg őt jobban a gyenge világosság mellett s megdöbbenéssel láttam, hogy az előrehaladott tüdőgümőkór képét mutatja. Akkor már jól ismertem ezt a képet a bécsi kórházakból.” Kicska arról is beszámol, hogy amikor megírta Petőfi Istvánnak, hogy Zoltán betegsége öröklött baj, a nagybácsi így válaszolt: „Betegségét nem örökölte, maga magának kicsapongása által szerezte.”⁴⁸ Vagyis az egykorú tudományos felfogásnak megfelelő orvosi vélemény⁴⁹ sem tudta módosítani a Zoltán életére rávetített önsorsrontás és önpusztítás metaforáit. Kicska Emil emlékezése különösen jól mutatja azt, hogy ez a narratíva végső soron abból táplálkozott, amit a rokonság (elsősorban Petőfi István, Horvát Árpád és Gyulai Pál) saját nevelési kudarcait áthárítandó, nemcsak hangoztatott, hanem írásban is rögzített;⁵⁰ mindehhez pedig különösen jól illettek Zoltán állítólagos utolsó szavai is, amellyel élettörténetét egy sűrítetttségében teljes életútként interpretálta, mondván: neki sikerült az, ami másnak csak öregkorában sikerül – meghalni végelgyengülésben. Ez a két elem – feltéve persze, hogy Zoltán „utolsó szavai” nem az előbbi állítások megerősítésére született, utólagos legendaképződés termékei – kétségtelenül sugallatos interpretációvá állt össze. Mindez mégsem fedheti el teljesen azt, ami Petőfi Zoltán rövid életének fennmaradt dokumentumait újraolvasva megrajzolható: Petőfi Sándor árvájának sorsa ugyanis nem csupán – sőt: nem is elsősorban – egy sajátos jellemhiba története, hanem az 1840-től 1870-ig terjedő évtizedek társadalomtörténeti és mentalitástörténeti folyamatainak több fontos tényezőjét teheti láthatóvá.

⁴⁸ Dr. Kicska Emil, Petőfi Zoltánról, Pesti Hírlap 1910. márc. 27., 73. sz., 90–94. Az idézetek: 92–93.

⁴⁹ FN 1. Megjegyzendő, hogy ugyanezen a véleményen van egy későbbi orvos is: Czeizel Endre – mit sem tudván egyébként dr. Kicska Emil cikkéről – szintén úgy vélte, hogy Zoltán örökölte apja hajlamát a tbc-re, s maga is tbc-ben halt meg; az átöröklés lehetőségét genetikai családvizsgálatok eredményeivel erősítette meg (Dr. Czeizel Endre, Aki költő akar lenni, pokolra kell annak menni?, Magyar költő-géniuszok testi és lelki betegségei, Bp., 2001, 74, 79–80.)

⁵⁰ Ezen a ponton talán nem fölösleges arra a ritkán emlegetett tényre sem emlékeztetni, hogy Zoltán mostohaöccse, Horvát Attila, akiről hasonló, korhelységét és javíthatatlanságát fölrová vélemények soha nem fogalmazódtak meg, alig élte túl Zoltánt: néhány évvel később, 1873. máj. 6-án, „hosszas szenvedés után”, 22 éves korában halt meg. A gyászjelentés a halál okáról ugyan semmit nem árul el, de Horvát Attila gyermekkori levelei szintúgy állandóan köhögésekről és betegségekről számolnak be, mint a Zoltánéi – nem lehetetlen tehát, hogy itt is tbc lehetett a halál oka (a gyászjelentést l. OSzK Kt. Fond VII. Petőfi Sándor. 142. szám).

Pukánszky Béla

Tizenkilencedik századi magyar neveléstan-könyvek gyermekszemlélete

**Embereszmény, gyermekkép és gyermekfelfogás
a tanítói kézikönyvekben**

Sok fontos részletet elárulnak egy adott korszak és kultúrkör gyermekkel kapcsolatos szemléletmódjáról azok a tankönyvek, amelyeket a jövőendő tanítók és tanárok számára írtak szerzőik. Ez érvényes a tizenkilencedik századi Magyarországon írt művekre is. Az oktatásügy felgyorsuló fejlődése miatt egyre nagyobb számban jelentek meg pedagógus-jelölteknek, gyakorló pedagógusoknak és általában a pedagógia kérdései iránt érdeklődő olvasóközönségnek szánt neveléstani kézikönyvek. Tartalmuk elemzésével hozzájárulhatunk a korszak neveléssel kapcsolatos mentalitásának rekonstruálásához.

A században közkézen forgó, népszerű magyar neveléstani tankönyvek és kézikönyvek közül három reprezentáns műnek a tartalmát vizsgáljuk. Kiinduló hipotézisünk a következő:

A) A pedagógiai kézikönyvek és tankönyvek műfaji sajátossága, hogy első fejezeteikben általában filozófiai-antropológiai síkon foglalkoznak az emberi nem általános sajátosságaival. E fejtegetések alapján azonban következtetéseket vonhatunk le a gyermekről az elméleti általánosítás eszmei síkján megfogalmazott korabeli elképzelésekről, rekonstruálhatjuk az illető szerző gyermekképét. A *gyermekkép* általában magában foglalja az *eszményítés*, sőt a *mítoszteremtés* mozzanatát is. Ezzel együtt *normatív* is: kifejezi, hogy milyen távlati cél lebeg a gyermek neveléséről-oktatásáról értekező mű szerzője előtt.

B) A kötetek gyakorlati nevelési módszertannal foglalkozó fejezeteiben, elsősorban a jutalmazás, büntetés praktikus kérdéseit taglaló részekben többnyire kendőzetlenül megfogalmazódik számos, a gyermekkel kapcsolatos vélekedés, érzelmek által is befolyásolt attitűdről árulkodó nevelési tanács. Ezek közvetlen információkkal szolgálnak a szerző gyakorlati *gyermekfelfogására* vonatkozóan. A gyermekfelfogás tehát *deskriptív*: a tapasztalati szinten létező, de megváltoztatásra ítélt sajátosságokat, jellemzőket, „gyermekhibákat” veszi számba.

A két síkon megjelenő elméletek, koncepciók együttesét az adott kor *gyermekszemléletének* nevezzük.

Szilasy János: A nevelés tudománya, 1827

Szilasy János könyve mérföldkő a magyar neveléstudomány történetében: olyan összefüggő, minden fontos témára kiterjedő elméleti rendszert tár olvasói elé, amelynek alkotóelemei szervesen illeszkednek egymáshoz. A mű aprólékos műgonddal megírt fejezetei mindemellett jó eligazítást nyújtottak a korabeli olvasóközönségnek a nevelés és tanítás gyakorlati kérdéseiben is.

A könyv gyermekkortörténeti szempontból különösen figyelemre méltó, mert az általa tükrözött szemléletmódban jól érzékelhetően szintetizálódik több korabeli pedagógiaelméleti irányzat legjellemzőbb gondolata. Szilasy így kezdi az ember filozófiai szintű nembeli sajátosságainak bemutatását: „Szemügyre vévén az embert látjuk, hogy azt a természetnek jóltevő Alkotója nemes tulajdonságok által különböztet meg más állatoktól¹. Őtet már testének alkotása, tagjainak hajlékonysága, egyenes termete, fejének fenhordozása különösen díszesíti: lelki tulajdoni pedig a földiek közül mintegy kiemelik, s valamely különös teremtménnyé teszik.” (Szilasy, 1827, I. 1.) A reneszánsz humanistáinak emberközpontúsága éled újjá ezekben a sorokban. Az emberségében mérhetetlen értékekkel és méltósággal rendelkező „uomo universale” humanista eszményét Szilasy a Christian Wolff-féle (1679–1754) képességlektan felfogásmódjával ötvözi össze, amikor az emberben potenciális képességeként szunnyadó „tehetségek” sokszínűségéről ír. Nyoma sincs e lelkes hitvallásban a bűnben fogant és bűnre hajlamos gyermek augustinusi-lutheri ideájának.

A magyar teológus-pedagógus osztja a felvilágosodás íróinak kikezdehetetlen hitét a nevelés lehetőségében és szükségességében. A gyermek nevelhető, sőt a gyermeket nevelni kell, mivel „hibásan gondolhatná valaki, hogy az ember tehetségei minden segítség nélkül magokra hagyatva is tökéletesen kifejtődnek”. Szükség van a nevelésre, mert „gyakorlás, művelés nélkül a testi erők ellankadnak, a tagok hajlékonyságokat elvesztik; gyakorlás, művelés mellett pedig a test erősödik, a tagok ügyességre, könnyűségre kapnak. Segítség, képzés (formatio) nélkül az elme meghomályosodik, az érző erő eltompul, az akarat tunya leszen; illendő képzés s segedelem mellett az elme felvilágosodik, az érző erő munkálkodik, s az akarat erőre kap.” (Szilasy, 1827, I. 2.) Az a felvilágosodáskorabeli „neveléskultusz” hatja át ezeket a sorokat, amelynek előképe már a humanizmusban, például Erasmus közismert szántóföld-metaforájában megfogalmazódott.

A nevelés célja Szilasy János felfogása szerint kettős: először is *jó ember*, azután pedig a *„társaságnak hasznos tagja”* neveltessék a növendékből. A „jó ember” célként tételezett fogalmának bekerülése a teleológiai fejtegetésekbe a klasszikus német idealizmus filozófiai irányzatának, s ezen belül is *Immanuel Kant* (1724–1804) közvetlen hatását sejteti.

Közismert tény, hogy Kant a nevelésnek rendkívül nagy fontosságot tulajdonított. „Az ember csakis a nevelés által válhat emberré. Semmi más, mint amivé a nevelés teszi” – olvashatjuk egyik fennmaradt pedagógiai előadásában. (Kant, 1901, 71) A nevelés célját Kant tehát az ember rendeltetéséből vezeti le; ez pedig nem más, mint felemelkedés az igazi erkölcsiség szintjére. Határozott állásfoglalás volt ez a felvilágosodás korának olyan etikai rendszereivel szemben, amelyek az ember egyéni boldogulásra való törekvését, jól fölfogott individuális érdekét helyezték a középpontba. Az eudaimonista (boldogságközpontú) és utilitarista pedagógiákkal szemben Kant azt vallja, hogy el kell juttatni az embert a tiszta moralitás, az erkölcsi autonómia fejlettségi szintjére. Oda, ahol a *bensővé* vált értékek, erkölcsi szabályok irányítják az ember életét, nem pedig az ösztönök vagy a társadalmi együttélés szabályainak *külső* kényszere.

Ezen az ösvényen halad Szilasy János is, amikor egy kiegyensúlyozott nevelési céltant épít fel. A nevelés segítségével kialakított ember eszménye ugyanis nála olyan etikus lény, aki társas lény is egyben, mivel e két sajátosság itt szorosan összefügg egymással. A „társaságnak hasznos tagja” a szó legteljesebb értelmében ugyanis csak akkor lehet

¹ Az „állat” szó korabeli értelme itt: „teremtmény”.

az egyén, ha a nevelés útján belsővé vált erkölcsi eszmék kategorikus imperatívusként szabályozzák cselekvését.

A kézikönyv második kötetében a szerző a „vágyó tehetség” (akarat) neveléséről szóló fejezetbe iktatva taglalja a nevelésmódszertan olyan elemeit, mint a szoktatás, a parancsolat, az engedelmisség eszközzése, a jutalom és büntetés, az erkölcsi törvények megismerése és megkedveltetése, a „vágyó tehetség nemesebb indító okai” (motiváció), valamint a növendék tisztességes magaviseletének kialakítása. Az alaposan kidolgozott részmák között bőszes terjedelemben foglalkozik a jutalmazás és a büntetés elveivel és hétköznapi kérdéseivel. Szilasy sorai arról árulkodnak, hogy a szerző a jutalmazás és büntetés alkalmazásnál fontosnak tartja a gyermekek egyéni sajátosságainak figyelembevételét, valamint azt, hogy lehetőleg minél kevesebbszer kerüljön sor ezekre a nevelési módszerekre: „Általában szólván, annál kevesebb szükség vagon a' jutalmakra és büntetésekre, mennél szelídebb érzésű a' nevendék, 's mennél inkább gyermekségétől fogva megszokta a helyest, jót és tisztességest tiszteletben tartani.” (Szilasy, 1827, II. 102.) A *helyes, jó és tisztességes* értékek fényében cselekvő *szelíd* gyermek – ezek olyan elvárt jellemzők, amelyek ezen sorok tanúsága szerint szerepelnek Szilasy gyermekfelfogásában.

Szilasy elítélően szól a helytelen büntetési módszerekről: „a' nevendék durva megvertetéséről, az oskolából örökre kizárattatásáról, csúfos eszközök, képek, 's nevek által meggyaláztatásáról, örökségből kitagadtatásáról [sic!], imádságra, térdepelésre, vagy tanulásra kényszerítetéséről 's a' t. A' büntetésnek ezen 's ezekhez hasonló nemei tehát majd egy majd más okra nézve veszedelmesek lévén se helyben nem hagyathatnak, se nem ajánltathatnak.” (Szilasy, 1827, uo.)

A szerző tehát nem pártolja a fizikai büntetést, de szükség esetén ezek alkalmazását is elfogadhatónak tartja: „A gyengébb büntetések nem használván keményebbekhez is nyulhatni, 's az úgy nevezett testi büntetéseket is haszonra fordíthatni, mind e' mellett szorgosan távoztatván mindent, mi a' nevendék' egészségét megronthatná, ilyen p. o. a' hosszas koplaltatás, az arczúl csapdozás, a' fülek' ránczigálása, a' fejben, vagy hátban verés, a' hajczibálás, az ujjak' hegyére ütés, az éles hasábfára térdeltetés...”

Figyelemre méltó a kerülendő ütlegetési és fenýítési módozatoknak ez a részletes leírása. Ha arra gondolunk, hogy a szerzót véleménye kialakításában – a témáról értekező külföldi és más hazai pedagógiai írók gondolatai mellett – a tényleges „hétköznapi” iskolai gyakorlat ismerete is befolyásolta, akkor érthetővé válik számunkra ez a hosszú tilalmi lista. Mindenestre érzékletes képet nyújtanak Szilasy János sorai a korabeli tanítók s tanárok nevelési praktikáiról. Az is igaz viszont, hogy a súlyos testi sértés kategorikus elutasítása mellett megengedi az „enyhébb” büntető eljárásokat, amelyek között – az óvatosan végrehajtott verés mellett – az „érzéki emberre” ható más módszerek is felsorakoznak: „Hasznos ellenben felvigyázat alatt 's foglalatosság mellett az oskolába, vagy más helyekre zárás, a' rövidebb koplaltatás, egy vagy más éteknél elfogása, sőt szükség idejében még a' vessző, korbács vagy vékony pálcácska is.” (Szilasy, 1827, II, 110.)

A fentiek alapján Szilasy *gyermekszemléletének legfontosabb jellemzőit* a következőképpen foglalhatjuk össze:

1. *Gyermekeképe* elvont gyermekeszményből táplálkozik, *optimista*, nyoma sincs benne az augustinusi-lutheri pesszimizmusnak. Az eszményi gyermek adottságok, predispozíciók sokaságával születik, és ezeket – nevelés, oktatás révén – kibontakoztat-

ja. Így válik belőle – a nevelés, a „gyakorlás, művelés” révén – a „*földi teremtmények remeke*”.

2. *Gyakorlati gyermekfelfogása*, gyermekszemlélete differenciált. A gyermeket nem tartja ab ovo gonosznak, de úgy véli, hogy a hibák elkövetésére igenis hajlamos, „*gyarló*”. Mindemellett *érzékeny* lénynak látja, akit a túlzott szigor, a kemény fenyíték lelkileg eltorzíthat. Ugyanakkor a *fizikai büntetéstől* sem riad el, a verést szükség esetén megengedhetőnek tartja. Nem írja le viszont a testi fenyíték alkalmazásának pontos kritériumait, ezek megítélését a gyakorló pedagógusokra bízta. Elutasít viszont sok, a verés intenzitását fokozó durva eszközt és módszert, s ezek tételes felsorolásával egyúttal a korabeli iskolai nevelési praxis megdöbbenően realista látéletét nyújtja.

Majer István: Népneveléstan, 1844

Már a könyv első mondataiban ismerős gondolatok reminiszenciájára bukkanunk, amikor a szerző a nevelés lényegét, és az ember sajátos mivoltát írja körül: „Embert nevelni térsen: az emberben rejlő tehetségeket bizonyos józan elv és rendszabályok szerint megóvni, célszerűen kifejteni és tökéletesíteni; vagyis őt a maga tehetetlenségéből olly állapotba átvzetni, mellyben körülményeihez képest földi és mennyei boldogságához ’s embertársainak, jelesen hazájának boldogításához, ’s így Isten országa gyarapításához, azaz rendeltetése céljához járulhasson.” (Majer, 1844, 16.) Nevelési célmeghatározás és embereszmény egy összetett mondatba sűrítve található itt.

Érdekes reminiszenciákat tartalmaz a gondolatmenet, amelyben a szerző a nevelés szükségessége mellett érvel: „Az embert többféle lelki és testi jeles képességgel alkotta a’ mindenható. Azonban hibáznék, ki azt állítaná, hogy az ember tehetségei minden külségség nélkül tökéletesen kifejlődnek. A magokra hagyatott kisedek gyarlósága és nevetlen emberek együgyűsége, sokszor rettentő gonoszsága, vadsága, majdnem az oktan állatokhozi hasonlatossága eléggé igazolják, hogy az embert kifejlődésében ’célszerűleg elősegíteni, azaz nevelni kell. Valamint a’ gyümölcsmagba a’ természet ura elrejtette a’ jövendő gyümölcsnek anyagát, melly jó földbe vettetvén, kihajt, csiráját pedig ennekutána gondosan kell óvni, szorgalmasan öntözni, körükapálgatni, támogatni, körülgyomlálni, haszontalan hajtásoktól, férgekől tisztítani, beójtani, ’s így válik idővel nemes gyümölcsfává: szintazon szerint rejtettek el az emberben is a’ testi-lelki erők és képességek, mellyeket nem elég csak fölélesztteni és fönttartani, hanem e’ mellett szükség azokat fejlődésükben elősegíteni, munkálkodásukban igazgatni, ’s azoknak olly irányt adni, melly mindegyik tehetségnek természetes céljával, és általán az ember rendeltetésével megegyezzen, vagyis szükség az embert nevelni.” (Majer, 1844, 16–17.)

Ha itt befejeznék a magyar pedagógus könyvének tanulmányozását, akkor a növényhasonlat alapján könnyűszerrel besorolhatnánk gyermekképét, nevelésfelfogását egy olyan kategóriába, amelyre a késő felvilágosodás nyomja rá bélyegét. Majer István azonban itt nem fejezi be gondolatmenetet. Ír egy alfejezetet a keresztény szellemű nevelés „jeles bélyegei”-ről, amelyben tovább finomítja a természethasonlatot: „A’ keresztény nevelés híven ügyel a’ természet és tapasztalásra, az élet e’ két nagymesterére. Nem akar ő új természetet mesterkéltni, semmi csirát idő előtt érlelni, sem bimbókat széttepní, hogy időnek előtt lássa reménylett virágát, [...] hanem miként a’ bölcs orvos vagy kérész elve, csak a’ természet működését gyámolítani...” (Majer, 1844, 22.)

Ennek a részletezően kibontott természeti képnek a jelentéstartalma a felvilágosodás

gondolatvilágából kiindulva már másfelé is elvezeti az olvasót. Az előzőekben már utaltunk arra, hogy az adott korban élt a gyermeki léleknek egy másfajta megközelítése is: a *romantika idealizált gyermekképe, gyermekeszmenye*. Láttuk már, hogy a romantika költői és nevelési témákkal foglalkozó írói érzékeltették mondandójukat természetből vett képekkel, metaforákkal. Szívesen hasonlították a gyermek lelkét csirához, bimbóhoz, rügyhöz: *Jean Paul Richter* például a kisgyermekkor bimbókorszakáról (Knospenseit) ír a *Levana* lapjain. (Jean Paul, 1910)

De hiába közös a felvilágosult és a romantikus látásmód esetén az érzékletes hasonlatok természetből táplálkozó alapanyaga, a végső következtetés alapján véve mégis más. Míg a *felvilágosodás* eszményített gyermekképét a gondozásra, táplálásra, nyesegetésre szorult növény fejezi ki érzékletesen, addig a romantika gyermekének lelkében isteni őserő, kimeríthetetlen alkotóképesség lakozik, amelyet semmiféle durva külső hatással nem szabad megzavarni. Sőt a nevelés feladata éppen a gyermek lelkében szunnyadó isteni képességek megőrzése, azok óvatos ébresztgetése.

A Majer István könyvében lefestett természeti képpel érzékletessé tett gyermekkép és nevelésfelfogás több szállal kötődik a *romantika* gondolat- és érzelmvilágához. Megjelenik benne a gyermek fejlődését követve segítő attitűd, a „bimbókat széttepni” nem akaró alapállás éppúgy, mint a teremtett világ, az emberi hajlamok „czélirányos változatosságában” gyönyörködő nevelő türelme, alkalmazkodó-képessége. A szerző szuggesztíven kifejező új fogalma, a „*gyermekérvés*” pedig előrevetít valamit abból a szent áhítatból, amellyel majd – néhány évtized múltán – a reformpedagógia, a gyermektanulmány képviselői közelítenek majd a gyermeki lélek „szent misztériumához”.

Szeretetteljes nevelést kíván, amely a gyermek anyagi ártatlanságára épít: „Nagy botrány, sőt mondhatni égbekiáltó bűn oly embertelen bánás mód, mely a ’ gyermek ártatlan szive vidámságát előli, ’s komorrá, durczássá, kedvetlenné, ’s mint mondani szoktuk izetlenné korcsosítja...” (Majer, 1844, 28.)

E nevelés *gyermekképe* szerint tehát a kisded ártatlan teremtmény, aki már születésekor is ígéretes adottságok, hajlamok sokaságával jön e világra. A nevelő feladata, hogy ezeket segítő-támogató neveléssel értékekké, képességekké fejlessze. Így tud megfelelni a nevelés céljának, amely a földi világ hivatásaira éppúgy fölkészít, mint ahogyan iránymutatást ad az Isten országába való betagolódáshoz.

Majer István gyermekképét a *harmónia* jellemzi, *gyermekképe és gyermekfelfogása szerves egységbe ötvöződik*. Egész nevelésmódszertanára a humánus módszerek kizárólagossága jellemző. *Nyomatát sem leljük benne a fizikai büntetés – másutt oly alaposan kidolgozott – metodikájának.*

Erdődi János: Neveléstan, [1881] 1889

A 19. század utolsó évtizedeiben megjelentetett, tanítóképző intézeti növendékek számára írt közkeletű tankönyvek közé tartozott ez a mű. Szövegét a puritán egyszerűsége, a teljes közérthetőségre való törekvés jellemzi. A nevelés fogalmával és céljával foglalkozó nyitó fejezetben például ezeket a bekezdéseket olvashatjuk az ember nembeli sajátosságairól:

„Az ember rendeltetésének elérésére testi (u. m. növekedés, mozgás, érzékiség) és lelki (u. m. ismerés, érzés és akarás) tehetségekkel van fölrüházva. Ezen tehetségek belső erő alapján belülről kifelé és a külső tárgyak hatása alatt erősödnek vagyis fejlődnek.

Ezen fejlődést leginkább fejlett – és ennél fogva érettkorú emberek képesek előmozdítani. Érettkorú embereknek fejletlen, tehát kiskorú emberekre való hatásait tágabb értelemben vett nevelésnek nevezzük.” (Erdődi, 1889. 1.)

A tágabb értelemben vett nevelés tehát e felfogás szerint az emberben szunnyadó adottságok („tehetségek”) fejlesztése. A fogalom szűkebb értelmezése pedig a szülőknek vagy az őket pótló személyeknek (pedagógusoknak) a gyerekekre gyakorolt a „tervszerű, szándékos behatása”.

A képességek fejlesztésén túl azonban van a nevelésnek egy, az eszmények elérése felé mutató *távlati célja* is: az erkölcsi tökéletesedés. Erről ezt írja a szerző: „...minden nevelő tevékenységnek feladata legyen: Felébreszteni, fejleszteni, erősíteni és a jóra, az erkölcsire irányítani a kiskorú ember, a gyermek tehetségeit oly annyira, hogy ez rendeltetését nemcsak felismerni, de ennek megfelelően önelhatározásból élni vagyis emberi méltóságához képest létezni tudjon és akarjon is.” (Erdődi, 1889, 1.)

A tankönyv szerzőjének gyakorlati *gyermekfelfogására* jellemző gondolatokat a *fegyelmezésről* szóló terjedelmes (mintegy 25 oldalas) fejezetben olvashatunk. Az iskolai fegyelmezés ezek szerint nem más, mint tanulók rávezetése arra, hogy „iskolai kötelességeiket pontosan teljesítsék”. (Erdődi, 1889, 28.) A fegyelmezés hatása mindazonáltal az iskolán kívüli életre is kiterjed. A fegyelmezés kezdődjön a gyermek korai életszakaszában, amikor még „mást tesz, mint a mit tennie kell”, és csak akkor fejeződjön be, amikor már „saját belátásból tudja magát észszerű, erkölcsi életre elhatározni”. (Erdődi, 1889, 29.) A túl szigorú fegyelmezés éppen annyira kerülendő, mint a túlságosan engedékeny.

Erdődi a fegyelmezés alapelveinek felsorolása után e nevelési módszer eszköztárát is mélyreható alapossggal tárgyalja. Hasonlóképpen differenciált a jutalmazás eszköztára, amely a megelégedés nyilvánításától (dicséret, buzdítás, ígéret) a kitüntetésen (osztályozás, verses könyvbe való bejegyzés, előkelőbb helyre való ültetés, megtisztelő megbízás) keresztül a ajándékok osztásáig terjed. Erdődi pragmatikus nevelésmetodikájában a büntetés is fontos szerephez jut.

A megfélemlítő büntetések körébe sorolja a fenyegetést és a testi büntetést. Ez utóbbi fogalmának meghatározásával egyben hitet is tesz ennek jogossága, elkerülhetetlensége mellett: „A testi büntetés a gyermeknek testi fájdalmat okoz azon célból, hogy őt ez által a rossztól visszatartsa.” (Erdődi, 1889, 48.) Egyértelmű – és ugyanakkor a vizsgált neveléstan-könyvek körében páráját ritkítóan kendőzetlen – állásfoglalás ez a verés legitim nevelési módszerként való alkalmazása mellett.

Szerepel a testi fenyték jogosságát bizonygató okfejtésben egy olyan gondolat, amely közvetlenül utal a tankönyvíró gyakorlati gyermekfelfogására, gyermekszemléletére. Arra a kérdésre, hogy kiknek az esetében kell alkalmazni a verést, így válaszol, Erdődi János: „A testi büntetést oly gyermekeknél, kiknél az állati természet felszínre került, alig lehet elkerülni. Ennek hatalmát csak ily állati jellegű eszközökkel lehet meggyengíteni és megtörni.” (Erdődi, 1889, 48.) Elképzelhető tehát a gyermekeknek olyan lelkiállapota, vagy olyan típusa, amelyre az „állati természet” uralma jellemző.

A szerző mindazonáltal azonnal önmérsékletre inti az *állati szintre visszasüllyedt gyermekeket* fenytetni készülő, felháborodott tanítót: „de azért mégsem szabad a gyermekkel, habár állati természete vett is rajta erőt, embertelenül bánni.” Az embertelen bánásmód tartalmi jegyei közé ezek szerint a testi fenyték nem tartozik bele. Ez a mondat sokat elárul a szerző, s ezzel együtt az egész korszak gyermekszemléletéről, attitűdjéről.

Erdődi aprólékos műgonddal megírt nevelésmódszertani fejtegetéseiben egy új motívum kerül át a hétköznapi nevelési eszköztárából a nevelésről szóló elméleti fejtegeté-

sek síkjára: a veréssel együtt járó *fájdalom*. A gyakorlatban valóban létező, az elméletben azonban inkább csak megtűrt, javarészt elkendőzött jelenség nyert így egy csapásra polgárjogot e tankönyv lapjain.

A fájdalom „kiporciózása” a pedagógus egyik legkényesebb feladata: „Egyébiránt a testi büntetés által csak olyfokú fájdalmat akarunk okozni, mely a rosszra való csábítás ingerénél élénkebb lévén a gyermeket a rossztól visszatartani képes.” Nehéz azonban a megfelelő arányokat megtalálni, s mindeközben a veszélyek sem csekélyek: „A testi büntetés ne ártson a gyermek egészségének, sem pedig ne fojtsa el becsület- és szeméremérmérmét.” (Erdődi, 1889, 48.)

A mai olvasó számára szinte hihetetlen, de a túlzott mértékű verés ellen felhozott érvek között az alábbiak is szerepelnek: „Kerülje a kemény büntetést, mert minden testi büntetés, még a szelídebb is nyomokat hagy a gyermek testén. Ezen nyomok eshetőleg fegyelmi vizsgálatkor majd a tanító ellen tanúskodnak. A gyermek testének megkárosítása bünyfenyítő eljárást von maga után. Ily fegyelmi eljárás mindenkor a tanító tekintélyének csorbításával jár, még akkor is, ha eljárásának helyességét deríti ki. [...] Illedelmes módon büntessen, nehogy zavarba jöjjön, ha előljárója esetleg meglepi.” (Erdődi, 1889, 50.) Már szinte a komikum határát súrolja az a figyelmeztetés, amellyel a fenyítés közben felhevült tanítót józan önmérsékletre inti: „A tanítás ideje alatt már azért sem volna szabad a tanítónak testileg büntetni, mert könnyen megszokja azt. Padban se büntessen a tanító, mert könnyen megeshetik, hogy rossz helyen találja a gyermeket, vagy más gyermeket üt meg.” (Erdődi, 1889, 50.)

Ha elfogadjuk azt a tézist, hogy a neveléstani kézikönyvek egyfelől visszatükrözik saját koruk nevelési praxisát, amelyet azután normatív eszközökkel befolyásolni, jobbtani szeretnének, akkor meglehetősen sötét színekkel festett kép alakulhat ki bennünk a századforduló népiskolájának mindennapos fenyítékeiről. Mindenesetre megállapítható, hogy Erdődi Jánosnak a fizikai büntetéssel kapcsolatos attitűdje, azt kendőzetlenül pártoló állásfoglalása egyedinek mondható a vizsgált neveléstani kézikönyvek körében.

Erdődi gyermekképét summázva meglehetősen ellentmondó elemekkel találkozunk. *Gyermekképe* a kor szellemét tükröző normatív eszménypedagógia hatását tükrözi: a gyermek a kifejlesztésre váró adottságok birtokában hajlandó és képes tanítója vezetésével a magasabb eszmei célok felé haladni. Ez azonban Erdődi *gyermekszemléletének* csak az egyik oldalát jelenti. *Gyermekfelfogásának* rekonstruálásakor azonban a testi fenyítés olyan mérvű tematizálásával találjuk szembe magunkat, amellyel ez a tankönyv élénken *kíri* az eddig vizsgált 19. századi neveléstani kézikönyvek közül. Kis túlzással azt is mondhatnánk: mintha csak a kora középkori augustinusi *pesszimista* gyermekkép éledne újjá ezeken a lapokon.

Első pillantásra véletlennek, egyedi attitűdnek is vélhetnénk ezt a jelenséget. Ha azonban belelapozunk a korszak általános (tehát nem csupán iskolai kérdésekkel foglalkozó) nevelési útmutatóiba, akkor ott jócskán találhatunk példát a verés, a fizikai büntetés alkalmas nevelési módszerként való tállására.

Következtetések

Vizsgálódásunk alapján az alábbi következtetéseket fogalmazhatjuk meg:

1. *Az embereszmény és a nevelési cél.* A tizenkilencedik századi magyar neveléstani kézikönyvek és tankönyvek többségében a még mindig a humanizmusban gyökerező és

a felvilágosodás pedagógiájában axiómává váló embereszmény él tovább: az ember értékes lény, aki lelkében kibontakozásra váró képességszárak, fejlesztésre váró lehetőségek sokaságával jön a világra. Nevelni kell, mert különben képességei elsorvadnak. Ésszerű neveléssel, helyes módszerekkel azonban szinte mindenki alakítható, az emberek többsége élete végéig formálható. A legfontosabb: ki kell alakítani minden gyermekben azt a képességet, hogy uralkodjék zavaró vágyain, érzelmein, s tetteit mindig józan megfontolás irányítsa.

2. *Duális céltételezés.* A magasztos eszmények mellett pragmatikusabb célok is szerepelnek e könyvek bevezető fejezeteiben. A szerzők világossá teszik az olvasó számára, hogy az ember társas lény, önmagában nem élhet. Az erkölcsi fejlesztés csak az emberek közösségében, annak segítségével történhet. Éppen ezért a könyvek többségének nevelési célkitűzése *kettős*: *embert és polgárt* kell formálni a gyermekből.

3. *A gyermekkép jellemzői, változásai.* A tizenkilencedik századi magyar neveléstan-könyvek bevezető fejezeteiben filozófiai, antropológiai kérdéseket boncolgató szerzők többsége a *jövendő felnőttet* látja a gyermekben. A pedagógusok, írók többsége viszonylag kevésbé foglalkozik a gyermekkor sajátos, megkülönböztetett szerepével az emberi életkorok sorozatában, a gyerek egyéni sajátosságaival, a gyermeklét jelenével.

Az elemzett művek közül egy szerző (Majer István) ezzel szemben igen mélyrehatóan foglalkozik a *gyermekkor szépségével*, szívesen alkalmazva természetből vett képeket ennek a sajátos önértékkel rendelkező korszak értékeinek költői érzékeltetéséhez. Ezekben a könyvekben jól érzékelhető a *német romantika* pedagógus egyéniségeinek hatása is.

Látható: a század során a gyermekkép lassú átfomálódáson megy keresztül. A *humanista-aufklérista* eredetű emberi „dignitás-toposz” és a *romantika* költői „gyermek-érzékenysége” a 19. század utolsó évtizedeire elenyészik. Lassan átadja helyét egy puritánusabb felfogásnak, amely már nem foglalakozik az emberi képességek csodálatra méltó mivoltával vagy a gyermekben szunnyadó őserő dicséretével. A századvég tankönyvszerzői pragmatikusabb módon közelítenek a nevelés fő témáihoz: a gyermeket a szűkebb-tágabb társadalmi-közösségi körökbe való beillesztésre, nevelésre váró teremtményként látják.

Mindemellett a 19. század közepén már megjelennek azok a könyvek, amelyeknek szerzői a kereszt(y)ény embereszményre alapozva rajzolják meg gyermekképüket. A *korábbi művekben a vallás, a vallásos nevelés elsősorban a tradíciókhoz való kötődés egyik elemeként jelent meg, ekkorra azonban az átélt vallásból fakadó belső indíttatás egy újfajta humanizmus forrásává válik. Ez a folyamat a gyermekkép differenciálódásában, „kiszínese-désében” is tetten érhető.* Jó példa erre Majer István 1844-ben megjelent Népneveléstana, amelyben a keresztény embereszmény és gyermekkép jól megfér a romantika motívumaival, s mindehhez egy rendkívül humánus nevelés-módszertani repertoár társul.

4. *A büntetés hipertrófiája.* Ha alaposabban megvizsgáljuk a nevelési útmutatók egyes részeit, akkor azt tapasztaljuk, hogy a jutalmazás és büntetés fajtáival, alkalmazásuk körülményeivel foglalkozó fejezetek tartalma és hangvétele már jóval kevésbé magasztos, mint az emberi méltóságot és tökéletességet a filozófiai általánosítás szintjén tagláló bevezető fejezetek. Érdekes ellentmondás: a tankönyvek bevezető részei mintha nem is ugyanazon lény nevelését taglalnák, mint akire a gyakorlati nevelési módszerek és tanácsok vonatkoznak. Az egyik oldalon áll az emberről mint mérhetetlen értékekkel felruházott teremtményről szóló magasztos hangvételű fejtegetés – az *eszményített gyerekkép* –, a másik oldalon pedig a nevelés tényleges gyakorlatára hatni kívánó praktikus tanácsok mögül előbukkanó *gyermekfelfogás*.

Egyértelműen megállapítható, hogy a század során nem történt lényegi változás a testi

fenyítés, a fizikai büntetés iránti attitűdben, így ez az eszköz végig a nevelői repertoár elidegeníthetetlen része maradt. Használatának legitimitását a vizsgált kézikönyvek és tankönyvek szerzőinek túlnyomó többsége sem kérdőjelezi meg, legföljebb a fenyítés kivitelezésének módját illetően vannak felfogásbeli különbségek köztük.

Irodalom:

Erdődi János [1881], (1889): *Neveléstan tanítóképző-intézeti növendékek, tanítójelöltek és tanítók számára*. II. rész. *Neveléstan*. Írta: Erdődi János, tk. igazgató. Második, átdolgozott kiadás, Budapest, Kiadja Lauffer Vilmos.

Jean Paul [Jean Paul Friedrich Richter] [1807], (1910): *Levana, nebst pädagogischen Stücken aus seiner übrigen Werken und dem Leben des vergnügnen Schulmeisterleins Maria Wuz in Auental*. Mit Richters Biographie herausgegeben von Dr. Karl Lange. Dritte Ausgabe, Langensalza, Hermann Beyer & Söhne.

Kant, Immanuel (1901): *Über Pädagogik*. Mit Kant's Biographie herausgegeben von Prof. Dr. Theodor Vogt. Dritte Auflage, Langensalza, Verlag von Hermann Beyer & Söhne.

Majer István (1844): *Népneveléstan*. Írta Majer István, esztergomi áldozópap és mesterképző intézeti tanár, táblabíró. Budán, a' Magyar Kir. Egyetem betűivel.

Szilasy János (1827): *A' Nevelés' Tudománya*. Írta Szilasy János, szombathelyi egyházi megyebeli áldozó pap, az egyházi tudományok doctora, és Szombathelyen a' keresztény erkölcs', a' lelki pásztorság' 's nevelés tudományának tanítója. I–II. kötet, Budán, a' Királyi Magyar Fő Oskolák' betűjével.

Fáabri Anna

Gyermekek

A családi nevelés és nevelődés folyamata, szereplői és színterei 19. századi magyar emlékiratokban

Noha a személyes élettörténet (nyilvánosság elé szánt) változatai nem minden esetben kezdődnek a gyermekkor rajzával, általában ez az életszakasz mégis kitüntetett elbeszélői figyelmet kap. Az élettörténetírás-kutatók (pszichológusok) e tényhez azt is hozzá fűzik, hogy a gyermekkor megörökítését igen gyakran valamiféle megszépítő emlékezés iránítja, s mint az (időközben) elvesztett biztonság, harmónia, tiszta érzelmek, fontosság-érzet időszaka tűnik fel az emlékezők (élettörténet-szerkesztők és énértelmezők) narrációjában.¹ Ez gyakran így van akkor is, ha a gyermekkor valójában nem volt biztonságos, harmonikus. Úgy tetszik, a személyes élettörténetek elbeszélő sémáiban a gyermekkor (és a család) – legalábbis – az utóbbi évszázadban mintegy a priori értékekkel lett felruházva, amely értékeket a legkülönbözőbb elbeszélésfajták (a regényirodalomtól a zsurnalisztikáig) igen hasonló kifejezőkészlettel jelenítenek meg. Másfelől pedig (és a pszichoanalitikus szempontok térhódításával összefüggésben) az élettörténetek (önéletrajzok, életrajzok és életregények) a gyermekkort és annak szereplőit, helyszíneit és élményeit nemcsak az élettörténetek kezdő fejezetének mutatják be, hanem az élet- és személyiségmagyarázatok (egyszersmind életút-rekonstrukciók) legfőbb motivációs alapjának is. Minden életút-értelmezés (s életút-elbeszélés) alfájának és omegájának.²

Az emlékirat-irodalmat, amelyet természetesen az énbemutató-énigazolás³, s így az argumentáció törekvése hat át, a korábbi századokban a retorika klasszikus szabályai irányították (akárcsak az életrajzokat). Az emlékiratírás alaphelyzetéből adódóan (később is) nagy szerephez jutott benne a személyi érvek (család, nemzetség, nem, életkor, nevelés, jellemvonások, korábbi tettek stb.), amelyek gazdag változatosságban kapcsolódtak össze az ún. okokból, illetve helyből és időből vett érvekkel. A gyermekkor interpretációjára tehát a retorikus formák követése önmagában is elegendő késztetést jelenthetett, s ez később csak megsokszorozódott a regénynarratívák, vagyis az összefüggő élettörténetek megalkotásának irodalmi térhódításával, amely új szemléleti és értelmezési keretet kínált fel (sőt kényszerített rá) a mindennapi életmagyarázatokra és énbemutatósokra.

Az ismert 19. századi magyar nyelvű (élettörténeteket rögzítő) emlékiratok többsége a retorikus és regényes (románcos) szemlélet és előadásmód keveredéséről tanúskodik, s a különféle személyes életeseményeket, élettörténeti epizódokat forgatókönyvszerű folyamatos elbeszélői szerkezetbe (egyszersmind természetesen oksági összefüggésekbe)

¹ L. M. Freeman: *Rewriting the self. History, memory, narrative*. Routledge, London, New York, 1993.

² Az efféle megközelítések nagyhatású összegzése jellemzi E. Erikson sokat hivatkozott könyvét, *Az ifjú Luthert*, amely módszertani értelemben voltaképpen a szerző évekkel korábban *Gyermekek és társadalom* (Childhood and Society, W. W. Norton & Company, New York–London, 1950) címen megjelent kötete folytatásának tekinthető.

³ L. erről Pataki Ferenc összefoglalását: *Élettörténet és identitás (Új törekvések az én-pszichológiában)*. Pszichológia, 1995/ 4. 405–434 ; 1996/1. 3–47. A gyakorlati pszichoterápiás munkásságának tapasztalatait is felhasználó pszichohistóriai esettanulmányok.

rendezve jeleníti meg. E forgatókönyveknek közös vonása a gyermekkorak (s vele a családi körülményeknek), valamint a nevelődés folyamatának mint a későbbi életesemények (életsors), illetve az éneklődés megalapozójának megörökítése.

Elemzésemben öt 1813 és 1824 között született férfi: Kászonyi Dániel, Pulszky Ferenc, Splény Béla báró, Vahot Imre és Podmaniczky Frigyes báró, illetve két (feltehetően) 1828-ban született nő: Vachott Sándorné és Szegfi Mórné Kánya Emília memoárjaiban gyermekkor-fejezeteire támaszkodva, lényegüket tekintve invariáns viszonylatokhoz kötött egyéni gyermekkor-interpretációkra hivatkozom. A szerzőket a kortársi, sőt nemzedéktársi összetartozáson túl, fontos normakijelölő jellemzők (így például a rendi eredet, a nemzetiség, a vallás – egy-egy kivételtől eltekintve nemesek és protestánsok –, a tanulmányok, sőt a hivatás) azonossága, de legalábbis hasonlósága alapján választottam ki, mégpedig azért, hogy – a retorika szóhasználatát kissé metaforikus értelemben alkalmazva – a személyi érvek jelentőségét egyszersmind a modellezhetőség korlátait megmutathassam.⁴

Első olvasásra is szembetűnő, hogy milyen erőteljes különbség jellemzi a férfi és női emlékezők nézőpontját a gyermekkor önmagába zártságának, illetve nyitottságának kérdéséről. Úgy tetszik, a női élet bizonyos vonatkozásokban éles cezúrákkal van tagolva, a gyermekkor és a felnőtté válás között nincs folytonosság, s ezért a gyermekkor, az elvesztett éden jellemzőivel van felruházva a női visszaemlékezések lapjain.⁵ A lányok nevelésének kérdése, amely oly szenvedéllyel foglalkoztatta a korszak közíróit (férfiakat és nőket egyaránt) a visszaemlékezők egyéni élettörténeteiben is megoldatlan kérdésként tűnik fel, a női életek végső soron vett lényegi önállótlanága miatt. Végső soron ugyanis kiszámíthatatlannak (előre nem láthatónak) tetszett, hogy a házasság milyen életfeltételek közé kényszeríti a nőt, s így felnőtt életére és hivatására való felkészítése vagy túlságosan, sőt nemegyszer durván pragmatikus volt, vagy pedig túlzottan idealisztikus, azaz – némi egyszerűsítéssel élve – életidegen.

Minthogy a fiúkat szakmai, közéleti karrierre, s így mindenféleképpen a nyilvánosság előtti szereplésre szánták, a jövőjüket illető szülői, nevelői elképzelések áttekinthető viszonylatokra és szerepekre, működő szabályokra, konkrét tapasztalatokra és ellenőrizhetően mások által is követett elvekre épültek. Az emlékiratíró férfiak gyermekkorukra – kivétel nélkül – mint felnőtté válásuk megalapozójára tekintenek vissza, olyan időszakra és állapotra, amely jövőjük záloga lett. Neveltetésüket jellemük és értelmük kidolgozási folyamatának tekintik, amely csak megkezdődik, de nem ér véget a gyermekkorral.

De meddig is tart a gyermekkor? Úgy tetszik, fiúknál is, lányoknál is a 12. és a 14. év között ér véget. A lányok életében bizonyos gyermekkorlezárási szerepet kap a konfirmáció, de – a 14 évesen már menyasszony – Csapó Mari visszaemlékezéseiben legalább ilyen jelentősége van az első hosszú ruhának és bálnak is. A fiúk a poétikai és retorikai osztályokban már nem számítanak gyermeknek, érezhetően megváltozik a velük kapcsola-

⁴ Ha másképpen is fogalmazom meg, ha más aspektust állítok is előtérbe, törekvéseim e tekintetben nagyjából megegyeznek Giovanni Levi 1989-es, magyar nyelven a Korál 2000 téli számában *Az életrajz használatáról* címmel közzétett írásának 5/b. pontjában vázoltakkal. (86–87.)

⁵ „Itt kezdődik új életem! Szenvedésteljes pályafutásom! Isten veled ifjúság, boldogság, gyermekálmok, leánybrándok. Isten veled! Isten veletek!” – írja házassága első napjairól visszaemlékezéseiben Kánya Emília. (I. m. 76).

latos iskolai bánásmód (a büntetések közül elmarad a testi fenyíték⁶), s nem ritka, hogy 12–13 éves korukban már felsőbb tanulmányokat folytatnak. A visszaemlékezők egy része iskolába (legalábbis) gimnáziumba kerüléséig számítja gyermekkorát (így tagolja memoárját Splény Béla, Podmaniczky Frigyes és voltaképpen Pulszky Ferenc is⁷).

Mind a hét emlékiratban a gyermekkort a szülők személyisége határozza meg, noha egyetlen esetben sem kizárólagos nevelési befolyásuk. A családi élet benső köreit azonban természetesen az apa és az anya egymáshoz való viszonya és a gyermeknevelésről kialakított nézeteik uralják. A fiúk nevelését az általános szokás (sőt jogrend) szerint az apák irányítják, akik gyermekeikben nemegyszer saját nevelődésük, sőt karrierjük fogyatékoságait is orvosolni kívánják. Az apai normaképviselő és -követelő magatartást, (amelyet általában az anyai kedvezések segítenek elviselni⁸), még ha fájó emlékek fűződnek is hozzá, a visszaemlékezők nagyjában-egészében helyesnek és hasznosnak tartják, a megalázást és testi fenyítéket (egyedül Vahot Imre számol be effélékről apjával kapcsolatban⁹) pedig sérelmesnek és elítélendőnek. (Iskolai, sőt otthoni, dadájához fűződő élményei között Podmaniczky is szóba hoz ilyesmit, de minden felindulás nélkül.¹⁰) Az apa korai halála után – mint a Podmaniczky családban történt – mintegy az özvegyi jogokkal együtt az anya veszi át a normakövetelő apai szerepet.¹¹ (Fordított helyzetre találunk példát Vahot élettörténetében, amikor is az anya váratlan halála után az addig szinte a ridegségig szigorú apa váratlanul megenyhül: „soha többé még csak egy rosszálló szóval sem fedett meg minket, mert tudta, hogy nincs többé szelíd, szerető anyánk, szószólónk, védangyalunk, ki pajzsul szolgálna nekünk az ő túlszigora ellen.”¹²

Az apai elképzelések és követelmények szinte egybehangzóak a szoros időbeosztást,

⁶ „Rhetorok és poéták, szónokok és költők, azaz szónoklat- és költészet-tanulókká lettünk Sándor bátyámmal együtt 1833/34-ben, a hírneves eperjesi kollégiumban – írja az 1820-ban született Vahot Imre visszaemlékezéseiben, majd így folytatja: – No, most már urak vagyunk – felszabadulván a testi fenyíték alól, melynek súlyát bár nem éreztették velünk, jó házból való, s jól tanuló úrfiakkal; de azért, ha kis pajtásaink az alsó iskolában megcsapták, az ütlek nekünk is fáj, ránk nézve is lealázó volt.” (I. m. 125.)

⁷ Figyelemreméltó különbségek mutatkoznak a gyermekkorunk szentelt részek terjedelmében is: Kászonyi végső soron csak három egy-két oldalas fejezetet, Pulszky sem többet, s a tanulmányairól oly részletező alaposággal beszámoló Splény is szűkszavúbb (pontosabban mozaikszerűbb, kevésbé folytonos) a „gyermekévek” elbeszélése során, Vahot emlékiratának csaknem egynegyede szól élete első tíz esztendejéről, egyébként ugyanez az arány jellemzi Kánya Emília memoárját és (megközelítőleg) Podmaniczky „naplótöredékeit” is.

⁸ Különösen sokat és vissza-visszatérően foglalkozik az apai és anyai bánásmód különbségeivel Vahot emlékirata, sőt mintegy tézisszerű összefoglalást is ad: „Az atyai vasszigornak anyánk volt az ellensúlyozó védangyala (...) atyánkat úgy tekintettük, mint a haragos mennydörgős Jupitert, mint vészfelhőt, melynek villámcapásaitól és a gyenge növényeket leverő jégzáporától annyira rettegünk. Ellenben anyánk háznak, családuink világító, jótékony melegével minket szelíden ápoló, érlelő napjaként tűnt fel előttünk, vagy mint vigasztaló, minden baj- és veszélytől megóvó véd- és őrangyalunk.” I. m. 30–31.

⁹ „Atyám gyermekeivéim örömeit, boldogságát többször megkeseríté a testi fenyíték embertelen és céltalan használatával, ti., hogy nemesi fundusomat nem kímélte meg az ütlegektől. De más részről ezzel már korán ellenszenvet, gyűlöletet oltott belém a zsarnokság, a kegyetlenség, az ember- és állatkínzás ellen.) I. m. 27.

¹⁰ „Frau Franci [vagyis a dada] sarkalatos nevelési elve különben a 'Frau Godl' volt; egy nyírseprő veres selyemszalaggal egybekötve. Ahányszor baja támadt velünk, azt kiáltotta: a Frau Godl kommt, s ekkor a pesztra szaladt a kályhához s előhozta a 'Frau Godl'-t, s kezdődött az executio (...) Dacára e harc s háborúnak, dadánkat, a Frau Francit nagyon szerettük, s én már világba járó ember valék, midőn időről időre a kolostorban, ahová anyám őt öreg napjaira elhelyezte, meglátogattam.” I. m. 62–63.

¹¹ Podmaniczkyéknál, akárcsak az apai jelenlétet oly gyakran nélkülözni kényszerülő Splény családban is, „családi tanács” dönt a jövőt (s így a gyermekek sorsát) illető fontosabb kérdésekben.

¹² I. m. 100.

az állandó foglalkoztatást, s az önuralom kialakításának fontosságát illetően. Egy régi majális emlékét idézve Pulszky – miközben a szülői „munkamegosztás” tökéletes példáját is rögzíti – a személyesség hitelességével örökíti meg ezt az általánosnak mondható tendenciát. „Nevelésem egyébiránt szigorú volt (...) Csak a szerda, szombat és vasárnap délután maradt játszó időnek; a majálisnak pedig már egy hónappal előre örültem. Amint ezt atyám egyszer észrevette, nevelési terve szerint azt találta, hogy korán kell hozzászoknom, miszerint abban, mit különösen óhajtunk, igen sokszor csalódunk, s kijelentette, hogy bár előmenetellel minden tekintetben meg van elégedve, nem engedheti, hogy a majálisra kimenjek, mert nagyon is vágyódom utána. Szót sem szóltam, nem is sírtam előtte, de egy egész hétig mindennap egy órával korábban keltem fel, leültem a lépcsőre s egy óra hosszat sírtam; azután végeztem dolgaimat, mint máskor, s másnap ismét sírtam egy óra hosszat. A majális előtti délutánon azonban anyám befogatott, s barátommal, Aleman Félixszel (ki most nyugalmazott tábornok) kiküldött Lubóczra, hol sétáltunk az erdőben, fogdostunk lepkéket, labdázni tanítottuk a parasztyerekeket, ettünk, ittunk, s oly jól mulattunk, mintha csak a majálison lettünk volna.”¹³

A visszaemlékezők által megörökített családok mai értelemben véve nagycsaládok (sok gyermekkel), nagy háznéppel, amelybe a közeli és távolabbi rokonok, barátok éppúgy beletartozhatnak, mint a nevelők és nevelőnők, a dadák és a cselédség. Tudatosan vagy passzívan, a háznép valamennyi tagja részt vesz a gyermekek nevelésében (vagy pontosabban: szocializációjában), aki már családi körben is az érzelmi, illetve társadalmi viszonylatok sokfélségével ismerkedik meg, illetve ilyenek között él. Az ún. nukleáris családra jellemző szoros, kisajátító és az érzelmi terhelhetőség kereteit feszegető szülő-gyermek kapcsolatokról nem számolnak be az emlékiratírók (Kánya Emília az egyetlen kivétel, de ő anyaként, nyilvánvalóan sikerületlen házassága kényszerű kompenzációjaként él át ilyesmit).

Nevelői hatás tekintetében a szülőket némely vonatkozásban (olykor pedig teljes egészében is) messze meghaladhatják a rokonok, nevelők vagy más ismerősök. Általában nagybácsik, nagynénik, olykor nagyszülők tartják fontosnak, sőt segítik (sőt némelykor egyenesen követelik) a bátorság, a fizikai vakmerőség, általában az ún. férfias tulajdonságok, illetve bizonyos kedvtelések kialakulását. Splény Béla anyai nagyapja, az öreg Szili József éppúgy rosszallja fiúunokái lányos fürtjeit, mint németes neveltetésüket, a kamasz Kászonyival fiatal férfi rokonai ismertetik meg a társasági élet és a férfias kedvtelések világát, az idős Podmaniczky Andor következetesen igyekszik ellensúlyozni az ifjú Frigyes báró „asszonyos” neveltetését,¹⁴ Pulszky Ferenc egész életét más irányba tereli művelt, szabad gondolkodású anyai nagybátyja, Fejérváry Gábor, „aki egészen az újkor embere volt”, a kis Kánya Emília életében nagynénje, Juli néni játszik hasonló szerepet. Különösen nagy hatásuk lehetett az idősebb barátoknak, mentoroknak. A barátságokat

¹³ I. m. 12–13.

¹⁴ „Elvitt magával gyalog, kocsin, lóháton a gazdaságba, s nemegyszer szinte megszőktetett, csakhogy elvihessen a szabadba megedzendő tagjaimat s függetlenítendő magamviselését. Nem bánta, ha néha-néha egy kis csínyet követtem is el, s ha rajtakaptak, s tapasztalá, hogy bátran védelmezem magam, pártomat fogta s megdicsért; ha gyáva valék s ügyetlen, bennhagyott a csávéban s leszidott. Mint hajdani lovastiszt szerette a bátorságot, fürgeséget, pontosságot s nyíltszívűséget.” I. m. 64.

a szülők ellenőrizhették, sőt – akár a jelenre, akár hosszú távra gondolva – elő is írhatták, de olykor a nevelők is szorgalmazták.¹⁵

A gyerekekkel általában legtöbbet a nevelők (korábban a dadák) foglalkoztak,¹⁶ az anyák sok gyermek (beteg férj, vagy rossz egészségi állapot) esetében kevés időt szentelhetnek egy-egy gyermeknek, az pedig igazán ritka, hogy (mint Splény báróéknál gyümölcsszüret, eltevés, gombászás idején) az anya, a fiú- és a lánygyermek, valamint a cselédség együtt tevékenykedjenek.¹⁷ A munkára nevelésnek más példáival más családokban is találkozunk, az pedig egészen általánosnak hat, hogy a gyermekek kicsiny, saját kertrészt kaptak, hogy a kertészkedést megszeressék és fortélyait (de legalábbis alapfogásait) elsajátítsák.

A tanulás (írás, olvasás, mennyiségtani, földrajzi és történelmi ismeretek elsajátítása) szinte minden esetben „egyéni tanrend” alapján, a gyermek képességeihez, teherbíráshoz igazítva, a tanintézetek előrehaladási ütemét messze meghaladva történt, s csak így lehet megérteni, hogyan kerülhettek a század első felében tizennégy–tizenöt éves ifjak egyetemre.

A nyelvek elsajátítása a családi körben, kisgyermekkorban kezdődött, a családok többsége kétnyelvű, a cselédséget is ideértve nem ritkán háromnyelvű volt. A gyermekek nemcsak különféle státusú, korú, nemű, viselkedési kultúrájú, intellektusú, tanultságú, egyéniségű személyek széles körével ismerkedtek meg életük első éveiben, hanem különféle nyelvekkel is.¹⁸ Mindezek pedig (gyermekkoruk nevelési gyakorlatáról vallott lesújtó nézeteiket némileg cáfolva¹⁹) a szocializáció sokkal bonyolultabb, finomabb és hatásosabb megvalósulásához nyújtottak kereteket, mint amilyenhez mi, kései utódok, ezredvégi (vagy eleji) emberek megszoktunk.

¹⁵ „Vasárnap délutánjaim szabadok voltak. Akkor látogathattam meg azokat a barátaimat, akikkel apám érintkezni engedett. Csak öten voltak: a három Dessewffy gróf: Aurél, Marcel és Emil; az ifjú gróf Török Napóleon és a kis gr. Sztáray Jenő, az említett gr. Sztáray Kristófnak, apám egyik legbizalmasabb barátjának fia. Sok más olyan korombeli fiúval, aki szellemi képességek vagy jó magaviselet dolgában ezen öt mögött maradt, nem volt szabad érintkeznem.” KÁSZONYI I. m. 64.

¹⁶ A személynév más tagjai, sőt a hivatalt viselő apák alárendeltjei is kivehették a gyermekekkel való foglalkozás különféle feladataiból: hatéves koráig Kászonyi „lépteit” nemegyszer az inas és a szakácsnő „irányította”, a kis Podmaniczkyak sétáit a komornyik felügyeli (PODMANICZKY 43), Splény Bélát színházba, vadászatokra eleinte apjának segédtisztje kísérgeti (SPLÉNY I. 28, 121–123), a Vahot testvérek pedig rendszeresen, de titkon töltik idejük egy részét a cselédekkel: „Télnek idején legkedvesebb házi mulatóhelyünk, kis gyermek-kaszinónk cselédszoba volt, nagy boglyakemencéjével, búbosával, melyben szép fehér és fekete kényeret, lángost, és számunkra külön kis cipókat szoktak sütni. A cselédszobát azért szerettük, mert hosszú téli estvéken, tollfosztás mellett, a szakácsné, a szolgáló és a hajdú, folytonos unszolásunkra szebbnél szebb, furcsábbnál furcsább népmeséket mondtak el, víg és bús nótákat daloltak, tréfáltak, mókáztak, mi a gyermek eleven képzelődését magasra fokozza, felingerli, egy ismeretlen tündérvilágba varázsolja át s költői hajlamát kifejleszti. Másrészről azonban a cselédség vastag tréfái, trágár elmésségei rontó befolyással vannak a gyermek erkölcsére, s korán érlelik őt érzéki vágyai kielégítésére. Ezért tiltá atyánk oly szigorúan a cselédházi mulatságot...” VAHOT 34.

¹⁷ SPLÉNY I. 25–26.

¹⁸ A nyelvtanulásról meglehetősen részletesen szól Pulszky (I.m. I. 33–34.), Splény (I.m. I. 260.), a magyar nyelv tanulásáról Podmaniczky (I.m. 19)

¹⁹ Az emlékiratírók többsége hosszasan elmélkedik a nevelés általános (elvi) kérdéseiről, illetve a korabeli nevelési gyakorlat hiányosságairól, (összehasonlító) elemzésük azonban önálló tanulmányt igényelne.

Az elemzett művek:

KÁSZONYI DÁNIEL: *Magyarhon négy korszaka*. Budapest, Szépirodalmi Könyv-kiadó, 1977. (Ford. Kosáry Domokos.)

PULSZKY FERENC: *Életem és korom I-II*. Budapest, Franklin Társulat, 1884. (2. Kiadás.)

SPLÉNY BÉLA *emlékiratai* I-II. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1984. (A szöveget közre adta Kendi Mária, sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Fábri Anna.)

VAHOT IMRE *emlékiratai*. Budapest, 1881.

PODMANICZKY FRIGYES: *Egy régi gavallér emlékei. Válogatás a Napló-töredékekből 1824–1887*. Budapest, Helikon Kiadó, 1984. (Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket és az utószót írta Steinert Ágota.)

VACHOTT SÁNDORNÉ [Csapó Mária]: *Rajzok a múltból. Emlékiratok I-II*. Budapest, 1887–90.

KÁNYA EMÍLIA: *Réges-régi időről. Egy 19. Századi írónő emlékiratai*. Budapest, Kortárs Kiadó, 1998. (A szöveggondozás Fábri Anna és Kiss Bori munkája.)

Miltényi Tibor

Nincs divat, feeling, trend

Paulovkin Boglárka* rajzairól

„– Én nem arra tanítom a kisgyereket, hogy köszönjön nekem – mondtam Dezsőnek –, éppen ellenkezőleg, arra bátorítom, hogy nyakon verjen. Mert akkor nevetünk és akkor boldog. A gyerek ugyanis csak akkor igazán boldog, ha szilaj lehet, ha szabadon rosszkodhat. Ez számára a szabadság netovábbja.

Ilyesmiket mondtam neki, s Dezső szelíden, bűnbánóan hallgatta, s ha megszólalt, csak azért tette, hogy hathatósan igazat adjon nekem.

Útban voltunk egy kórház felé, ahol egy beteg kisfiút kellett meglátogatnom. Dezső is bejött velem.

A kisfiú két éves volt, s koponyáját három nap előtt mindkét oldalán trepanálták, középfülgyulladás miatt. Persze az ilyen gyerek hamar rendbejön. Máris ott ült a kis ágyán, s bepólyált fejére mutatva azt magyarázta nekünk, hogy milyen szép hósapka van az ő fején.

– Hát nem köszönsz? Hogy kell köszönni, te haszontalan? – kérdezte tőle rendkívül ostoba édesanyja.

– Ugyan az istenért – mondom én – Mit kínozz maga egy két éves gyereket, akit tegnapelőtt operáltak?

– Mondd azt, hogy taknyos Milán bácsi – biztattam a kölyköt. Amire persze boldogan kiáltott fel: „Taknyos Milán bácsi” – mondotta rögtön, s szemei tüzesen villogtak, mint a kis ördögökéi.

A fenti Füst Milán-idézet – mely minden szimpatikus liberalizmusa mellett azért nagyfokú naivitásról is tanúságot tesz – azért jutott eszembe Paulovkin Boglárka rajzairól gondolkodva, mert igen gyakran alkalmazza a gyermeki látószöveget konkrét és elvont értelemben egyaránt. A gyermeki tekintet békaperspektívája torzítja jelentéstelivé a jobbára jelentéktelen, hétköznapi helyzeteket, és ad valami kedélyes, emberléptékű atmoszférát a nyolcadik kerület amúgy eléggé apokaliptikusra hangolt rögválóságának. Üdítően újszerű nézőpont tehát ez, ahol szinte bármi kitüntetett pillanattá tud válni a gyermeki figyelem természetének megfelelően, ugyanakkor teljességgel hiányzik az ideológiai dimenzió. Mit látnak a gyerekek a *nyóckerületben*?

Látnak mindenekelőtt idétlen, rémes és ormótlan cipőket. Minél nagyobbak és minél színesebbek, annál vonzóbbak. A gyermek azt mondja: szép. Ilyet kérek én is. Jönnek azután a suhogó kínai szabadidőruháik, aminél divatosabbat elképzelni sem lehet. Vagyis látnak mindent. A létező szocializmusba tévedt unintelligens kapitalizmus összes vívmányát. A valósággá fajult szürreális és abszurd létezést. Nekik ez az evidens.

*Az Iparművészeti Egyetem negyedéves hallgatója, grafika szakon. Munkái jelen vannak többek között a Beszélőben, az Élet és Irodalomban, a hetilap eddig két önálló számot is szánt neki. Festményei szerepeltek a 2001-es ÉS-tárlaton a Vízivárosi Galériában, illusztrációi a 2000-es és a 2002-es Békéscsaba-i Grafikai Biennálén, illetve a millenniumi Magyar Iparművészet kiállításon a Múcsarnokban. Óriásplakátjaival 2001-ben részt vett Budapesten az @rc, 2002-ben Párizsban, a Louvre-ban rendezett European Way(s) of Life kiállításon.

Van egyfajta felszíni mozgalmasság ebben a világban; „zajlik az élet egyfolytában” – ahogy mondani szokás, de ezek valójában csak unaloműző stratégiák. Hideglelősen unalmas és vérfagyasztóan üres itt minden. A szereplők örök típusok: létükkel nem rendelkező sorstalan vesztesek. Egyetlen esélyük épp az öntudat hiánya; hogy nem látják kívülről helyzetüket. Nem élik hát meg tragikusan azt a tényt, hogy az úgynevezett élet nem kínál számukra értelmes alternatívákat. Minden figura egy kész történet, ami azonnal felmondható. De nagyon egyszerű történetek ezek...

Naturalista életképeket látunk: főleg az utcán illetve a lerohadt gangokon játszódozókat. A rajzstílus a karikatúra határát súrolja: groteszk, de valahogy realista is egyúttal. Furcsa módon az eltúlzott formai gesztusok a közvetlen létezést idézik. Egy adag rafinált ügyetlenség is fűszerezi e bravúros rajzstílust, fölerősítve a lépten-nyomon felbukkanó banális és infantilis motívumokat. Hihetetlen megjelenítő erő van minden apró részletben. A szituációk súlytalanok és jelentéktelenek, a részletek ugyanakkor intenzívek és sokatmondóak. A számítógépes grafika perfekcionizmusának, és az arculat-design vizuális sematizmusának idején különös jelentése van ennek a személyességre koncentráló művészi attitűdnek. Azt üzeni, hogy ha van közvetlen érintettség, akkor nincs divat, feeling, trend, kutyafüle.

Edward Hopper amerikai „újrealista” festő jut eszembe analógia gyanánt. A huszadik század viharos művészeti változástörténetének viszonylag csendesebb periódusában dolgozott: a negyvenes-ötvenes években. Minden vizuális szenzációtól mentes, kicsit kezdetleges fotórealizmusával egzisztencialista életképeket rögzített az „amerikai álom” hétköznapijaiból. Hotelszobák otthontalanjait, nagyvárosi magányosokat, egymással már nem beszélgető párokat. Üres szobákban unatkoznak, vagy szomorkodnak. Hopper akkor a legjobb, amikor a legkevesebb dolog történik nála. Paulovkin Boglárka képein is különös erővel hat az „akció” hiánya, a lelassuló idő és a csend. A karikatúra-jelleg itt teljesen feloldódik, s a részletek az értelmetlen létezés drámai metaforáivá emelkednek. Talán ezek azok a pillanatok egyúttal, amelyek túlmutatnak a kisgrafika természetes arányain és inkább már a festészet dimenzióját közelítik.

Figyelő

Margócsy István

A dal árnyéka

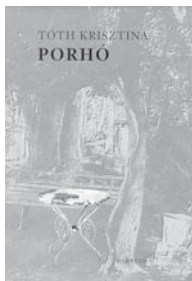
Tóth Krisztina: Porhó. Új és válogatott versek

Ha a lírai költészet utóbbi egy-két évtizedének termését tüzetesen megvizsgáljuk, roppant érdekes tendenciát fedezhetünk fel: egyre erőteljesebben jelentkeznek olyan költők illetve verseskötetek, melyek a megelőző, a lírai korszakváltásban döntő fordulatot hozó évtizedek ironikus és nyelvkritikus attitűdjével szemben jóval többet őriznek meg a magyar költészet legnagyobb hatású, leghosszabb ideig uralkodó hagyományáramából, a dalszerű megszólalás igényéből. Míg a hetvenes–nyolcvanas években dalokat jóformán csak a *kifordító* indulatú szójátékok, hangjátékok kedvéért engedtek meg az akkor induló jelebb költők (s ezenközben a dal szerkezetét a legtöbbször radikálisan fel- vagy le is bontották!), addig a nyolcvanas évek végétől kezdve már nem példátlan (s már senki számára nem minősül „korszerűtlen”-nek) az olyan költészet, mely visszahozza a versekbe a költészet zenei ihletettségét, a képszerűséget, a rövid, zárt formák líraiságát is. Tóth Krisztina, akinek e meghatározó erejű gyűjteményes kötete arról (is) tesz meggyőző tanúbizonyságot, hogy még a magát könnyednek mutató dalszerűségnek is mindig *időre*, azaz folyamatos „érésre” van szüksége, s egy mostani, „negyedik”, vagyis már véglegesen felnőttkori kötet alighanem még erőteljesebben tudja e dalszerű tendenciát igazolni és bizonyítani, mint a „fiatalkori” próbálkozások, talán a legszebben és legnyilvánvalóbban illusztrálja megfigyelésün-

ket: bizonyára ő az, aki mostanában, igen tehetséges generációjából is kiemelkedve, a legeredetibb módon újíttotta meg e dalhagyományt. Tóth Krisztina ugyanis úgy írja e „hagyományos” dalokat, hogy egy pillanatra sem engedi magát sem a poétikai konzervativizmusnak, sem a poétai érzelmességnek vagy érzélgősségnek gyanújába keveredni: versei egyszerre őrzik és mutatják fel a már elmúlt, tizenkilencedik századi késő-romantikus dalformának szép kerekeit, s a legújabb magyar líra kemény, éles, a személyiségre és a nyelvhasználatra irányuló kritikus pillantásának ihletettségét.

Tóth Krisztina olyan dalokat ír, melyek – bár alapjukban véve a nagy romantikus dalköltészetre néznek vissza – persze nem „énekelhetők”, s a szonok könnyedségével sem kacérkodnak: ő nem az egyszerű vagy csak leegyszerűsített, egy síkra vetített érzelmesség fogásaival operál; sőt éppen ellenkezőleg: ő legnagyobb elődeinek példáit követvén, épp a legsúlyosabb, az érzelmesség szintjét messze meghaladó, bár természetesen nem érzelemmentes költői problémákat foglalja könnyed hangnembe és formába, s ezáltal a könnyed formájú megszólalásnak nyelviségét rendkívüli módon meg is

Magvető Kiadó, Bp., 2001,
102 o.

telíti. Az ő dalai, ha zeneiségükben mindig is idéznek valamit a zene dallamosságából, az énekeltség melodikájának emlékeiből vagy a ráolvasások mágiájából, mégis elsősorban a gazdag és variatív nyelviség jelentés-módosításával, jelentés-játékaival akarnak játszani és hatni. Kivált izgalmas mindez, ha látjuk, hogy a legújabb versek sorozatában a verssorok (a megelőző kötetek átlagához képest) jelentősen megnyúltak, s lassú, nemegyszer az elbeszélő költészet kimért lassúságú metrikáját idéző terjedelmességükkel látszólag ellent is mondanának a dalszerűségnek – holott még ezekben a sorokban is mindvégig ott bujkál a ritmika feszes zeneisége, a tagoltságnak a zenei frázisok egyértelműségét idéző erőteljes jelenléte, a képiségnek sorszerző és ritmusteremtő pontossága. A hosszú sorok jelenléte első látásra bizonyára hitetné el velünk, hogy a költőnő elhagyta a dalszerűség tartományát, s egy kontemplatívabb, reflexívebb stílus felé tapogatódzik: a sorok olvastán azonban ez az előítéletünk nagyon gyorsan el fog párologni – e kötet hosszú sorai ugyanazt a zenei-képi fogantatást mutatják fel, mint az előző kötetek rövidebb, feszebb ritmikájú versei (ahogy a kötet nyitóverse rögtön meg is határozza, alcímében, műfaját, s „dalocska”-nak nevezi magát – holott egy nagyon strikt, szigorú műfajelmélet bizonyára találna kifogásokat is ellene...).

Különös, igen szép és elgondolkodtató paradoxon, s jelentős költői siker ez: a költő könnyed szeretne lenni, könnyeden is beszél, s mégis, anélkül, hogy elnehezítené verseinek formáját, minden gesztusával a súlyosságra, a terhekre, a problémák nehézségére utal. S nemcsak a természetesnek tekinthető „tartalmi” jellegű problémák súlyosságára, hanem a költői önreflexió egyre bonyolultabb kérdéseire is. Tóth Krisztina dalainak ugyanis épp az ad „járu-lékos” szépséget és érdekességet, hogy azt a kontemplatív reflexivitást is kiéneklük, amit pedig még az újabb magyar költészet-

ben is legfeljebb „elmondani” szoktak a költők: nála még a megszólalás problémája, a megszólaló alany önmeghatározási töprengései is dallamos formát nyernek, s nemcsak részévé válnak a verszenének, hanem épp elsődleges képiségükben, zeneiségükben és melodikusságukban fognak dominálni.

Egy példa talán elég élesen illusztrálhatja a kérdést. *A Minotaurusz álma* című, hirtelen asszociációkban, váratlan, sokszor szürreális kapcsolásokban szinte dúskáló versben olvashatjuk a következő sort: „*Ismerős vagy pedig, mint lepkének az esti lámpaláz*”, melyből most talán nem is a hagyományos toposz (a gyertya lángjának vonzásába beleszédülő és belepusztuló lepké igen régi, de Goethe óta szinte kötelező érvényű jelképe) meglepő kifordítását kellene kiemelni, hanem azt, ahogy a lámpa fényének „képe” egy egyszerű és kézenfekvő szójáték révén tökéletesen átalakul, s „láz-zá”, sőt: „lámpaláz-zá” változik át. A kép hagyománya, ha érződik is még, igencsak elhalványodik, s a jelképes interpretáció nyomai mögül a „posztmodern” probléma fog előbújni: a fény „objektív” vonzásának és fenyegetésének helyére a neurotikus lelkiállapot helyszínrajza kerül, a kép leírásának külső mozzanatainak árnyalását egy belső lelkiállapot érzékeltetésének egyszerre érzelmes és groteszk játéka fogja helyettesíteni. A hagyomány, íme meg is marad és nem is: ami megmarad, messzemenően relativizálódik. (Hasonló példa lehet a *Néz* című rövid kis vers pompás szójátéka, sortörése, mely a „szem” szó variációival zsonglörözik, s a játékosan impozáns felsorolást: *fényszem, macskaszem, szőlőszem* egyszerre csak az *emlék-szem* nyers szó- és sorváltása töri meg és emeli fel – ismét a külső és belső szemlélet átfordulását, a belsőnek korlátlan, persze minden ízében átironizált, de mégis emelkedett dominanciáját erősítve meg.)

Tóth Krisztina e kötetének nyitóciklusában rendkívül érdekes versmondattani

játékokat figyelhetünk meg: a verssorok/mondatok valamilyen furcsa dadogást imitálnak, azaz olyanok, mintha egyszerre lennének teljesek és hiányosak. A verssorokban nincs (vagy csak nagyon elrejtetten) mondatáthajlás, a sorok a legtöbbször ponttal érnek véget – csakhogy a mondat *így*, köznap értelemben, nyelvtanilag, nem elfogadható: vagy valami hiányzik belőle, vagy valamiből túl sok van benne (vö. néhány sort a *Küld egy mosolyt* című vers első részéből: „*Vannak ilyen napok amikor minden úgy emlékeztet*”; „*Különben sose hittem el hogy mi is egyszer*”; „*Hogy milyen lehet az illatod biztos ma már más*” stb.). A mondatok, paradox módon, egyszerre elliptikusak és redundánsak. Azonban e grammatikai szabálysértés rendkívül erős poétikai hatást tud elérni: benne szinte egyesül, egybeemosódik a kimondhatatlanság elvi (filozófiai) problémája és a mindennapi túlbeszéltség gyakorlati tapasztalata, a „mondanivaló” keresésének kínja és a kimondott mondat általánossága felett érzett zavartottság. Ahogy a *Vándorhold* című igen szép vers mintegy meg is fogalmazza: „*Mondata élete közepén vállat vonna az ember hogy hát.*”

Az előbb idézett mondat a kötet újabb verseire nézvést egyébként is sokjelentésű: a költő élete közepén érzi magát, egyszerre krízishelyzetben, egyszerre beérkezőben, s ráadásul „élete közepe” úgy jelenik meg számára, mint „mondata közepe”. Ezek a versek, mind az élet, mind a költészet (vagyis a mondatok) vonatkozásában mindig az időről szólnak, az idő múlásáról (tematikusan nézve: a felnőttkorról, durvábban szólva: az ifjúság elmúlásának végleges fenyegetéséről) – éppen ezért törik meg mindig a vers dallamának, a mondat ívének „természetes” melódiáját, „természetes” grammatikáját: az időben a dal, a dallam, a mondat *egészében* egyaránt mindig törötté, dadogóvá válik, akkor is, ha elemeiben megőrzi a képiség, a szabályozottság, a dallamosság fiatalos fényét és ragyogását. A

költő alapkérdése *itt*, e kötet új verseiben így szól: „*Milyen is az idő látom hogy múlik én meg hol is voltam.*” – mintha a végtelen dallam nagy hagyományának kísértete próbálna visszatérni e versekben, ám úgy, hogy a végtelenség egyre a végtelen újrakezdés nagy kalandját és kiábrándultságát is magába foglalná: hisz a végtelenség ígézetében épp a költő egyszerűsége tűnik állandóan kétségbe vonhatónak. A költő e versekben, állandóan újrainduló dallamának vonzásában, mondatainak állandó megtörésében és ismétlődő nekifogásában szakadatlanul az *alanyt* keresi, verseinek és mondatainak alanyát; oly értelemben is: vajon milyen predikátumok rendelkeznek egy ilyen, alig megtalálható, alig meghatározható alany mellé, oly értelemben is: *hol* található e világ díszletei között az az alany, akiről épp most mégis kijelentések, ráadásul igen dúsan körülrajzolt, szépre festett kijelentések hangzottak el. E nagyon szép, nagyon árnyalt kijelentések persze nem a költő tényleges életrajzi alanyiságát írják körül (Tóth Krisztina e téren újítja meg legerőteljesebben a dal-költészet hagyományát!), hanem a *beszélő* költő(nő) szerepét és fikcióját: számára az élet a beszédben, a problémák a megfogalmazásokban, az idő a nyelviségben ölt, öltének testet. Amint a *Ráolvasó* című kicsiny varázsdalocska ki is mondja:

„*Levágott hajam, nőj ki újra. /
Hajtúkanyar, fordulj a rétnék. /
Elveszett nyelv, beszélj belőlem. /
Levágott rét, legyél hajam. //
Levágott nyelv, oldd meg szavam. /
Elveszett út, találj kanyarra. /
Lejtőm te, jóslatom te, /
beszédem, aki vagy.*”

Figyeljük meg: a mágikus hajlevágás motívuma teljesen átalakul a nyelvtől való megfosztottság átkos csodájává, a beszéd „kanyargóssága”, azaz jelentéstani bizonytalansága a létből való kitaszítottság fenyegetettségét hordozza magán, az út pedig, amely pedig, mint látjuk, elveszett, egyszerre lejtős, azaz lefelé vezető, s egyszerre jós-

lat, azaz ígérlet is – *abból* nő ki az ígérlet, amit pedig levágtak volt, s épp az elveszett-ség állapotából sarjad ki a beszéd affirmatív jellege, a nagy állítás szinte isteni magabiztossága („aki vagy”), amelyről persze, sem e vers keretében, sem a többi versből, mivel nem lehet, nem is tudunk meg semmi konkrétat. Te, aki vagy: beszéd vagy – akár dialógusnak, akár imának, akár önmegszólításnak olvassuk e varázsigét: a nyelv és lét egymást átható kizárólagosságát kell újra felfedeznünk benne, annak a nyelviségnek ígérletét, melynek aktuális hiányában a költő, természetesen csak elliptikusan és egyben redundánsan dalolhat...

Tóth Krisztina e kötete nagyon érdekesen van felépítve: a kötet elején kapnak helyet az újabb versek, s a továbbiakban szerepelnek a „válogatott”, azaz a régebbi kötetekből átemelt, maradásra méltónak ítélt költemények. A költőnő, íme, megfordítja a keletkezési sorrendet: a legújabbakkal kezd, s fokozatosan jut el a kötet végére a legrégebbi alkotásokig. Különös vállalkozás: úgy látom, bölcs és megfontolandó ítélet alapján. A költőnő a *mai* állapotát tekinti fontosnak, igazinak, kiteljesedettnek, azaz normálisnak, s a megelőző versekben a mostani kiépült líraiságnak nem fejlődéstörténeti állomásait, hanem csak időben előző etapjait látja (nyilván emiatt válogat olyan szűkmarkúan: minél régebbi a kötet, annál kevesebb marad belőle az itteni felmutatásra). Ettől viszont az egész kötet, függetlenül a legújabb versek jelentős újításaitól, formai változtatásaitól, hallatlanul egységes lesz, s azt mutatja fel, mintha Tóth Krisztina egész eddigi költészete arra irányult volna, hogy ezt a mostani nagyon szép költészetet megteremtse. A kötet záróverse (az 1988-as kötetből), a jellemző című *Zenélődoboz* mintha direkt rá is játszana e fiktív akaratra, s nemcsak az újabb verseket meghatározó idő témáját előlegezi meg, hanem a költői újraírás szándékát is magasra emeli: utolsó sorában („*Ugyanazt játssza éppen, újra.*”) e költői

akaratnak állandóságát, maradandóságát, s változataiban is önazonosságát állítja. Ahogy a többi régebbi versben is mindenütt felfedezhető a kép/nyelv és élet/nyelv szembeállítás, ahogy az idő mindenütt átmossa a képiség szép állandóságát, s darabokra töri a folyamatot... A *Budapesti árnyékok* című vers (az 1997-es kötetből), amely önálló strófák füzéréből áll, mintha epigrammatikus képaláírásoknak készítette volna sorozatát, s a képek és motívumok töredezett egymásra utaltságával mintha egyenesen mutatna arra a költészeti/versmondattani ideálra, melyet a legújabb verssorozat oly impozánsan igazolt. Az egyik strófa így szól:

„*Számtalan részlet elhagyódik. /
Hol este, hol csak arca van. /
Húzódik benn egy végtelen híd, /
visszhangtalan. Visz hangtalan.*”

Az utolsó sor kétértelműségének szójátéka rendkívül tág horizontokat nyit meg – ugyanúgy, ahogy a legutolsó strófa szinte allegorikus utalása:

„*Néz lefelé a lassú vízbe: /
milyen mélységes mély a nemrég. /
Holdlátta csend, semmit se tükröz. /
Mióta folyik ez a képtelenség.*”

Tóth Krisztina rendkívüli bátorságát mutatja, hogy épp egy képekkel telezsúfolt vers végére meri beilleszteni durva, önkritikus, nyelvkritikus keserű tréfáját, mely épp a poézist éri legérzékenyebben: *képtelenségnek*, azaz abszurdumnak, retorikailag szólván *oxymoronnak* tekinti mindazt, amit el lehet mondani a nézés, látás és kimondhatóság nagy ismeretelméleti paradoxonáról – épp a képes beszédet, a képi látásmódot fogja, tartalmi denunciálása közben, megfogalmazása révén, retorikája és stilisztikája segítségével, rehabilitálni. Hisz épp az minősül itt képtelenségnek, hogy a költő, itt, képek által teszi megfoghatóvá mondanójának kimondhatatlanságát, s épp az fogja e tartalmában kegyetlen, rezignáltságában igen szélsőséges kijelentést mégis „konszolidálni”, hogy a költő épp abszurditásig feszített, de mindig a szépség orna-

mentális keretein belül maradó képiséggel (s ennek analogonjaként a nyelvi zene és ritmus mozgósításával) fogja mégis a metaforikus képiséget visszahozni, megmen-teni – azaz soha el nem engedni.

A költőnő a kötet címadó versével (*Porhó*) József Attila emléke előtt is tiszteleg: saját születésnapjára átírta nagy elődjének híres születésnapjára költeményét, s az alkalomhoz illően, formailag is ragaszkodott József Attila sok megoldásához. A parafrázis igen szép, s méltó az eredetihez is, ám talán fontosabb itt épp a különbségeknek rögzítése. E versből teljes mértékben hiányzik József Attila keserű pátosza s emelkedett tragikum-érzete, költői feladat-meghatározása – Tóth Krisztina az állítások helyére inkább kérdő mondatokat vagy bizonytalan modalitású, kételkedő és rezignált feltételezéseket rakott. S még a forma-

ilag következetesen imitált rímjáték is más ízű lesz: itt, Tóth Krisztinánál a József Attila-i kemény, hetyke ironia is mindvégig a rákérdezés kettősségét fogja erősíteni – rímjátékainak feszes tréfája nála nem affirmatív, hanem kontemplatív jellegű. A vers utolsó két sora szinte összegzésként mutatja fel Tóth Krisztina törekvéseit: az „*ittlétemet / átlátom ott?!*” kérdése miközben fel is idézi a József Attila-i metafizikát, a remekül és szellemesen túlfeszített hangjátékkal, a rím kancsalításával át is ironizálja a kérdés metafizikájának magasztosságát – ugyanakkor azonban mindvégig megőrzi a nyelvi-filozófiai játéknak szép zeneiségét, s szinte el is *énekli* azt, amit prózában szinte csak félve lehetne megkérdézni... Ilyen gesztusok révén mutatja Tóth Krisztina, e kötetével, magát már teljesen érett, felnőtt, jelentős költőnek.

Benyovszky Krisztián

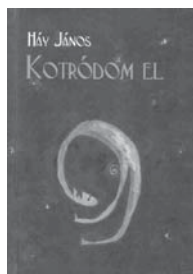
Alig – bár...

Háy János: Kotródom el

A Háy-versek nyelvi elemei által előhívott hatás alapvetően a kifejezés *implicit, hiányos jellegével*, és *enigmatikusságával, talányos egyszerűségével* írható körül, azaz a szövegek az elhallgatott, mintegy odaértett, konnotatív benne foglalt jelentések szerepével tűnnek ki, s ilyenformán, legalábbis látszólag, fokozottabban számolnak az olvasó értelmező-kitöltő műveleteivel. Tulajdonítható ez főleg az elliptikus, melléndeléses szerkesztésnek, a belső beszéd kihagyásos, szaggatott, reduktív szerkesztését és dűnnögésszerű modalitását leképező versbeszédnek. Általánosságban elmondható, hogy nem a szemantikai (trópusok), hanem inkább a szintaktikai (alakzatok) szerveződéseknek van meghatározó szerepe a versek értését és értelmezését illetően; tehát inkább a mondat, mintsem a szó poétikájáról lehetne beszélni. A figura-tívítást tekintve aszketikus szövegek „költőisége” leginkább a versmondattani sajátosságokban ragadható meg. Azokban az eljárásokban, amelyek a nyelvi elemek izolálásában, konvencionális kapcsolódásaik inverz szétoldásában, a grammatikai viszonyok részleges elfedésében, szándékolt rontásában, és a mondat szerkezet mérsékelt dekomponálásában, csonkolásában érdekeltek. Koránt sincs szó azonban megfoghatatlan, ezotérikus jelentésekkel operáló, valamiféle

banalitás, s helyenként a *bumfordi esetlenség* benyomását kelti – olyan naiv, „iskolázatlan” stilizáció benyomását, amelyből, másrésztől, hiányzik a felszabadult, játékos derű és báj, s helyette a lírai szubjektum szólamának megfáradt, *fájd keserűsége* és rezignációja dominál. Mi van a hektikus szólamok uralta tömörítő célzatú elhagyások „mögött”? Jelentések sűrűsége, gazdagsága vagy „költőietlen” banalitása, közhelyszerűsége? A hiány poétikai többlet vagy az üresség, a „laposság” – még ha csak megjátszott – álcázása? Túlértelmezés-e a Háy-versek talányos egyszerűségének mentegése? S végül: vajon maguk a szövegek felkínálnak-e valami olyan értelmezői szempontot, ami alapján a kötet versei mint valamilyen „költői” logika szerint szerveződő poétikai hálózat, intertextuális mező elbeszélhetőkké válnak?

Úgy vélem, bár nem minden vers esetében érvényes ez, a lírai ellenbeszéd egy olyan változatával van dolgunk, amely a szintaktikai és logikai struktúrák megtörésével (az anakolúton és az enjabement különös kedvelése), a grammatikai szabályok megszegésével, tautologikus fogalmazásával, s helyenkénti stílusteréseivel egy szimpla jelentéseket közvetítő (ál)dilettáns költői megnyilatkozás szándékolt fenntartását célozza meg. Az egyes versek közt vannak fokozatbeli különbségek. Némelyek zavarba ejtően üresek, semmitmondóak (*Nyílik, Ettem, Fáradt*), némelyek ellenben finom érzékkel aknázzák ki a nyelvben, a szintaktikai alakzatokban és a szövegközöttségben rejlő játékos jelentésszorosítás lappangó lehetőségeit. (*Valaki vigyáz rám, Ami az enyém, A folytatás, A kamra* és a Pilinszky-átíratba

Háy János: Kotródom el. Bp., 2002, 149 o. Palatinus.

torkolló *Akkor, ha*). Az egyes versek közti színvonalbeli különbségek latolgatása helyett más irányból közelítenék a Háy-korpuszhoz. Megkockáztatom azt az állítást, hogy a *Kotródóm el* egyes darabjai a kötetegész horizontjában értelmezhetőek és értékelhetőek igazán, mint egy nagyobb kompozíció építőelemei. Így még az esetleg gyengébbre, „átlátszóbbra” sikeredett versek is erőre kapnak egy magánmitológiaként felépülő Nagy Textus ölelésében, feltöltődve a szomszédos és a távolabbi darabok jelentésergiaival. Kérdés, mi ez a Nagy Textus, s miképp is rendezi el az egyes költeményeket?

Már az első olvasás alkalmával feltűnik (s az ismételt recepció csak megerősít ebben, árnyalva a primér tapasztalatot) a mitológiában gyökerező, archetipikus jelentésekkel terhelt szimbólumok (víz, levegő, föld, tűz) gyakorisága, variatív ismétlődése. Azt gondolom, hogy az ezek mentén megvalósuló olvasás révén egy olyan értelmező erővel bíró (inter)textuális keret, az össze- és a szétartást egyaránt előírányozó motívumháló építhető ki, amely egyrészt az egyes verseket bizonyos rendszer alkotóelemeiként produktív értelmezői pozícióba „helyezi el”, másrészt megnyitja, s ezzel kitágítja a kötet interpretációs tartományát a szerző regényének, a *Xanadunak* a világa felé, mely „Föld, víz, levegő” alcímmel jelent meg. Ez utóbbi lehetőséget (a műnemközi transzkripció által felvetődő kérdések összetettsége miatt) mellőzöm, s a jelenséget kizárólag a verseskötet kontextusában vizsgálom.

A *Kotródóm el* felfogható akár egy szövegnek is, nemcsak a szó (kultur)szemiotikai értelmében (a nagyobb műcsoportok – ciklus, kötet, szerzői oeuvre, irodalmi irányzat, korszak – mint szövegek: Lotman), hanem abban a vonatkozásban is, hogy a versek mintha egy „elveszett” mitikus őstextus maradványaiból építkeznének,

mintha ennek volnának részleges megidézői, feloldott-hígított rekonstrukciói, helyenként már-már rituális „eljátszói”. Mintha a kötet egyes darabjai a négy őselem köré íródtak volna, s mintha azok szakralitását próbálnák a – gyakran – banális irodalmiság profán burkával körülfonni, magukba oltani. Ezek az ókori természetfilozófia világmagyarázataiban oly fontos szerepet játszó elemek, a szöveggörnyezet minden profanizáló ereje ellenére, megőrzik valamelyest „archaikus holdudvarukat”, minduntalan és önkéntelenül is „kimutatnak” a szöveg horizontjából egy ismert bölcséleti és mitológiai kontextus irányába. Hasonló módon viselkednek a kulturtipológiailag kódolt, a tér- és értékbeli mozgással, tájékozódással kapcsolatos opozíciós szópárok (lent-fent, kint-bent, nyílt-zárt), illetve némely költeményben megszólaló vagy csak megjelenő istenek és angyalok is (lásd ehhez a *Xanadu* égi és földi cselekménytere közti viszonyok jellegét). Ez az egyszerűség kedvéért mitológiainak nevezhető háttér sajátos feszültségbe kerül a köznapi, triviális jelentéseket mozgósító motívumokkal. Ez a tenzió biztosítja a szövegek rugalmasságát, provokáló pulzálását a *bölcséleti-mitológiai emelkedettség* és a *poétikai alulstilizáltság* között. Mivel a versek nem igyekeznek az említett „architextus” teljes helyreállítására, csupán töredékeiben, jelzésértékű gesztusokkal mutatják fel annak távlatait, az együttolvasás legkülönbözőbb irányai előtt nyitják meg az utat. Követni lehet az egy-egy elem (pl. a víz) vándorlásából származó jelentésváltozásokat, de ugyanúgy az egyes elemek kölcsönviszonyának (víz-föld, tűz-levegő stb.) alakulását is, illetve mindezen metamorfózisokat össze lehet vetni a versek „földi”, emberi – egzisztenciális motívumaival is. Megannyi bejárat, megannyi interpretációs ösvény, a kombinatorikus olvasás szöveg által előírányozott számtalan lehetősége, melyet több kritika sem méríthet ki. A magam részéről csupán a *víz* folyását

követném nyomon egy rögtönzött olvasó-napló erejéig, érzékeltetve ezzel a Háy-versek eddig említett jellegadó alaktani és stilisztikai vonásait is.

Mindenekelőtt arra utalnék, hogy a négy őselem (s így a víz is) a versekben a maga antropológiai vonatkozásaiban jelenik meg, s ez a kötődés gyakran a nyelv retorikai (figuratív) eljárásainak köszönhetően nyer érvényt. Megmutatkozik ez már akkor is, ha a négy elem fogalomnyalábjaira vetünk egy pillantást. A *víz* a természeti források (tenger, folyó), meteorológiai jelenségek (eső, zápor, jégzajlás, olvadás) és emberi cselekvések (mosás, ivás) mellett a különböző testnedvek formájában bukkan fel (nyál, vizelet, verejték, vér, takony); a *föld* esetében a vízzel való keveredésen (sár) kívül a halott test porrá válása, az anyafölddel való elkeveredése is többször említődik; a *levegő* egyaránt jelent szelet, huzatot, légáramlást és lélegzetet, leheletet, egy emberi test fújtatását is; a *tűz* pedig általában a test melegét, illetve a szenvedélyt, indulatokat és az érzéki gyönyört kifejező képek metaforikus elemeként funkcionál. A *Kotródalom* el a kötetindító Frau Wittgenstein-cikluson kívül öt, számmal elkülönített részre oszlik (a címek utáni zárójelben ezt jelölöm). A víz-motívumok áramlását, osztódását és egymásba torkolását vázoló naplómbe mindegyik részből választottam legalább egy-egy (olykor két) verset. Kénytelen vagyok azonban szűkíteni a kört, s csupán a *nyál* vándorlására összpontosítok. A *Reped az ég* (1.) című versben az égi és földi szféra ironikus egymásra csúszásának aktusában bukkan fel a motívum: „Reped az ég. / Boltot zár, ázik / a testen a nadrág. / Kinek az arca fönt? / Lent csörög a kulcs, / gumicsizmában / tocsog a boltos. / Kinek a *nyála* folyik? / Kinek az orra? / Taknyos az ég. / Vén hülye, a szája tátva. / Papa! az abroszra / csorgatja a *nyálat*. / Micsoda isten. / Micsoda isten / telen idő”. A „vén hülye” egyaránt vonatkozhat az ég-

ben lakozó istenre, illetve egy konkrét személyre is. A dolog azért bizonytalan (még ha inkább hajlok is az előbbi olvasat felé), mivel nem azonosítható a „Papa!” felkiáltás beszélője, és megszólítottja sem. A vers úgy is olvasható, hogy a nyálát földre csorgató isten („micsoda isten”) emberi perspektívában mint egy szálnalmas félkegyelmű tűnik fel. Az *Alig* című vers (2.) bizonyos értelemben tovább tágitja az „isteni nyál” metafizikai jelentésmezejét, mégpedig egy bibliai allúzió révén: „Várok valakit, / aki végre /rendbe tesz: / a szívemre lelket, / a szájamra *nyálat* ken.” A csodaszámbe menő, gyógyító gesztusra történik itt utalás, arra, amikor Jézus benyálazott ujjával érintette a vak szemét (Mk, 8,23) és a süketnéma nyelvét (Mk, 7,33), illetve amikor porból és nyálából kevert sarat kent egy vak szemére (Jn, 9,6). A *Ma újra jött* (5.) viszont megfosztja a motívumot ettől a szakralitástól, olymódon, hogy a mozdulatot a sátánnal ismételteti meg. A kivételesen hosszabb terjedelmű költemény utolsó előtti szakaszában a sátán beszéde módosított-ferdített formában adja vissza Jézus szavait, s a gesztus hatása sem gyógyító, hanem megalázó: „Áldott, aki jó /az úr nevében. / S az ő nevében / jött ma újra a sátán. / Világot mutat, / ide-oda cipel a hátán. / Én vagyok az igazság. / Én vagyok a fény. / És én vagyok az élet. / Arcon csókol, / a *bőrömrre nyálaz*, / reszket bennem /az ázott állat.” A vers egy korábbi szakasza: „Megint itt van / és ad nekem, / nem elvesz, / mert így fáj, / nevet az arcomba, / leköpi a testem. / így élek *leköpvre*, / és nem hoz / halált az isten.” A *Leköptem* (2.) című vers pedig egy blaszfémikus mozzanat révén tematizálja a lét és nem lét közti átmenet eseményét, mondhatni a teremtet csodáját, mégpedig a paronomázia és a verszáró homonima segítségével: „Leköptem a vizeletem, / *bele* az ívbe. / Megrezdült. / *Lélek*. / De folyt tovább, / a nyaknál is, / *élek* még – jelzi, / aztán tócsa, *hullám*.” Vannak a kötetben aztán olyan versek,

amelyekben összegyűlnek, egymásra torlód-
nak a vízre utaló motívumok, az őselem
„hatalmát”, meghatározó erejét is demonst-
rálva ezzel („Tiszta leszek. / Esik az eső. /
Sírsz a telefonba. / Elzárom a csapot. /
Minek a sok víz. Tiszta vagyok” – *Tiszta
leszek*). A legsikerültebbnek az *Ami az enyém*
(3.) című vers zárlatát tartom: „Ki vagy te?
– kérdem, / zárt szemmel, / folyik a boly-
gólé, / árad az én, / ömlik a víz. / Nyelve-
ken beszél. / You are.” Az utolsó sor zse-
niális rátalálás, az angol igealakban az én
folyékonysága, képlékenysége, víz általi
meghatározottsága „hangzik fel”. Némely
versben több őselem váratlan csoportosu-
lásának, szerkezeti fúziójának lehetünk ta-
núi: „Fejjel az égben és / vizeket csapkodni
/ az olvadó jégen. / Lélegzet előre, / lélegzet
hátra, / loccsan a sáros cipő, / ki látta, ho-
gyan/érnek le az égből/a vízig és tovább, /
a föld fedelére.” (*Buszok az érben*) A *Valaki
vigyáz rád* záró szakaszában ismételten a
paronomázia teremti meg a víz, a föld, il-
letve az emberi lét közti feszültségteli vi-
szony manifesztálódásának retorikai előfel-
tételét: „A szíveden víz, / a torkomon vala-
mi rossz íz, / egy asszony a csaphoz megy, /
üveget tölt, / hát lettél anya, / és leszel föld,
/ mégsem fogod le a szemem, / mégsem
emelsz föl.” Egy másik remek példa a *Bábu*
című versből: „csak jár a völgyben/le és föl,
/ halkan puffan a föld, / ölébe tapossa / az
anyát.” Ilyen, és ehhez hasonló eljárások

segítségével szőheti meg az olvasó a maga
(értelmező) hálóját, melyen aztán a versek
egyike-másika vagy fennakad, vagy áthul-
lik. A versek egymáshoz és egymásba csús-
ztatásának további lehetőségeként aknázza
ki Háy az egy-egy trópuszt különböző kör-
nyezetekben „megmártó”, variáló, kvázi
ciklikus szerkesztésmódot is. Ilyen a 4. rész
kamra-metaforájának fokozatos jelentésbeli
tágítása több versen keresztül (*A kamra,
Buszok az érben, Később, mikor elment*, majd
az 5. rész végén ismételten a *Nehéz* című
versben). A részleges benne foglaltság, az
ismétlődésükben egymásra utaló szavak,
szinonim jelentésű motívumláncok, töre-
dékek ürügyén beszélhetnénk akár a
paronomázis szövegszintű, intertextuális
kiterjesztéséről is.

E mitopoétikai apparátus rövid felvá-
zolása még természetesen nem válaszolja
meg maradéktalanul a bevezetőben feltett
kérdéseket, de talán egy lehetséges szem-
pontot kínál az esetenként csontig nyese-
getett szövegtest nyelvi elemei és az egyes
versek közti rések részleges kitöltéséhez.
Ennek (vissza)igazolása, elfogadhatósága,
illetve idegenségének tapasztalata már a
szövegek pragmatikáját érinti, azt, amire a
költő egy interjú alkalmával utalt: „ott, ahol
a híjak vannak, oda jön be a te történeted,
az olvasói saját élmény”.

Csehy Zoltán

„Testnyi pulzus vagyok”

Déri Balázs: Az utolsó sziget

Déri Balázs kötete lényegében egy élet-fogytiglani utazás története, sajátos lírai Odüsszeia, melynek stációit nemcsak az emberélet „rekvizitumai” (az élmény, a test, az én, a léttér stb.) jelölik ki, hanem maga a nyelv is a maga teljes történetiségében. Az utazás lényegében írás is, önmagunk és világunk (nyelvünk, nyelveink) berendezése, s ennek dokumentációja az útinapló (a kötet) a rögzített bejegyzések mindenkori terhével. Az alcím (Versek 2000-ből) sem utal másra, mint egy újabb kényszerű és befolyásolhatatlan utazásra egy újabb kényszerű, általunk konstruált évezredbe. A könyv számos hagyományt von párbeszédbe, s e párbeszédbe vonás dinamizmusa teszi hihetetlenül koncentrálttá és mívéssé Déri Balázs szövegeit. Az alábbiakban költői eljárásaira, a hagyománnyal folytatott termékeny párbeszéd artikulációira kívánok figyelni, s kissé belehallgatni a szöveg párbeszédébe.

Az *Öt antik* vers címe csalóka: nem hagyományos értelemben vett „primer” természetű antik verseket kapunk a hagyomány konvencióinak és topikájának felfrísztésével, azaz nem valamiféle antik korpuszra vonatkoztatható integratív gesztust láthatunk, sokkal inkább egy későbbi, nevezetesen elsősorban a Kavafiszra jellemző antikvitásértelmezési és verskomponálási

stratégia – jobb híján nevezzük így – szekundér párbeszédbe vonására irányul a szövegek hívószava. Kavafisz egyik legerőteljesebb módszere kétségtelenül az

antik korpuszból való kiemelés, hangsúlyosítás tétel, rituális felmutatás: a kontextusból, a szövegtengerből kiemelt szöveg akár szinte változatlanul is megáll a lábán, sőt épp ezáltal nyílnak meg hangsúlyozottabban az értelemkonstrukció horizontjai. Erre kiváló példa az *Akhilleusz lovai*, mely végeredményben egy Homérosz-hely reflektorfénybe helyezése, vagyis Kavafisz verse lényegében kurzív az eposzi szövegen. Hasonló kurzívvers az *Alkibiadés halálára* című költemény Déri Balázsnál, mely az antik történetírói korpusz idevágó mozzanataiból építkezik. Az *alexandriai könyvtáros* című Déri-vers is messzemenően a kavafiszi hagyomány bővületében fogant „verstörténés” köré szerveződik, és magát az alkotási folyamatot problematizálja. A kötet egészének megközelíthetősége szempontjából kardinális jelentőségű költemény: noha bizonyos tekintetben szereplíráról van szó, mégiscsak egyfajta ars poetica-jelleggel bír. Lényegében a hellenista költészetszéményt vázolja a maga recepciójával, ám a referencialitás hiánya miatt a költő mégiscsak adós marad a vérbeli költészettel, illetőleg ez a vérbeli költészet nem is a szövegvilágban leledzik, sokkal inkább a való lét kairoszában. Déri Balázs tudós költő a szó legklasszikusabb értelmében, s így minden poeta doctusok őseivel, Kallimakhosszal érzem rokonnak. Bizonyítatlanul semmiről se dalolj – hangzott az alexandriai (!) mester egyik vezérelve: ám itt messze nem valamiféle realizmusra kell gondolni, hanem a tudós költő felgyűjtötte és asszimilálta hagyomány átpoetizálására, mely egy filológiai költészetszéményt indukált, s többek közt a nyelv történeti felragyogtatására törekedett. E mozzanat a nyelv és a költői normavilág

Argumentum, 2001., 96 o.

sajátos bazárosítása, valóságos forradalom, ugyanakkor a legszigorúbb tradíció, s mindez pl. abban az eljárásban nyilvánul meg, hogy a tematikus-formai fölülírás egyike lesz a legpotensebb költői szövegjátékoknak. A hellenista költő öntudatos egyéni útjának ideálja nem a radikalizált újat mondásban csapódik le, hanem a tradicionális visszacsatolásban. S ezzel mintegy el is mondtuk a Déri-vers néhány jellemző jegyét. Az alexandriai könyvtáros más szempontból azért kiemelkedő, mivel a folytonos „között”, illetve „sehol se teljesen” lét kérdéskörét is felveti épp egy Kavafisz-Somlyó-vendégsszöveg révén: „félíg keresztény, félíg a klasszikusok barátja”.

Ez a dinamikus határon levés, az identifikálhatóság koordinátáinak megadhatatlansága *Az utolsó sziget* egyik legáltalánosabb gondolati konstrukciója, s szinte valamennyi identitásképző elemre kiterjed az én képlékenységtől (pl. „valódi létben ketős önmagad”) egészen a vallási-etnikai hovatartozásig (pl. „görögnek zsidó, zsidónak még görög”). Az olvasási stratégia kiválasztásakor nem hagyható figyelmen kívül a kötet precíz matematikai konstrukciója sem, mely lényegileg hatelemű: a nyitó és záró vers két 5–5 elemű kisciklus köré von gyűrűt, a kisciklusok gyűrűjében pedig két kontrasztív (Belső utak könyve – Külső utak könyve), négyszer öt kisciklusból építkező kompozíciót találunk. A tengely szerint szimmetrikus kötet két fele úgy kapcsolódik egybe, mint a pillangó két szárnya. *Az Őt antik vers* viszont már magában hordozza a ráépülő lelki útinapló vezérfogalmait, kivált a *Poiésis* című vers: „Anyá és anyag véres párbeszéde, / míg a persona végre felsír”. Déri archeológiája nemcsak a kultúrtörténet bizonyos tematikus-poétikai mozzanataira irányul, de ugyanúgy összpontosul a nyelv mélystruktúráira is: a szavakat a maguk történeti-etimologikus egészében láttatja, épp ezért az értelemképző mozzanatok közt kardinális szerepre tesz nek szert. A költő végül is a porból, mely-

ből az ember is építkezik, kikotorja a történelmet, hiszen a múlt csak üledék, még hozzá a nyelv üledéke, melyből kibontható a maga történetiségében ismétlődő lét.

A *Natura morta* kisciklus majdhogynem emlékkeres gyűjteménye. A cím telitalálat, hiszen amellet, hogy a képzőművészet olasz szakkifejezése a csendéletre, magában, anyaméhében hordozza a latin ‘mors’ halál szó jelentését. Lényegében minden szó Médeia üstjeként funkcionál: sose „tudni, mi az átváltozás / célja és vége.” A szó szét darabolható, újrakonstruálható, megfiatalítható és elpusztítható, akár csak a belőle készülő szövegekben kalandozó én. A *Natura morta* darabjai in memóriám versek, a filmtechnika eszközeivel. Egy-egy szituációt kapunk (*Öregasszony*), vagy azok sorozatát (*Nővéremnek, születésnapra* – itt talán már az epikus szekvenciák kissé túl méretezettek): ebből bontakozik ki az emlékraaj. A kötet e pontján már az sem hagyható figyelmen kívül, hogy szinte valamennyi verssel kapcsolatba hozható egyfajta alkalmiság is, hiszen szinte valamennyi szöveg dedikált, feltételez egy prominens olvasót. Ez a szokatlanul intenzív jegy a legtöbbször nemcsak színezékanyag: talán a nevek valamilyen fokon a szerzői funkció társai, a vers „résztvevői”. Olykor közismert, és nagy tiszteletnek örvendő-örvendő egyéniségeket találunk a szegről-végről „ihlető-társszerzők” között: Bollók János, Kroó György, Borzsák István, Harmatta János, Kákossy László stb. Izgalmasabb talán a kódolt ajánlás, amikor csak egy-egy kezdőbetű jelzi a címzettet, kivált így van ez az *Erótikon* kisciklus darabjainál, mintegy az intimitást fokozandó. Ez a ciklus egyébként a magyar szerelmi költészet egy ritka válfaját képviseli: nincs konkrét Múza, nincs mindenható ihletforrás, a Múza és a tárgy tükröpozícióit nem ölti magára egy kiemelt persona, aki hivatott lenne a klasszikus funkciókomplexumot abba integrálódva vagy épp azt megtagadva működtetni. E versek motorja részint a kava-

fiszi költészet ismételt párbeszédbe vonása, részint az a sajátos érzékenység, mely félig-meddig az epikus természetű „verstörténések” irányába nyit, félig-meddig a kötetkompozíció átvitt és konkrét értelmű utazás-életút metaforikájának rendelődik alá. A *Hibátlan tested* című vers testtopografikus rajza történeti: a testből olvassa ki a múltat az érzékiség nyomvonalai mentén: „Ez a heg egy friss műtét szakadéka, / időjárásváltozáskor majd / a létezés megszgyéire emlékeztet. / Állad alatt körömnnyi forradás: / mikor a létra meredekén megszédülve / elrántottak rémült kezek.” A rövid leíró vers regiszterkeverő beszédmódja az utazási topikának megfelelően a „hegy- és vízrajz” geográfiai fogalomtárát és a test érzéki leírásának József Attila-szerű költői biologizmusait idézi. A test az utazó térképe, akárcsak a nyelv, s mindkettő a maga történeti dimenzionáltságában: s a költői magatartás sem lehet más, csakis az örök Odüsszeia makacs tényének sorsszerű fellátása.

Az *Enteriőr* újfent kavafiszi helyszínt kínál: egy olcsó hotelt, mely nem való másnak és másra, mint „éjjeli vonatot lekészt utasoknak, s lopott szerelemre”, akárcsak Kavafisznál a szerelmesek „egy meghitt házban, mely efféle / züllésre való, rendelték szobát” (Vas István ford.) A szoba berendezésének eleven leírása újfent Kavafiszt juttatja eszembe, pontosabban a *Délutáni nap* című versét, s nem ez az egyetlen a mesterre utaló intertextuális nyom (lásd pl. a tükörmotívumot). Maga a konstrukció végeredményben idilli, ez az idill viszont láthatólag csak a pillanatba terpeszkedhet. Ugyanez a titkos és lopott utazás a testi vágy csatornájában mutatkozik a kevéssé ismert *E. A. Lacey Ramon* című epikus telítettségű lírai versében, ahol egy tengerész örökké úton lévő szerelme szabadul fel a részletekbe menően ábrázolt és megbélyegzett testiség meddig-addig idillikus megtisztító erejében. Ha test nyelve beszél, a szó csőd-

je fenyeget: „Vannak-e szavak, méltók az éjszakához?”

Klasszikusabb, hagyományosabb a *Kérés* című jambikus vers, melyet azért emelnék ki mégis, mivel kiválóan mutatja azt a szervességet amely Dérinél szinte konstans, hogy a verstechnika elemei, a verscsinálás szakkifejezései (a technikai kiszólások, metaszóvegek) szorosan fonódnak össze magával a végtermékkel, vagyis láthatóvá válnak, és meg is neveztetnek a vers testrészei. A szöveg testének anatómiája így lesz az emberi test anatómiájának elválaszthatatlan párhuzama: „...lépteid / kimértek lesznek, mint e jambusok, / s egyenletes kedvedbe úgy vegyül, / iktusra hosszú, thesisre rövid / szótag ahogy e versben...”. A *Máglya* című vers az én integritásának hiányát, illetőleg a maszk szerepek valóságosságát tematizálja. Ez a motívum a belső utazások gyakori témája, kivált a *megismerés versei* című kisciklus szerveződik hangsúlyozottan e kérdéskör köré. Az én bomlása, szerepekre oszlása csupán egyetlen folyamat, talán ennél is erőteljesebb hangsúly esik a „perverz túlélés” mozzanatára. A *Moralia* című szonettben (egyébként ez a kötet legjobb szonettje) az etimologizáló történeti nyelvszemléletnek köszönhetően az olyan közhelyfordulatok is megizmosodnak, mint: „szánalmas vagy, rossz színész, rossz szerepben”, ha olyan mély, a nyelvi komikum irányába is mutató verbális konstrukciókra hárítja a felülrítást, mint: „aki rosszul színlel, rosszul tagad, / hiszen, ha hazudik, a szeme rebben.” A szerepekre bomló én nem jut el paratextusaiban is az önálló, korábbi lényétől független megszólalásra, melynek értelme végül is az lenne, hogy egy választott pozíció vagy költői hagyomány integratív részévé tenné a kölcsönzött identitást és szerzői funkciót. Dérinél mindez a technikai szférában pregnáns, nincsenek hivalkodó jelei, a verskonstruálás játékaiban mutatkozik meg. (pl. *Ars magna, Ahogy nem fogja össze...*) E cik-

lus számomra legkevesebbet mondó darabjai a *Változás* és a *Tükör előtt* című önreflexív versek, kivált a lírai én alanyi, iróniamentes megnyilatkozásának túltengése és a versben poénképző szerepben megmutakozó, számomra kissé viszolyogtató tételesség okán (pl. „A magam módján a globalizáció ellen tüntetek.”). A poénképző szerepben megmutakozó szentenciózus megfogalmazások viszont gyakorta sikeresen működnek (pl. *Sorsválasztás, Nem sodrás és nem állapot* stb.). A szöveg berendezése hasonló egy szoba berendezéséhez illetőleg mása az én (legyen az referenciális vagy szövegben létező) berendezésének. A *Tárgyak ideje* című vers regiszterkeverő módszerrel egyesíti a haditerv, illetve a hadi stratégiák nyelvezetét az intimitás belső erőivel, ráadásul a kultúrkörök sajátosan elválaszthatatlan keverését hozva létre az intim közelbe került jelek segítségével (kéztalizmán, kopt kereszt, Perzsia térképe). Az utazás, a pihenés perceiben, amikor az élményt és az emlékezés tárgyait rendezgetjük a magunk külső és belső terében, nyilvánvalóvá válik egyszersmind a kényszerű szembesülés és együttélés ténye is: valójában a szobával együtt önnön börtönünket is berendezzük.

A külső utak könyvének lexikájában természetesen meg nővekszik az egyrészt immár ikonikus, másrészt jobbára egzotikus helyekre, kultúrákra utaló elemek jelenléte: Bayreuth, Taormina, Alexandria, számos indiai vonatkozás stb. Mindezek, s

a kontrasztív összefoglaló cím ellenére a hangsúly ismét a belső utazásra tevődik, hiszen a helyszínnek „csupáncsak” egy nagyobb, egyre tágasabb szoba berendezései, a szoba pedig maga a berendezett én, szöveg-én. A *Mediterrán* kisciklus egyik legizgalmasabb verse az *Anyám Taorminában*, mely az utazás metaforikáját maximális jelentés-vonatkozásaiban tárja fel, a történetiségen és önnön léttörténetén átutazó ember útja a halálon túlra is átvezet, s relativizálja a mindenkori sorsba vetettséget, miközben ijesztően tárja fel, hogy miként találja meg magát rendre az ember a mindig erőteljesen átszellemített kultúrikonokban, s miként ragaszkodik görcsösen valami megmagyarázhatatlanul egyetemeshez, melyre léte súlyát rábízhatja. Az *Il Buranello* Robert Browning klasszikus versével vitázik Galuppi kapcsán, noha szavakkal, mégis a zene nyelvén. Az *Indiák* és az *Alexandria* lényegében kalandos, verses útinaplót tárnak eléink a hitelesítés olyan játékos mozzanataival, mint pl. *Az asszonyok palotája* című versben: „Itt jártam, Déri Balázs, 1994. január 22-én. / Itt jártam, Déri Balázs, 1997. január 20-án.” A záró vers, a hazaérkezés tényét sejtető *Az utolsó sziget* címet kapta: ez már Ithaka, vélhetnénk, az is, de nem Odüsszeuszé, hanem Kavafiszé, ezért nem létezhet konkrét valóságában, ezért nem érhet véget soha a „leghosszabb út”.

Vida Lajos

Vers vagy próza?

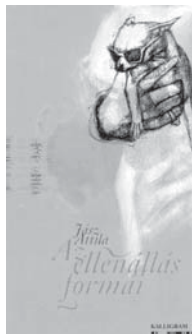
Jász Atila: Az ellenállás formái

A 20. század második felében kitapintható a költészetnek és prózának több egymáshoz közelítő, szemléletben, nyelvi készségek, megjelenítési eszközök használatában hasonlóságokat és azonosságokat mutató ága, ilyen a líra eltárgyiasulása, epikus vonásainak erősödése, vagy a próza és a vers esszé felé közeledése. Gyakran találhatók regényekben hosszabb lírai betétek, melyek a regény világát a költészet világába vezetik át, egyik legújabb példája ennek Papp András: *Te beszállsz a bárkába* című kisregényének lírai betéte, prózaverse, melyben a teremtés, az örökkévalóság, és a változás mítoszáat teremti meg a szerző. Ha ebből, a próza és vers egymáshoz közelítésének irányából (amely korábban Jász Attilát is jellemezte) vizsgálom a szerző új írásainak metaforáit, azok csiszoltságát, emelkedett líraiságukat, képi megjelenítésüket, akkor a prózától való távolodásként, versként kell értékelnem őket. Véleményem szerint azok is, annak ellenére, hogy nem találok a versformát, különösképp a klasszikus versformát nem, amit egyébként egy átlagos olvasó még gyakran számon kér.

Jász Attila költészetében olyan mesterek, mint Babits, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc – hogy csak a távolabbi elődökre utaljak – intellektuális, meditatív lírájának hatásai kimutathatók; a vers klasszikus és modern formáinak virtuóza ő, egy rendkívül igényes alkotó. *Az ellenállás formáinak* metaforái egyszerre líraiak, de talán

ezen több ponton is túlmutatva a költészeti filozófiájának fragmentumai, tehát nem egyszerűen, csak a korábbi alkotások töredékei (*Daidaloszi napló*, *Miért Szicília*). Ez egy fontos kohéziós erő a kötetben.

A töredékesség érzetét az olvasóból kiválthatja az is, hogy a szerző az írásnak azt a módját választja, melyben csak érinti, de nem írja le tárgyát: „A nyitott ablak mellett a régi poros fűzet édes illattal telik.” Vagy „Folyton beissza a homok felfedezéseink lassú nyomait.” A prózaversek döntő többségében ez a töredékesség, vagy töredék jelleg nem érződik, csak a lehetetfinom érintkezés a leírándóval való kapcsolatában: „A vízbenyúló szikláról a száműzött Szapphó haját mossa, megrázza, majd kifésüli szépen a szókristályokat belőle, tapasztalatból tudja, az erre járó hajó nem köt ki és nem tűnik el a látható határon, csak megy tovább, szántja a habokat, de erről már nincs mit mondania.” Ahhoz, hogy mindezt elérje, le kellett metzelenítenie a formát, így ezek a szövegek nélkülöznek minden versformára jellemző kötöttséget, még magát a legősibbnak és legmeghatározóbbnak tartott ritmust is, de megtartják a képi megformálást, az érzéki megjelenítés minden lényeges eszközét, s ezek egyéni használata avatja verssé őket. Ez a gondolati tabló, élménytár, vagy ön-leltár, a múltbéli pillanatok érzékeléseit a jelenbe visszahozó, visszaemlékező, visszaálmódó költői, alkotói mechanizmus, nem egyedül sokszínűségével, szinte mindenre kiterjedő figyelmével és fegyelmével ejt ámulatba, hanem azzal a virtuóz technikával is, ahogy a valóságot a képzelettel, a képzelten a valósággal szembesíti. Az élmény és a képzelet, a megélt múlt, és az emlékező jelen

Kalligram, Pozsony 2000, 50 o.

folyton kiszakadó szövetét egymásra vetítő képalkotás, már-már festői látomás víziószerű kivetítése jellemzi. A külső kötöttségét átváltotta a belső fegyelemre, s ezzel koncentrálni tudta kifejezés, a megjelenítés pontosságának lehetőségeit. Ily módon teremtette meg mondanivalója tartalmi és formai egységét. Jász Attila alkotásaiban Alföldi Jenő is prózaverseket, költői prózát lát, mint a személyes létezésélmény kifejezésének formáit. Ugyancsak Alföldi Jenő megfigyelése, hogy a versek aforizmákat költői képekkel gyúrnak egybe: „Tollanként növesztheted majd egyiket a másik / után, mondta a fiúnak, próbálgatnod kell szárnyaidat, / erősítve az izmokat, gyakorolni a türelem csiszolását, / ahogy mondatonként összeraksz egy rövid idejű történetet.” (*A különbözőség mítoszai / X*)

A kötet szerkezetében, ciklusaiban, nem egyszerűen arányosságot, harmonikusságot, nyugodt talapzatot épített ki a szerző, hanem egy olyan gondolati egységet, melyben élményi, érzelmi, hangulati elemek működését mozgósította gondolati mondanivalójának megjelenítésében. Oly módon, hogy a mű egészét Bacsó Péter költészetfilozófiai rendszerbe tudta építeni. (Bacsó: *Írni és felejteni*, Kijárat 2001., 211–215) Egy-egy szerkezeti egységet kapnak a költészet Jász Attilát, illetve a mai lírikus nemzedéket foglalkoztató kérdések, mint a hasonlóság és különbözőség, irányváltás, ismétlődés, a kezdés-újrakezdés, bizonytalanság, a felejtés. A fejezetek mindegyike tizenkét-tizenkét prózaverset tartalmaz. Ez azonban csak a külső arányosságot jelzi, a belső arányok ettől jelentősen eltérnek. Ez a szerkesztési koncepció a részek, a ciklusok az egészhez való viszonyát is reprezentálja: „az egység helyett a rétegezethez kulcsszava tagolja a tapasztalatot, de a hasadékok és repedések eltüntetésével mindig a vágyakozás ezüstös szándékát reprezentáljuk a felszínen.” – írja (*A felejtés szertartásai / IX*). A kötet végen helyezkedik el az *Appendix*, mint zárszó,

külön állva a megszerkesztett egységtől, de ezt az egységet fényébe vonva, összegzi, értelmezi, s ezzel egy jelentős lépéssel közelebb visz a cím megértéséhez is. A kötet centrumában a *Képek ösvényein* címet viselő ciklus áll, benne utazások emléke, tájak festmény vagy fotószerű felidézése, megfestett vagy megfestésre váró képek, megőrizte üzenetek és helyek, hol: „fény és árnyék rajzol saját történetet a pupillán át a képzelet falára”. Ez az egyetlen ciklus, mely nem kifejezetten a költészetéről szól, bár állandó kontextusban van vele, s talán itt a legszebbek, a legteltebbek a versek. Az „ösvény” két oldalán, szimmetrikus rendben három-három ciklus; balra: *A hasonlóság mítoszai*, az *Észrevétlen irányváltások*, és *A különbözőség mítoszai*, jobbra: a *Bizonytalan följegyzések*, az *Ismétlődések centruma* és *A felejtés szertartásai*. Ez a jelentést hordozó szerkezeti építkezés a költői én, a költői lét kiterjesztésének korlátait lebontani szándékozó mondanivalót éppúgy hordozza, mint a mondanivaló megjelenítésének variánsait kifejező prózaversek, metaforák. Ezt fejezik ki a jól megválasztott cikluscímek, s ez adja a kapcsolódási pontokat a szerző más kötetéhez.

Jász Attila költészetében az új mindig a régihez kapcsolódik, mindig a réggel együtt adja a teljesség, az egyik végpontján lezárt, a másikon nyitott költészet egységének érzetét, s ez vonatkozik a *Jelzések könyve* (1997) című kötetére is, pedig ez a könyv a többiekől egy sor eltérő sajátosságot hordoz. A vers alapja a költői élmény. Nem minden élményből lesz alkotás, vannak azonban olyan meghatározó élmények, melyekből több alkotás, esetleg több kötet lesz. Jász Attila esetében ez az élmény, egy intellektuális élmény, a lét, a mű és a valóság határmezsgyéinek szenvedélyes keresése, illetve, hogy mindezekkel milyen összefüggésben van a költészet, hogy lehet-e egyáltalán; „Minden költészet” és „Nincs melyik, sem honnét, sem miért.” Ezért írja ugyanazt a metaforát prózai szöveggel kö-

rül, vagy jeleníti meg egy versben, egy szonettben. Ezért találjuk meg ugyanazt a metaforát a *Miért Szicília* (1998) vagy az *Ellenállás formái* (2000), vagy azok kezdeményeit a *Daidaloszi napló* (1992), című kötetekben. A rejtély megfejtését is Jász Attila adja: „Így eleve nem hiszek abban sem, hogy a versek által megőrzött rejtély, egy metaforát körülíró prózai szöveg által megfejtethető lenne vagy akár kimeríthető. A metafora nem helyettesíthető értelmezéssel. Ezért valójában nem is körülírni akarom, hanem ugyanazt másféleképpen elmondani, mivel nem hiszek az egyszeri alkalmak kizárólagosságában.”

Jász Attila klasszikus költői ideálokat vall, az önkifejezés, a költői létezés modern értelmezésére, lehetőségeinek bővítésére törekvő alkotói elveket. A megszólalás új lehetőségeinek keresése köti őt egyformán a klasszikus és a kortárs költészethez: „Ha a megszólalás új irányait kutatód, rendszerint hiába vagy induláskész, mert éppen nem áll busz a megállóban rád várva, és hiába alakítanád nagy műgonddal a részleteket.” (*Ismétlődések centruma / III.*), vagy: „Mondatról mondatra kibontani, megízlelni, elszopogatni, majd visszacsomagolni szépen a papírba, valami egészen mást, amit azért mégis érdemes lenne újra kibontani, és visszacsomagolni.” (*Ismétlődések centruma / I.*), vagy még pontosabban: „... tapasztalatból tudja, rövid idő múlva kezdheti előlről az egészet, újra ki kell találnia egy valóságot, hogy elbeszélhető legyen a világ...” (*Észrevétlen irányváltások / VIII.*).

E kötetben is alázattal utal lehetséges mestereire. E mesterek közös jellemzője, hogy modernségük klasszikus költészeti, illetve művészeti értékeket őrzött, újított meg, legyenek akár prózaírók, költők, vagy képrók, magyarok, vagy nem magyarok, elődök vagy kortársak.

A költészet, mint létezési állapotról Jász Attila esetében már azért is érdemes külön szólni, mert az egész kötet a költészetről szól, s ehhez szervesen tapad a költői én, a

költői létezés élménye. A küldetéses közéleti szerep helyet, vagy annak ellenében egyre nagyobb teret nyer a költői önmítosz teremtsé, a szellemi létezés hangsúlyozása, mely ugyanolyan kiváltságokat és előjogokat szeretne magának tudni, mint a korábbi, annak ellenére, vagy talán azért is, hogy a mindennapi valóság – sajnos – épp úgy fittyet hány a költői szellemi létezésnek, mint a közéleti költői szerepnek.

Jász Attila nemzedékének az írás és az olvasás meghatározó élménye, esetükben ez a szellemi létezés, nem az élettől elvett, az életből kivont állapot, hanem az élethez hozzáadott érték, az élet kiteljesedése. Az alkotással a költő önmagát teremti meg, viszonyát a valódi világhoz. Az alkotás kiszakadás a mindennapi valóságból, fölemelkedés az alkotás teremtette valóságba, a költészet valóságában, melyben „maga a boldogság, amíg a toll a papírig elér”. Az írás, azaz a „vagy szavakká öltöztetni a képzelet teremtette világot”, létezési mód, örök kényszer, belső feszültség, szorongás. A „képzelet teremtette világ” nem önmagáért való világ, hanem „újra ki kell találnia egy valóságot, hogy elbeszélhető legyen a világ”. Az önkifejezés, a világ, a valóság megismerésének, titkai megfejtésének eszköze, egyúttal színtere is, hasonlóságával és különbözőségével, s benne a költő végtelen szabadsága és hite valósul meg.

A leírható dolgok természetéhez tartozik az ellenállás. Ez nemcsak abból a nyelvi törvényszerűségből vezethető le, hogy egy adott dolog és az adott dolgot jelölő szó nem határozzák meg teljességgel egymást, hanem abból is, hogy a gondolat, mint szellemi termék, nem materiális folyamatok szükségszerű leképzése, attól kevesebb, a folyamat egy, vagy néhány tulajdonságának kifejezője, de attól több is, mert a részek helyett az egészet jelöli. A dolgok, a folyamatok, a létezés, nevezzük világnak vagy valóságnak, nem írhatók le a teljesség igényével. Ezért is mondja Jász Attila: „... újra ki kell találni egy valóságot, hogy elbeszél-

hető legyen a világ...” A költészet egyszerre, egy időben a dolgokban az összes egybetartozót és változót nem tudja megragadni, ezek az elemek az írásnak ellenállnak. Jász Attila szerint a költészet lényege: „a változás szép és szüntelen mechanizmusának feltérképezésében rejlik, a valóság leírásának kudarcában, a dolgokra való folytonos, de álomszerű rácsodálkozásban”. (*Észrevétlen irányváltások / I*) Ezért teremti meg az érintőleges, a dolgokat csak a velük való találkozás pillanatában leíró stílust, melynek műfaji sajátosságait a prózaversekkig kiterjesztett metaforákban teremti meg. Ezekben a prózaversekben ott munkál, mint a korábbi, *Miért Szicília* című kötetében az empedoklészi élmény, illetve az *Empedoklész* című dráma szerzőjének, Hölderlinnek természetélménye, melyben a valóság viszonylagos, bizonytalan és ismétlődő elemei is megtalálhatók. A címnek van egy

másik értelmezése, mely a költő számára legalább annyira fontos, ha nem fontosabb, mint az előbbi. Az *Appendix* előtt írja: „Lelki cipőtalpamat időnként, sorrendben, az alábbi, tünedező (vagy inkább csak hülledező) lábnyomokba illesztettem (lehetőleg a legnagyobb ellenállás irányába)”. Ezután sorolja azokat a szerzőket – akikről érintőlegesen már szó volt –, akiknek ez idáig lábnyomába lépett, természetesen a legnagyobb ellenállással. Jász Attila költészete elméleti, esztétikai szempontok szerint besorolható az általa is vállalt elődök és kortársak sorába, de nagyon karakterisztikusan el is különül tőlük. Költészetének sajátos világát teljesen egyedi, egyéni módon jeleníti meg, ehhez találta meg a pillanatok érzelmi és gondolati reflexióinak kiterjesztését megteremtő metaforákat, prózaverseket, melyeket találóból lenne vers-prózáknak nevezni.

Kántor Zsolt

„Mikor anyánk kalácsot tört”

Szentmártoni János: *Itt, a papíron*

Előre leszögezhető, hogy ami a szerző első két kötetében még ígéretként, lehetőségként volt jelen, a mesélés és az emlékezés kitüntetettsége mellett a világ nyelv által történő ábrázolhatóságának lehetetlenség-érzete s ezek üdítő összhangja, most „kézzelfogható” valósággá vált. Az *Itt, apa-píron* beváltotta az első két könyv (*Útszéles magány, Madárjós*) keltette várakozás reményeit, apró, képi túlkapásainak ellenére egységes, szerves korpuszt hó létre, amely a jelenkori legújabb kánonnal is beszélő viszonyban van.

Szentmártoni János harmadik kötete három ciklusból áll, *Mutogat félrenéz, Lehalkított szoba, Vízbemerülések*. Mind a három rész önálló tömbként is megállja a helyét, ugyanakkor két „szál” áthúzódik az elsőből a másodikba és az elsőből az utolsóba, ez a két megszakítatlan „fonál” az *Apa álma* (1–2–3) és *Az anya álma* (1–2–3). A három ciklust keretbe foglalja a „periódusok” előtti *Elvonul* című nyitóvers és a „trilógia” utáni *Ars poetica helyett*. Ez a struktúra azonban sokkal bonyolultabb, mintsem jellemezhető lenne a „keretes szerkezet” tradicionális definíciójával, hisz sok-sok kereszt- és át-utalás gazdagítja a tudatosan megépített „softvert”.

A végén kezdjük. A záró opus (*Ars...*) a textualitás szép bizonyossága, önmagában is megáll, de visszakacsint a múltba, a hermeneutikai fogódzók csillagképére, belátja, bevallja, hogy minden megfogalmazott állítás eset-

leges és előzményektől „terhes” szöveg, nem véletlen, de olyan, mintha ködbe veszne rögtön a „rátalálás” ihletett pillanatában: „Vizsgáltam felülről, míg testévé lettem, / s mi előtte voltam, lassan elfeledtem. // Mi előtte voltam: élmény, anyag, élet. / mint időző felhő, porladt, semmivé lett.”

Az anya álmai természetesen átlopakodnak néha az apáéiba, ettől lesz minden átütő, mint képzelet és emlékezet játéktere. A szülők egymást írják meg, építik fel, persze a *kisbaba* szemén keresztül (is), aki részletenként rabolja (el) az anya testének homokjából, szinte homokszemenként, önnön „arcát”. A csecsemő szinte mindeütt ott van, mint motívum is és mint a legfőbb mellékszereplő (mellékszál), a vérkörök, a „könnyű szél forgása” mind a kis „kiválasztott” eljövételét zúgják, beszélük, de csak szordínó módban, nem tolakodik előre semmi filozófiai mondandó születésről-halálról, történnek az események, zajlanak az idők és mozzanataiban megvalósul, ami a könyv végén össze is áll. „Csak tudom: megérkezem” (Az apa álma 2.) „Minden oly titokzatos. / (Ez egy abszurd délután.) / A forgalom hiánya. / A kutyák csendje. A fény. / Csak a lámpa vált bután.” (Az anya álma 3.)

A 77. oldalon van az egyik legfontosabb vers, ami persze visszaül címével az előző Szentmártoni-kötetre is, *A madárjós halála és újjászületése*. Jelentékeny megállapításokat tartalmaz, nem csekély kétely és bölcsélet vegyítésével, de ezt is úgy, hogy a tradíciók se sértsődjenek meg. A szerző mostanra tanulta meg, amit az előző két tobusban még nem, a hagyományba beleírni csak azzal leszámolva, de megtartva lehet, belülről átélni és újraalkotni csak iro-

Szépséhalom Könyvműhely,
Bp. 2002, 106 o.

nikusan hiteles. „Szétszerelni madarak repülését, / ha földtől oldódni csak ködként tudunk, / újratanulni magunkban az embert, kivel úton-útfélen megalkuszunk.”

Az *És megint az oroszlánról* a másik nagy igénytel megrajzolt vers: „És megint jön az oroszlán. / Szavannák lusta királya. / Tudjuk, mit vizeletével jelölt meg / az óhazát kihúzták alóla.” Remek megoldás, tele politikai, kortüneti allúzióval, nem is kell megfejteni, adja magát. A nagy nemzeti óhajok, téveszmék mind kifáradnak, mint a hím oroszlánok, emléküket játszótéri padok, cirkuszi fények őrizhetik csak tovább, maguk azután puskavégre sem méltóan elszundikálnak.

Emlékezetes darabok még *A szeretkezés*, *A padláslakó*, az *Elképzelte karácsony apámmal*, az *Albumrészletek*. A *Kutyájára emlékezik* elégikussága és ennek ellenére erős objektivitása, távolságtartása ismét új távlatokat nyit Szentmártoni lehetőségeinek ösvényein. Itt már az emlékezés csak eszköz ahhoz, hogy ami a nyelv, a szöveg révén nem mutatható meg, az előálljon, mint bemért, bemérhető *hiány*. „Ahogy bomlik, egyre bomlik bennem, / látom, kajlán, a fűben hentereg, / megugatja a sárgarigót, szebben, / mintha élne, sétálni hív, nem megyek.”

A narrátor nem áztatja magát, hogy ő az örökkévalóság titkaiba nyert bepillantást, nem is ábrázol olyan nagyon, csak hagyja beszélni a szituációt, úgy, ahogy a nyelv

tudja, úgy, ahogyan csakis az ő, Szentmártoni nyelve tudja, hagyja, éli, beszél, látja és megtapasztalja. A végtelen nyugalom és harmónia csak töredékeiben van jelen, de egyes elemei fellelhetők, azok is azonban töredezetten, feszültséggel övezve: „Idegen szobákban öltözni látlak, / ahogy hófehér inged magadra öltöd, / finoman mozogsz, háttal az ágynak- / péntek lehet vagy épp csütörtök.” (*Idegen szobákban*)

Szentmártoni János a világ maradéktalan rekonstruálását ugyanúgy illúzióknak tartja, mint a nyelv mindenhatóságát, ezáltal hamar kibillen minden olyan szerepből, ami bármiféle kevélykedésnek, nagyotmondásnak utat nyitna. Sőt magamagát billenti ki minden olyan helyzetből, ami már riasztónak tűnhet a mondatokra nézve, és ami esetleg panelgyanús váteszi hajlamokra hajazna, azt kiveti a kontextusból, mint oda nem illőt. Mágikus burkait levetkőzte, letisztult, tudja, a grammatológiai minimum az írás nyelvi erejében van valahol a dolgok dolgai között, hogy pontosan hol, azt csak a Jó Isten tudja. A fő, hogy a vers működjön, és igenis à la működőképes az ilyen beszéd is: „Felém fordul a pillanat, / s már előző arcát látom...” (Faforácsok).

Szentmártoni *elveszi* és használja, amit a nyelv felajánl. Nemcsak reménysége, beteljesülése felől is elrendezte a két keménylap közötti mondatokat, nem a jövőben, hanem *rögtön* feldolgozza, amit a beszéd felkínál.

Körmendi Lajos

Mire semmink sem lesz

Kőváry E. Péter: Ez az a föld...

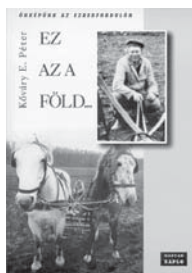
Sokszor bizony kényszerű favágásnak érezheti a tollforgató az újságírást, főleg akkor, ha novellákat, regényeket, szociográfiákat is ír, időnként azonban még ez a muszáj-tevékenység is a javára válhat. Ahogy javára vált Kőváry E. Péternek is. Persze, szerencséje is volt: olyan időszakban járta a magyar vidéket lapja megbízásából, amikor ott fölöttébb izgalmas és drámai dolgok történtek. Jó időpontban jelent meg a Magyar Napló szociográfiai pályázati felhívása is. A szerző ekkor már készen állt a kötetnyi drámai híradással, csak össze kellett raknia, megszerkesztenie a könyvet.

Bátor ember Kőváry E. Péter. Aki ilyen témához mer nyúlni, arról leírható egy ilyen mondat. *Ez az a föld...* című könyve a lehető legérzékenyebb témához nyúlt: a rendszerváltozást követően a földdel kapcsolatos változásokat rögzíti. Aki elolvassa ezt a szociográfiát, aligha vélekedik úgy, hogy a rendszerváltozással itt semmi sem változott. A földtulajdonnal emberi sorsok, életek változtak meg, ritka örömök és sűrű tragédiák sújtották a magyar Alföld népét. Kőváry ebben a felforrósodott, vad indulatokat gerjesztő, már-már kaotikus világban próbál eligazodni és eligazítani. Hogy ez sikerült neki, abban szerepe lehetett a gyakorló író érzékenységén kívül a szerző közgazdasági ismereteinek és racionális szemléletmódjának is.

Ahogy elolvastam a címet, nem álltam meg a három pontnál, hanem mondtam magamban tovább

Vörösmarty nagy versét: „Ez az a föld, melyen annyszor / Apáid vére folyt...”, s folytattam egészen addig, hogy „Megfogva bár, de törve nem, / Él nemzet e hazán”. Gyanítom, a szerző kiszámítottan úgy választotta könyvének címét, hogy a Szózáttal éreztesse meg a huszonegyedik századba lépő olvasóval, milyen súlyú kérdésről van itt szó, s a költemény önkéntelen továbbmondatásával mintegy történelmi és érzelmi háttérrel rajzoltasson a földkérdés mögé. A Magyar Napló szociográfiai pályázatán díjat nyert mű azonban a közelmúltunkról szól, a rendszerváltozást követő esztendőkről, s a Békésben vagy Jász-Nagykun-Szolnok megyében élő kisebb és nagyobb gazdák, téveszek gondjairól, harcairól, sokszor kétségbeesítő helyzetéről ad hírt.

Tragikus események szenvedő alanya volt a magyar parasztság az utóbbi jó fél-században. Kőváry megérezte velünk ezt a tragédiát akár egyetlen szívszorító mondatlalt is. Például a kisemmizett, a közösbe beléptetett ember így sóhajt fel: „Istenem, de sokat kell még dolgoznunk, szenvednünk, mire semmink se lesz!” Megrendítő. A témára aztán olvashatunk még variációkat, így például: „...az egykori földtulajdonosok – a mai kisnyugdíjasok – az egész élet munkája árán jutottak koldusbotra”. A magyar paraszt szorgalmas volt, „...a nap nem tudott hamarabb kelni, későbbben feküdni nála”, mégis azt kell mondanania öregkorában, hogy „Mindenem elvették, csak a görbe hátam maradt!” Sok kisemmizett ember mondhatta utódainak Magyarországon a következő mondatokat: „...jól tedd el ezeket a papírokat a földről, hogy ha eljön a nap, azt a huszonegy hol-

Magyar Napló, Bp., 2001., 184 o.

dat visszavehesd! Minket a nővéremmel idáig csak ez éltetett”.

A bekövetkező változások jelentőségét jól jellemzi az egyik megyei főügyész: „...a parlament ezzel a törvénnyel, amit most kiki, érthetően, a maga érdekei szerint igyekeznek értelmezni, olyan nagy horderejű átalakulás, változás alapjait, kereteit szabja meg, amihez legfeljebb a jobbágyfelszabadítás fogható a történelemben”.

A rendszerváltozás után ismét földhöz juthatott az, akitől egykor elvették: „...mindenki szentül meg volt győződve, amikor a fordulat bekövetkezett, hogy másnap már vissza is kapja a földet. Ugyanott, ahol azelőtt volt”. Aztán a gazdák már tele vannak kétségekkel. Hol mérik ki a földjét? Mennyiért mérik ki? Mivel művelik meg? Hogy fogják adóztatni? És így tovább.

S ekkor kezdődtek a drámák. A földért élő-haló, a földművelés, gazdálkodás minden csínját-bínját jól ismerő parasztság nem jelentéktelen része az eltelt évtizedek alatt megöregedett, elhagyta ereje, nem tud mit kezdeni a földdel. A fiatalabbak zöme a kolhozokban gazdából bérmunkássá vedlett át, neki nem a föld kellene, inkább a biztos munkahely a közösben. Akiknek viszont mégis kellett a föld, s ezek azért nagyon sokan voltak, hajba kaptak hol ezen, hol azon, testvérek veszték össze, jó szomszédok kezdtek gyűlölködni. Szomorúan olvashatjuk Kőváry könyvében az ezzel kapcsolatos szentenciát: „...keserű tény, hogy személyeskedések, hatalmi villongások nélkül a közélet egyetlen szintjén sem vagyunk képesek ügyeinket megoldani”.

Visszaélések, hangoskodások, szitokszó, suskus, hatalmi visszaélések jellemezték ezt az időszakot. A szövetkezetekben több mint furcsa dolgok történtek. A vidéket járó krónikás is bicskanyitogató történeteket jegyez fel: „...megvetetik a tagokkal azt a földet, ami a szövetkezeti törvény alapján majd ingyen is jár nekik”. Egy nyugdíjas tsz-tag keserűen von mérleget a történetekkel kapcsolatban: „...a vezetőség meggaz-

dagodott, a tagság elszegényedett”. A közös gazdaságok egyre kevesebb embernek adnak kenyeret, s az utcára kerültek „többségére a napszámos sors vár”. Majd kicsit később ezt írja a szerző: „...az új világ emezsellérjeit munkaadók úgy zsákmányolják majd ki, ahogy nem szégyellik”. Kőváry E. Péter is nem egy „...a kárpótlási törvény végrehajtását megtorpedózó akcióról, a régi szisztéma fenntartását célzó kísérletről” ír. Egyik nyilatkozójával együtt felteszi a kérdést a szerző is: „Miért kell szembe állítani a volt földtulajdonost, a kárpótlásra várót a föld nélküli földvásárlókkal, a tsz-tagot a tsz-en kívülivel, az egyik nyugdíjast a másikkal, vagy a dolgozó taggal?” Egész falvak őrlődnek a tehetetlenségben, megváltónak mutakozó politikusok keverik a kártyát, lehetőleg úgy, hogy a végén ők mindenképpen nyerjenek. Türelmetlenség, gyanakvás, önkényes földfoglalások, bizonytalanság, remény és reménytelenség váltja egymást: „...lassan egymásnak esnek az emberek. Apa fogja ütni a fiát, és fordítva”. Nem véletlen ez a vérre menő küzdelem: „...aki földet oszt, hatalmat oszt”.

A népi írók, Féja Géza, Szabó Zoltán, Illyés Gyula és a többiek, nyúltak ilyen fontos és érzékeny témákhoz méltán híressé vált szociográfiáikban. Akkor ezek az írók az emberek és a társadalom formálói-váltak, tényezők lettek az irodalmi életben. A politika sem kerülhette meg őket. Ma más a helyzet. Nem kell hozzá nagy jóstehetség, de Kőváry E. Péter *Ez az a föld...* című szociográfiája nem válik majd az emberek és a társadalom formálójává, az irodalmi élet tudomást sem fog venni róla, de nem tesz másként a politika sem. Visszhangtalanul merül el az időben ez a könyv is, mert manapság az ilyen könyveknek a méltatlan feledés a sorsa. Ez nem a szerző hibája, a világ lett ilyen. Az emberek már alig olvasnak, könyvet is alig vesznek. A televíziók nem kíváncsiak életművekre, csak elmebeteg ötletekre, különlegességekre, amit szenzációsan tálalva ja-

víthatnak nézettségükön. Földkérdés? Esetleg egy-egy vitaműsorba kerülhet be valamilyen aktuális ügy kapcsán. Pedig ennél fontosabb kérdés aligha van ebben az országban. Nagyon jó, hogy Kőváry E. Péter vállalkozott a téma megírására, áttekintésére, emberi sorsok, drámák felvillantására, a folyamatok érzékeltetésére. Ha nem tette volna, dédunokáink azt hihetnék majd a korszak irodalmát átolvasva, hogy földkérdés nem is létezett a huszonegyedik század küszöbén.

A szerző érzékeny újságíróként, íróként végigbogozza a szinte kibogozhatatlan problémakört. Az egymásra torlódó fejezetek

mindig tesznek hozzá valami újat az addig tudotthoz, igyekszik több oldalról bemutatni egy-egy jelenséget. Racionális józansággal vezeti végig az olvasót a túlfűtött indulatok poklán. Azt hiszem, ettől lett jó a szociográfiája. Szerencsére, időnként kiszól belőle a szépíró is. Egy-egy érzékletes kép, plasztikus kifejezés erejéig legalább, az író a közgazdász, a szociográfus, a riporter adatai, drámái tényei fölé odatűz egy borzongatóan szép részletet: „Anyósom aláhímezi a nevét” – írja például az egyik helyen. Ő is nyugodtan aláhímezheti nevét szociográfiájának: fontos könyvet írt.

Papp Endre

A szó maga is sorseseemény

Bertha Zoltán: Sorstükör

Hatszázharminckét oldalas, szinte lexikon méretű, vaskos könyv: Bertha Zoltán eddig kötetben meg nem jelent, csak folyóiratokban, periodikákban, napilapban hozzáférhető tanulmányainak, könyvismertetéseinek, áttekintő-elemző írásainak gyűjteménye. Mennyiségileg akár a teljes életmű jelentős hányadát is képviselhetné. De korántsem! Az elmúlt mintegy húsz év termésének immár kötetbe kíváncsozó, az irodalomtörténeti teljesítményt kiegészítő munka – csupán a teljesség kedvéért. A Károli Gáspár Református Egyetem tanára időnként szerényen leteszi aktuális kötetét az asztalra – s a súlyos kiadvány alatt meghajlik az asztallap –, íme: gondolataim aktuális gyűjteménye. Ahogyan azt a szerzőtől már megszokhattuk: szisztematikus alaposággal, a teljes áttekintés szemérmes igényével fogalmazott írások, szíven viselt témáinak, alkotóinak gazdag tárháza. A huszadik századi magyar írásbeliség megkerülhetetlen alakjai sorakoznak a lapokon: Móricz, Szabó Dezső, Németh László, Tamási Áron, Szilágyi Domokos, Székely János, Sütő András, de ott vannak az erdélyi irodalom kortárs képviselői is, a pályatársakat, népszerű vagy kevésbé ismert alkotókat értékelő munkák, s azok a kierlelt összegző vallomások, amelyek az irodalomértelmező „ars poeticájába” engednek betekintést.

Mi a megértés – ahogyan manapság mondani szokás – tétje Bertha Zoltán munkáiban? A legfontosabb minden bizonnyal – hogy praktikusán a kötet cím mankójára támaszkodjak – a sors örök kérdése, az egzisztenciális távlatú létfelmérés vágya. Mert erre, tekintélyvesztés ide, háttérbe szorulás oda, „jó” a literatúra. Egy picit profani-

zálva: ez még megmaradt nekünk, ezt még nem tudták elrontani... A tudós szerző szemében irodalmunk az emberi sorstapasztalatok kivételes tárháza, az önmegértés és az azonosságtudat megélésének lehetősége, a léten túli reménykedve sejtett és borzongva félt dimenziók irányába mutató nyelvi valóság. Nem több, mindössze esély az önmagán túlmutató értelem faggatására – megunhatatlan, múlhatatlan probléma. Ezek után, mintegy mellékesen, sorolható még a szellemi gondok és szakmai felvetések halmazai: az egyéni és közösségi sors összefüggéseinek kérdései, a hazai tradíciók és európai szellemtörténeti hagyományok viszonya, a nemzeti kultúra önálló érvényességének mibenléte, a lét „abszolút koordinátáihoz” való ragaszkodás fel nem adható igénye, a művek formai jegyeinek, illetve a szemléleti-gondolati orientáció megragadásának lehetőségei, és így tovább.

„A történelemnek tehát nem önmagát jelentő értelme, hanem az emberi szabadságértékben való viszonyulás minőségével mérhető elviselhetősége van” – írja Szabó Dezső apropóján, Bibó István nyomában járva Bertha. Igen, szerzőnk fogékony a történetfilozófiai felvetések, vagy általában, az absztrakció módszerével „egyetemessé”, általánosíthatóvá emelt elméleti gondok iránt. A logikai okfejtés, a problémák lényegi gondolati magvát feltárni és megérteni óhajtó szándék úgy működik nála, hogy megpróbál létrehozni egy olyan beszédteret, ahol az ütköző vélemé-

Felsőmagyarország Kiadó,
2001, 632 o.

nyeket, valamint az időbeli távolságokat egymáshoz közelítő, az önmaga történetiségét nem feledő, ugyanakkor a közös egzisztenciális alapra hivatkozó egységesítő szemléletét alkalmazhatja. Nem kerülgetem, kimondom: Bertha Zoltán munkáiban a gondolati szintézis egészen nagy ívű kísérletével szembesülhet az olvasó. Nemcsak a kortárs irodalomértés módszertani és felfogásbeli irányzatait igyekszik párbeszédhelyzetbe hozni, hanem tesz egy, nem is hiábavaló, kísérletet arra, hogy az egyetemesség részletekben való elfedettsége helyébe a részek univerzális összetartozásának elgondolását és hitét állítsa. Mint céltudatos puzzle-játékos tudatában van annak, hogy a cserepeire szétesett világ minden egyes darabja nélkülözhetetlen. Mindössze egyetlen szilánk hiányozzon, csak torzót kaphatunk. Ezért aztán a fentiekben megidézett gondolat, a szabadság szemszögéből vizsgált történelmi sors evidensen irányítja a kérdező figyelmét bölcséleti kérdések irányába. A Bertha-értekezések egyik fontos hozadéka a belátás: az irodalomértelmezés végső soron mindig lét- és önmegértés. Mielőtt azonban az irodalomértés szerepét a végletekig fokoznánk, és egy merészen elegáns gesztussal a retorikai elemzést a szaktudományok és a világról való gondolkodás, a kulturális megnyilvánulások fölé emelhető egyetemes rangú módszerre, amolyan árnyékolás technikává, metafizika ellen használatos napernyővé avatnánk (megteszik ezt mások), térjünk vissza a konkrétumokhoz. Milyen is Bertha Zoltán irodalom- (és kultúra)képe most az ezredforduló táján? – hogy ismételten emelkedetten és reprezentatívan fogalmazzak (kritikus dicsér kritikust!).

Először is nyilvánvaló a törekvése arra, hogy a szemügyre vett jelenségeket lehetőleg a maguk tisztaságában, az ideologikus és előítéletes félremagyarázásoktól mentesen vizsgálhassuk. Ennek a szabad értelmezésnek az igénye nyilvánul meg a már em-

lített Szabó Dezső, illetve Németh László sorskérdéseinek kapcsán. Bertha a rendszerváltó korszakban Némethet mint „nemzetcentrikus elmét” látja, akinek „harmadikutas” elgondolása, az értelmezés jelenkorában olyan történeti prognózisként értékelődik fel, melyben kiemelt fontosságú az identitásőrzés mint a nemzeti méltóságtudat metaforája. Az esszéíró a nyugati világ szellemtörténeti vitájában is állást foglal. Az újraértelmezés követelményének tesz eleget, amikor az oly nélkülözhetetlenek és pótolhatatlannak látott nemzeti irodalmi és eszmetörténeti hagyományokat a kortárs, új szempontrendszerekhez viszonyítva teszi mérlegre: mi az, ami időtállónak és folytathatónak bizonyul. Bertha Zoltán munkáiban magas szinten valósítja meg az – esetenként csak részletében emlegetett – Németh László-i elgondolást: „Nincs barbarább, mint a külföld szempontjait fordítani a magyar irodalom ellen. De nincs sürgetőbb, mint olyan értelemmel gondolkozni magyar alkotásokon, amely sok idegen művön is gondolkodott.” Így válik nála Tamási Áron művészete a posztkoloniális diskurzus identitásfilozófiai és identitásirodalmi kontextusában megítélhetővé. Ennek kapcsán kifejti: „A posztmodernitás bizonyos mértékű és típusú globalizáló-uniformizáló, »internacionális« tendenciáival szemben az anti- és poszt-kolonializmus az autentikus máságértéket képes artikulálni és tematizálni.”. Az identitásőrzés az irodalomtörténész szemében a tradícióhoz való töretlen kapcsolódást és folytonos visszanyúlást, a hagyomány szünet nélküli „történését” is jelenti. Szintén Tamási kapcsán állapítja meg, hogy az archaikus népi hitvilág és látásmód sugallatai „eleven és megújuló válaszokkal képesek szolgálni a modern létezés, életmélység drámaian feltárulkozó problémáira”. Ennek jegyében a klasszikussá nemesedett székely író műveiben észreveszi az avantgárd-modernista pszichikus vonások,

illetve az archaikus, népi-mitológiai elemek ötvözetét. E szellemi alapállás megfelelő háttér ahhoz is, hogy okos érveléssel utasítsa el azt az összemosási, félremagyarázási szándékot, amely – például Lyotard-nál – a posztkoloniális „nacionalizmusokat” a náciizmussal rokonítják, vagy azt, amely – Bojtár Endre értékelésében – a magyar kultúra másodlagosságát, a normának tekintett nyugati mintához képest torzulnak bélyegzi.

A szintézis igényéről, a lét abszolút koordinátáihoz való kötődésről már esett szó. Mielőtt azonban ennek az elgondolásnak az esélyére nagyobb figyelmet szentelnék, szükségét érzem a rövid kitekintésnek egy nem kevésbé fontos problémára fókuszálva: a nyelvi formába öntés gondjára. Ez ugyanis kiemelten fontos felvetés, mondhatni kardinális ügy. Az értekező nyelv minősége önmagában természetesen sokkal több annál, mint csupán stílus- vagy nyelvhasználati kérdése. A kulturális szemlélet lényegi hordozója és kifejezője. Nyugodtan nevezhető küzdelemnek a szemléleti szintézis nyelvi megfogalmazására irányuló törekvés. A szintézis elképzeléséből magától értetődően következik az eltérő művelődési és világnézeti verbális gyakorlati mintákat összekötni képes, a tudás- és élménymegosztás feladatát vállaló „közvetítő nyelv” keresésének a gondja. Tudatában annak, hogy a „közép” pozíciója nem több mint elméleti elképzelés, gyakorlatilag minden bizonnyal megvalósíthatatlan, hiszen mindenki valamilyen hagyomány nyelvi világából beszél, s ezen a – messzeemenően nem hátrányos, sokkal inkább természetes – meghatározottságon tökéletesen sohasem emelkedhet felül.

Bertha Zoltán szemléletét, mint a fentiekben kiderült, a mellérendeltség és történetiség elvére építő kommunikációs hagyomány- és kultúrafelfogás jellemzi. Ezeknek az irányelveknek a közvetítő szándékú nyelvi leképzése, az integráló pozíció megtalálása a nyelvileg kötött hagyományok között

a kommunikativitás centrális problémájára, a „fordítás” lehetőségére tereli a figyelmet. Egy olyan értekező nyelv létrehozása, amely egyszerre képes megfelelni a tudományos szempontok, a mindenkori teoretikus vagy gyakorlati kihívások követelményeinek, ugyanakkor arra is alkalmas, hogy a nemzeti kultúrát a maga autentikusságában lehetőleg minél nagyobb számú érdeklődő számára hozzáférhetővé tegye, nemzedékről nemzedékre örökítse és hordozza azt – kell-e ennél nemesebb feladat?! Persze, lássuk be, tökéletesen soha el nem érhető cél ez, ám a lényeg itt sem más, mint a küzdés maga. Ez ugyanis nem egyéb, mint a mindennapi kulturális gyakorlat. S bizony a tudós irodalomtörténész sem képes maradéktalanul eleget tenni ennek az ideálnak. (De az vesse rá az első követ, aki ezt jobban csinálja, ahogyan e kritika sem mentes ettől a vonástól!) Szövegeiben, „sűrű”, „tartalmas” esszémondataiban többször előfordul, hogy gondolatai a fogalmi-teoretikus szóhasználat és terminológia „segítségével” a reprezentatív nyelv tekintélyt parancsoló távolságából visszhangoznak az olvasó felé. Azonban Bertha Zoltán mégis megleli azt az esélyt, amely kiutat jelenthet az ellentmondásból. A „transzszilvanista verseszmény”-ben talál rá az idevágóan is alkalmazható gondolati formulára: „általánosan az a hermeneutikai belátás és lényegtapasztalat munkál [ti. a nevezett tárgyban], miszerint a szó maga is sorsesemény [...] a megértett és a megérthetetlen, az élet- és az Isten-kérdés egymástól elválaszthatatlan ná lesz”. Azaz a „megoldás” tulajdonképpen a nyelvi világuniverzum megszorító és korlátozó teoretikus elképzelésétől való bizonyos mértékű elválás, a nyelvileg tökéletesen leképezhetetlen, a megérthetetlen irányába való elmozdulás, a transzcendentális és a metafizikus minőségek visszahelyezése jogaikba.

Tehát a szintézis lehetséges! Tanulságos lehet, ha az irodalomtörténész egy 1995-ben papírra vetett véleményét idézem:

„Modern és posztmodern élmény- és ízlés-világnak, nemzedéki beállítottságnak, modern hitelű aktivizmusnak és posztmodern toleráns eklekticizmusnak korokon átívelő jellegzetessége, alapvonása a személyiség eredendő elsőbbségét valló, állító, érző, felfedező, megbizonyító művészi magatartás és nézőpont.” (*Körkép a mai erdélyi magyar irodalomról. – „Isten se tudja: megvagyunk-e még” – [A fiatal líráról]*) Nos, bizonyára más lehet a posztmodernnel kapcsolatos élményem, mint Bertha Zoltánnak, de nem tudok egyetérteni ezzel a megállapítással. Bár az említett filozófiai-gondolati-művészeti irányzat meghatározásának többféle változata van „forgalomban” kies hazánkban, az azonban kijelenthető, hogy irodalmunkban a szó nyelvfilozófiai értelmű jelentése honosodott meg. Ennek értelmében éppen nem a „személyiség elsőrendű elsőbbségéről” van szó, sokkal inkább a nyelv világtegmentő hatalmáról, a beszélőknek az uralhatatlan nyelvrendszerre való ráutaltságáról. A fenti beállításban a magyar szépliteratúra értékviszonyait alaposan megváltoztató posztmodern szemlélet – különös szemléleti ismertető jegyek hiányában – tulajdonképpen poétikai, írástechnikai fogások előfordulásával, gyakoriságával válik azonosná. Ezért aztán a posztmodern mint önálló esztétikai fogalom nehezen megfoghatóvá, pontosan definiálhatatlanná válik. Így lehet Berthánál például Markó Béla egyszerre posztmodern ihletettségű alkotó, illetve újtradicionalista, értékkonzervatív költő. (Az igazsághoz viszont hozzátartozik, hogy másfél-két évvel későbbi, a fent említett tanulmányt folytató írásában – *Körkép a mai erdélyi magyar irodalomról. Kilencvenes évek* – már pontosan látja a kétféle gondolkodás másságát!) A posztmodern és a modern esztétikai felfogás és ízlés szintéziséről viszont csak abban az esetben lehet beszélni, ha a szemléleti távolságot egy más minőségű gondolati szinten próbáljuk áthidalni. Például a nemzeti összetartozás eszméjében. Nyilvánvaló, hogy minden értelmezé-

si kategória kontextusfüggő, vagyis teszem azt az egyetemesség-sajátosság fogalom pár egy-egy művelődési beállítódás, egy-egy értékítélet vetülete. Nincs hová apellálni: senki sem fogja eldönteni a világnézetek vitáját. A nemzeti nézőpont az anyanyelvi kötöttség miatt sokkal szilárdabb és kézenfekvőbb, mint más szakmai vagy „univerzális” aspektus. Továbbá úgy áll a helyzet, ahogyan a szerző írja: „Az erkölcsi, lelki és önismereti nemzeteszmeny és nemzetegység az egész magyarság közösségi azonosságát és összetartozását tételezi”, ezért: „A nemzeti aspektus tehát nehezen küszöbölhető ki, illetve távolítható el az érdeklődést keltő művészi teljességigény horizontjából.” Ennek a belátásnak a jegyében alakít ki példamutató párbeszédet a nyelv és egzisztencia szétválaszthatatlanságának posztmodern elve és a klasszikus-romantikus nyelvvédő elgondolások között a már többször idézett *Körkép a mai erdélyi magyar irodalomról. Kilencvenes évek* című tanulmányában.

Nyilvánvaló: a nemzeti kultúra önálló érvényessége melletti kiállásról van szó. Egy olyan nyitott szellemi alaphelyzetről, amely bátran vállalja a szembenézést minden újabb szkeptikus felvetéssel. Bertha Zoltán felfogása a sajátnak érzett hagyományból táplálkozó, szerves azonosságtudatból kitekintő attitűdöt képvisel, amely az eltérő véleményeknek, értékfelfogásoknak és gondolkodásmódoknak a kommunikatív újrászerveződés és tagolódás irányába történő kitérítést tekinti céljának. Éppen a megőrizhetőség, a töretlen fenntarthatóság miatt – mert könnyen belátható: csak a folytonosan újraértett, „élővé tett” kulturális hagyománynak van esélye a jövőben (és a mában), ellenkező esetben az csak múzeumi tárgy, turistáknak szánt skanzen... A nemzeti önismerethez és önérzethez, az emocionális és morális értékekhez való ragaszkodás követendő példáival szembesülhetünk a kötet írásában. Bertha elkötelezettsége a maga eredetiségében és nagysze-

rűségében képes értékelni – és adott esetben idegen ajkú olvasók számára érthetővé tenni – olyan sajátosan magyar jelenségeket, mint a transzszilvanizmus vagy a nemzeti líra sajátosságát, a párját ritkító „sorsköltészetünket”: „a magyar »sorsirodalomnak«. [...] éppen nem teherképe, hanem inkább értéknövelő sajátossága az emberi, etnikai és nemzeti megmaradás, a

veszélyeztetett közösségi egzisztencia alapkérdéseire utaló jelentésvonatkozások bősége” (*Századunk és a magyar irodalom*). Bertha Zoltán könyvében is megbizonyosodhat róla az érdeklődő, hogy az önazonosság „eredendő szellemi tartalmassága” evidensen foglal magába soha nem avuló emberi létkérdéseket. A szintézisnek tehát van esélye.

Szilágyi András

Szarvashajó a vadvizeken

Baji Miklós Zoltán tárlata

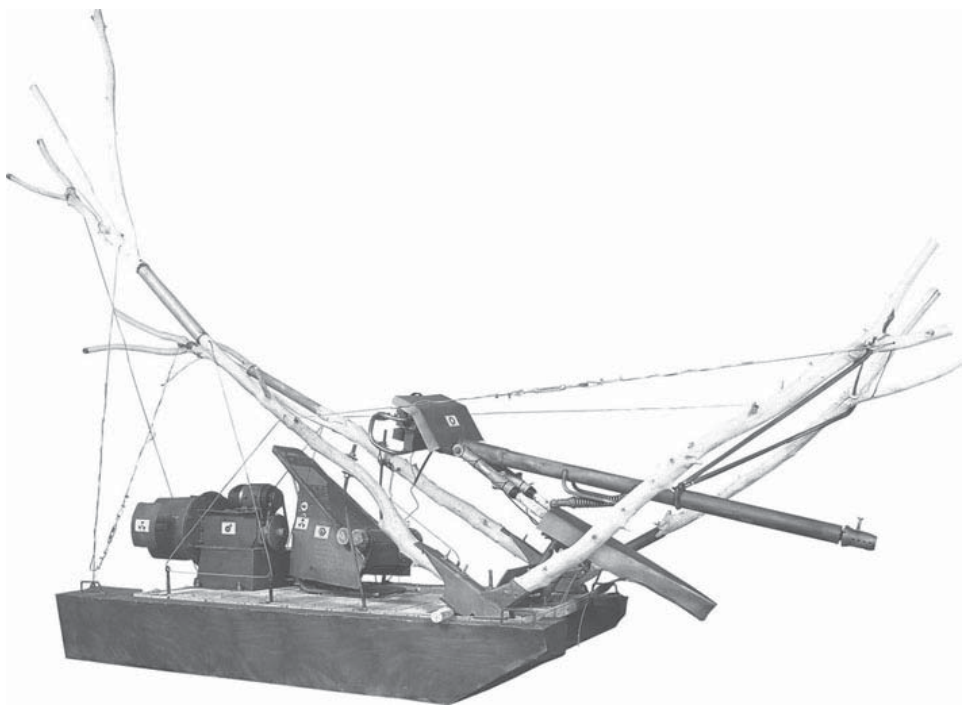
a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban

A művészet a teljesség koncentrátuma, még a banális tárgyakba is képes belesűríteni a totalitást. Akik nyitott szemmel nézik Baji Miklós Zoltán konvencionális elvárásokkal szakító kiállítását, azok számára nem lehet kétséges, hogy egy invenciózus formatórral rendelkező alkotóvá vált BMZ: a látogató egy nem hagyományos módon építkező, a kaotikus halmazokból önmagát megszervező *demonstrátorral áll* szemben. A békéscsabai Alföldi Tárlat fődíjában részesült alkotó elismerése nem kis értetlenséget váltott ki a helyi nyilvánosság szűk körében, sőt még az alkotók között is. Az eltérő álláspontok egy külön kiállítás megrendezésében fogalmazódtak meg, ami inkább műformák ellentétéről szólt, mintsem a képzőművészeti minőség-elv érvényesítéséről. Jelezve: a „helyi idő” nehezen vesz tudomást a művészeti funkciók megváltozásáról, a műtárgy árujellegét tagadó gondolati irányzatokról. Esztétikai vonatkozásában sem minden tanulság nélküli tehát ez a tárlat. Számtalan kérdés fogalmazódhat meg a nézőben, amire szükséges és érdemes kitérni. A legfontosabb talán: az alkotó milyen módon választja el a műformát a valóságtól, s milyen értelemben tartozik művészete a valósághoz?

BMZ „kontárságban” ellen-kulturális attitűdöt érvényesít. A kontárság itt nem pejoratív, hanem fejlesztési fogalomként értelmezendő, ami, mint megközelítési lehetőség, a kortárs művészet számára is újabb, eddig még megválaszolatlan kérdést vet fel. A szépség egyre szubjektívebb dolog, egyre inkább egyéni befogadás kérdése, de hogy objektivitásra törekvő fogalmakkal közelítésünk, arról, mint kísérletről mégsem mondhatunk le, még ha lassan-lassan a legerősebb meghatározási kísérlet is elgyengül. A műalkotás az lesz, amit annak tartanak. Amiből az is következik, hogy egyértelműen sohasem lesz az. E meghatározó meghatározatlanságon, e végletes szubjektívizmuson sem csodálkozhatunk, hiszen a művészet halmaza mindig is diszkrét volt, azaz nem egyértelműen elkülöníthető. Mindezt azért fontos megemlíteni, mert a tisztázatlan, lágy, rugalmas meghatározásokat sokan kategorikus elutasításban részesítik. Folytatnunk kell a közelítéseket, remélve a megújulást a fogalmak pontosságát illetően. Olyan korban élünk, ahol a régi fogalmak kiürültek, de az új, még nem töltötte ki – a tartalmi-logikai értelemben – a régi helyét. Csak a saját ítélőerőnkben bízhatunk. A művészet eredendő természete ez, hiszen az alkotás a létkiteljesítő, önmegvalósítási szabadságot képviseli. BMZ is egy efféle szabadgondolkodó. Alkotópályája nem minden ellentmondás nélküli, de vannak jól értelmezhető stíluselemek, stílusjegyek, amelyek minden eklektikusság ellenére egységes szemléletet képviselnek a barkácsolás fejlesztési stratégiáján belül. A tárlat nem nélkülözi az attraktív – kissé szemérmesem írom le – úgynevezett polgárpukkasztó elemeket. Az ellentétek játékaként hagyományos megnyitója nem is volt a tárlatnak, csak a kiállítás zárásakor lettek a bemutatott anyagok (ünnepélyes körülmények között) eltemetve. Baji Miklós Zoltán egészalakos, óriás méretűre nagyított, színes tükörképe fogad bennünket a Munkácsy Mihály Múzeum bejáratánál. Önarcképek ritmusvariációit láthatjuk, maszkokat, jeleket, rajzolatokat értelmezhetünk, egy civilizációba ragadt indiánnal szembe-sülhetünk. Egy indiánnal, teljes harci díszben. Egy indián pedig a maga ismeretlenségé-

ben is ismerős, különösen, hogy itt, mint motívum, kultúrákat átfogó jelrendszerrel lett teleaggatva, egy indián, amint a globális „törzsi” kultúra mai tárgyi hulladékai között gázol. Mindez úgy történik, hogy az alkotó a saját lecsupaszított testét is bevonta a kifejezőeszközök közé. Így önmaga is átváltozott médiummá, már-már öntevékeny plasztikává. BMZ úgynevezett „buherált” képei, kép-domborművei és installációi egy aktív játék részévé tesznek bennünket. Beülhetünk a menedékhajóba, megnyergelhetjük, mint egy lovat, sőt, harci kedvünk agresszióját is kiélhetjük a támadó kalózhajón, és a menekítés lélekvesztőjének példázataiban is követhetjük egymást a monitoron. BMZ műfaji kategóriákat tekintve a festészet, szobrászat határterületén mozog: elsősorban önszervező energiákat mozgósító installátor. De egy percig sem gondolhatjuk, hogy a törmelékekből ócska, vagy lomszerű együtteseket fabrikál. Egy modern rezervátumban vagyunk, amiben mindennek önmeghatározó jelentése van. Az alkotó olyan hulladékokat használ fel, amik elvesztették eredeti funkcióikat, de az újraértelmezett viszonylatok mögött a régi jelentéstartalmat még magukkal cipelve, más tárgyak társításával új műminőséget generálnak. Konceptuális művészetet látunk tehát, mindig másodlagos jelentőségű az, hogy mi milyen anyagban jelenik meg. Dekonstrukcióból konstrukció. BMZ nem meghatározni akarja a lebontottat, hanem más minőségben újraépíteni. Elemeket, „ready made”-eket ragad ki a táj környezetéből, és felhasználás előtt átértelmezi azokat. Kompozícióiban az olasz eredetű *art-povera irányzat* hazai képviselőjeként, elszegényített tárgyakat, a mulandó anyagokat és esetleg élő organizmusokat használ fel. Művészetének toposza olyan a „szervességtől megfosztott életből” ered, amiben a használati tárgy kreatív szellemmel dúsított anyaga kozmikus méretű metaforaként szárnyal. Szárnyal, átfogva akár az égi térvizonylatokat is, mélységen és magasságon át. BMZ hulló angyal szárnyaival visszarepít bennünket egy valaha volt organikus, ősi világba, ahol még a szarvas üvöltése is természetes zenei hang volt, amikor még „az ész csele” ismerte és követte a tett következményeit, amikor még az ember tisztán tartotta saját létfeltételeit, amikor még figyelt a természet hangjára, amikor a földön élő elfertőzött sebből kifolyt vér nem szennyezte el mások életét. Módszerét tekintve BMZ olyan metaforizált műveket hozott létre, amikben a független változóinak helyére a szarvas ősmotívumát tette. A függő változók így a nyilvánvaló Bartóki analógián túl (a „*Szarvassá változott fiú*”), mint átváltozott tárgyi képek, interkulturális állítmánnyá válnak. Metamorfózisai, tárgy állítmányai (saját műmeghatározásai) az őskép, mint *archetipikus* szimbólum körül mozognak és eközben az őskép a saját denotátumait átviszi a hozott és beépített tárgyak jelentéstartamára. Művek, kompozíciók sorában átváltozások kalandjait, bemutatását kísérhetjük, képi metaforák megfogalmazásában. A világ, mint rezervátum. A világ, mint képzavar. Ily módon a valóság hatol be a kép tükrébe, amely önmagában nem, csak a mű foncsorán keresztül verődik vissza: pusztítva önmagát, az életet. BMZ önarcképeiben reflexiókkal állunk szemben, amelyek már megértették magukról, hogy az alkotó olyan médium, ami a világ visszatükrözése által reflexiót közöl, mondhatni képi hitvallást. Amikor egy kép fixálódik (rögzül), akkor válik valamivé. Krisztus jelképe, egy agyonhasznált minden szennyet befogadó szivacsos példázattá válik, aminek agyonterhelt gumipók kötéseit már elszakította a használat. Ma már egy panel-lakásban is készülhetnek barkácsolt bombák, mindenféleből, akár kipufogócsőből is. Nemcsak a fogalmak ürültek ki, hanem az azt összetartó céltételezés morális ereje. A térben egy elgyötört szarvas-test, aminek szimbolikusan le van hántolva a bőre, a szarvas az élő fa vérző húsának fájdalmától üvölt, miközben szögesdrót tartja pórázon. Van remény az újjászületésre: a sperma útját barokk szárnyas angyalok őrzik. Ez a művészet a mulékony stabilitás, a lélekvesztőn

hajózó ember látomásait idézi, az önpusztítás valóságát. Mindez a látszólag szilárd létünk kikezdhetsőségére hívja föl a figyelmet, a pusztító életforma ellen való konceptuális műtárgyi manifesztumként teljesedik ki. Kreatívan felépített képvalóság esztétikai rendjéről van tehát szó, mely egyszerre kimunkált, gondosan épített, és mégis, e művesség ellenére, vagy inkább általa, a káosz, a látszólag véletlenszerű, szüntelen változó alakzatok barlangrajza vetül elénk. „Vászonra okádott” festményeit és a szarvas-csontváz installációit úgy mutatja be, mint a kaotikus rend tobzódását. A modernizmus barbár primitivizmusában védekező állat őszerejének sikoltása tölti be a kiállító teret. Elementáris erejűek a tömegkultúra és a magasabb művészet szublimált létformájából fakadó ellenpontosító gesztusok, a kombinált térbeli kép-rajzok – fából, fémből, műanyagból szervesítve, ahol a kifejezés formáltsága, kalligráfiája a keletről magunkkal hozott „lelki némaság” tradíciójához köthető, még akkor is, ha a modernizmus ipari célszerűsége kikezdte, tömegesítette, és a fogyasztói kultúra részévé tette minden értékünket. Még egyszer leírom, nem lehet kétségünk, invenciózus formatárral rendelkező alkotóvá érett BMZ, az életpálya vonatkozásában az önszervező gesztusok némi eltolódásával. Határok nélküli, egyetemes értékvesztéssel, és az új értékek keresésével állunk szemben művészetében – a megváltó paradigmaváltás ordító szükségességének ígézetében. BMZ radikális ellen-kulturális magatartása, művészetének barkácsolt eklektikája személyes és felelősségteljes, mint egy Békés városi szelíd indián üdvözlése: „uff, uff, én láttattam!”

E számunk szerzői

Balázs Imre József (Székelyudvarhely, 1976) – Kolozsvár
 Balotă, Nicoleta (Kolozsvár, 1925) – Párizs
 Benyovszky Krisztián (Ipolság, 1975) – Érsekújvár
 Berniczky Éva (Beregszász, 1962) – Ungvár
 Csehy Zoltán (Pozsony, 1973) – Dunaszerdahely
 Déri Balázs (Budapest, 1954) – Budapest
 Fábri Anna (Kaposvár, 1945) – Budapest
 Gécz János (Monostorpályi, 1954) – Veszprém
 Kántor Lajos (Kolozsvár, 1937) – Kolozsvár
 Kántor Zsolt (Debrecen, 1958) – Szarvas
 Krizsán Attila (Budapest, 1977) – Szeged
 Körmendi Lajos (Karcag, 1946) – Karcag
 Lengyel Tamás (Nagyszőlős, 1971) – Budapest
 Margócsy István (Nyíregyháza, 1949) – Budapest
 Merényi Krisztián (Karcag, 1970) – Budapest
 Miltényi Tibor (Budapest, 1960) – Budapest
 Németh Norbert (Kecskemét, 1978) – Kecskemét
 Orcsik Roland (Becse, 1975) – Szeged
 Papp Endre (Szeghalom, 1967) – Budapest
 Paulovkin Boglárka (Budapest, 1970) – Budapest
 Pintér Lajos (Szeged, 1953) – Kecskemét
 Pukánszky Béla (Szeged, 1954) – Szeged
 Podmaniczky Szilárd (Cegléd, 1963) – Szeged
 Schein Gábor (Budapest, 1969) – Budapest
 Solymosi Bálint (Kunszentmárton, 1959) – Budapest
 Szálinger Balázs (Keszthely, 1978) – Budapest
 Szilágyi András (Békéscsaba, 1954) – Békéscsaba
 Szilágyi Márton (Gyula, 1965) – Budapest
 Tatár Sándor (Budapest, 1962) – Törökbálint
 Tóth Krisztina (Budapest, 1967) – Budapest
 Vida Lajos (Pocsaj, 1941) – Hajdúszoboszló

Bárka 2002/4.

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Megjelenik kéthavonként. Kiadja a Békés Megyei Könyvtár.

Felelős kiadó: dr. Ambrus Zoltán. Szerkesztőség: 5600 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Telefon és fax: 66/454-354/106. E-mail cím: barka@bmk.hu. Internet: www.bmk.iif.hu/barka

Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn 14.00–16.00 óráig.

A társadalmi szerkesztőbizottság tagjai: Ambrus Zoltán (elnök), Banner Zoltán,
 Cs. Tóth János, Erdmann Gyula, E. Szabó Zoltán, Timár Judit.

A lapot tervezte: Lonovics László.

Alapítók: Cs. Tóth János (felelős kiadó), Kántor Zsolt (főszerkesztő),
 †Petőcz Károly (művészeti vezető)

HU ISSN 1217 3053

Nyomdai előkészítés: Kovács Sándor

Nyomdai kivitelezés: Kolorprint Kft., Békéscsaba

Megrendelhető a szerkesztőségben. Előfizetési díj: 1 évre 900 forint.

Terjeszti a LAPKER Rt.

*Kéziratokat nem őrzünk meg, de visszaküldjük, ha kapunk megcímzett, felbélyegzett válaszborítékot.
 Az elektronikus úton küldött írásokat lehetőleg „rtf” formátumban kérjük.*

Az előző számunk tartalmából

Filip Tamás, Gergely Ágnes, Kántor Zsolt, Tandori Dezső, Tőzsér Árpád versei

Jenei László és Márton László prózája

„...hogyan tudod elmesélni”

Elek Tibor beszélgetése Darvasi Lászlóval és Závada Pállal

Békés megye, a határmentiség és az Európa Uniós csatlakozás kérdései:
Nagy Gábor, Lengyel Imre és Erdész Árdám írásai

Ötvenéves a Békés Megyei Könyvtár – Ambrus Zoltán köszöntője

Bod Péter: Keleten a helyzet változatlan

Mérlegen a békéscsabai Jókai Színház 2001/2002-es évada

Kritikák Szilágyi István, Tőzsér Árpád, Bartis Attila, Száraz Miklós György és Karol Wlachovský műveiről – Balázs Imre József, Bordás Sándor, Szilágyi Zsófia, Sturm László, Benyovszky Krisztián tollából.

Bárka

Kéthavonta megjelenő irodalmi, művészeti, társadalomtudományi folyóirat

Kedves Olvasónk, amennyiben folyóiratunk elnyerte a tetszését, legyen a szponzorunk és a megrendelőnk! Ha rendszeresen és biztosan hozzá akar jutni a Bárkához, töltsd ki ezt a megrendelőlapot és küldje el szerkesztőségünkbe! Ajándékozzon barátainak, rokonainak Bárka előfizetést! Köszönjük a bizalmát, a megrendelésben megnyilvánuló szimpátiáját és támogatását!

Címünk: 5601 Békéscsaba, Derkovits sor 1.

Megrendelem a Bárka című folyóiratot példányban.

Név:

Lakcím:

Aláírás:

Vélemény: